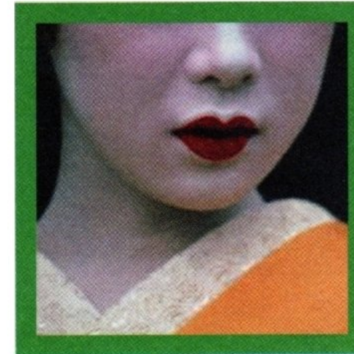
Áttekintések

IAN BURUMA

A modern Japán

Fordította

KOMÁROMY RUDOLF

IAN BURUMA

A modern Japán

1853–1964

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2006

ELŐKÉSZÜLETBEN
(a sorrend és a címek nem véglegesek):

FRANK KERMODE: Shakespeare kora
FELIPE FERNANDEZ-ARMESTO:
Az „Amerikák"
PANKAJ MISHRA: A modern India

IAN BURUMA

A modern Japán

1853–1964

Ian Buruma, napjaink egyik legkiválóbb Ázsia-szakértője Hollandiában született, de felsőfokú tanulmányait Japánban végezte, és évtizedekig élt a Távol-Keleten. Jelen kötetében Japán történelmének sorsdöntő száztíz évét írja le, attól kezdve, hogy 1853-ban a Tokiói-öbölben megjelenő amerikai hadihajók rákényszerítették a félfeudális államot a kapcsolatok felvételére a külvilággal, egészen az 1964-es tokiói olimpiáig, amely mintegy felmutatta a külvilágnak a második világháborús összeomlás után újra felvirágzó „japán csodát". Mindvégig élvezetes, szellemes stílusban olvashatunk a modern Japán kialakulásának különböző társadalmi és történelmi stádiumairól: az ország államilag vezérelt gazdasági megerősödéséről a XIX. század végén, a nagyhatalmak közé kerüléséről a Kína és Oroszország elleni háborúval, veszélyes ideológiai

homogenizálódásáról az 1920-as és 30-as években, Japán kelet-ázsiai küldetéstudatának kialakulásáról, arról, hogy mindez miképpen vezetett második világháborús részvételéhez, és végül arról, hogy a katasztrofális vereség után hogyan volt képes az új japán vezetés amerikai irányítással hátat fordítani ennek a száz esztendőnek, és felépíteni egy versenyképes, nyugati típusú demokráciát.

Áttekintések

A SOROZATBAN MEGJELENT:

KAREN ARMSTRONG:
Az iszlám rövid története
PAUL JOHNSON: A reneszánsz
MARK MAZOWER: A Balkán
RICHARD PIPES: A kommunizmus
MICHAEL STÜRMER: A Német Birodalom
HANS KÜNG:
A katolikus egyház rövid története

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Ian Buruma: Inventing Japan
First Published in the United Kingdom under the title
Inventing Japan by Ian Buruma

Published by arrangement with Weidenfeld & Nicolson

A Weidenfeld & Nicolson Book

ISSN- 1785-3966

Előszó: A tokiói olimpia

1964-ben Japán újra kilépett a világba. Végre lezárult a háború utáni időszak, amelyet nyomor, megaláztatás és – 1952-ig – szövetséges megszállás jellemzett, kezdetüket vették a gazdasági csoda évei. Hivatalos, politikai értelemben Japán szuverén nemzetként már 1951 szeptemberében csatlakozott ismét a világhoz, miután Josida Sigeru miniszterelnök aláírta a San Franciscó-i békeszerződést hazája volt ellenségeivel, bár Kínával és a Szovjetunióval még nem. 1964 ősze azonban a tokiói olimpiával a háború utáni Japán békés, demokratikus újjászületésének nagyszabású, szertartásos megünneplése volt. Japán, ez a csúfos vereséget szenvedett nemzet visszanyerte tekintélyét. A lázas építkezés esztendei után Tokió műútjai, stadionjai, szállodái, magasvasút- és csatornahálózata, metróvonalai készen álltak, hogy a szeretet, béke és sport látványos kavalkádjával fogadják a világot.

Aki október 10-én délután a Tange Kenzó tervezte hatalmas, új stadionban ült, és látta kilencvennégy nemzet sportolóinak bevonulását, cowboykalapos amerikaiakat és piros blézeres japánokat, Hirohito császárt, amint uralkodói páholyából békésen integet a világnak, majd nyolcezer fehér békegalamb kel szárnyra a verőfényes, kék ég felé, bizonyára úgy érezte, hihetetlenül hosszú idő telt el azóta, hogy Japán 1933-ban kilépett a Népszövetségből, 1940-

ben pedig azért csatlakozott a tengelyhatalmakhoz, mert azt remélte, Hitlerrel és Mussolinivel feloszthatja a világot. Mandzsúria, Nanking, Pearl Harbor, Bataan, Okinava és Manila – mindez mintha feledésbe merült volna, miközben japánok milliói nap nap után rövid költeményekben adtak hangot örömteli érzéseiknek az újságok hasábjain. Egy derék állampolgár így juttatta kifejezésre érzelmeit:

Egy, aztán még egy, kilencvennégy lobogó.
Némelyik tán harcmezőn találkozott már.

A vers nem annyira irodalmi értéke révén, mint inkább a *tán* szócska különös alkalmazása miatt figyelemre méltó. Ám miként Edward Seidensticker – akitől idézek – megfogalmazta, ez „a dolgok megszépítésére irányuló japán hajlam tünete" lehet.

1964-re a háborús szenvedés legfőbb japán szimbólumává, ebből következően a japán békemozgalom jelképévé vált a hirosimai bombatámadás. Japán békevágyára, s talán az önsajnálat rohamában az ország múltbeli szenvedéseire emlékeztetendő, az olimpiai láng meggyújtására kiválasztott fiatalember éppen Hirosimában született, méghozzá azon a napon, amelyen az atombomba eltörölte a várost a föld színéről. A láng föllobbanásának pillanatában a japán önvédelmi erők sugárhajtású vadászgépei süvítettek Tokió fölé, azzal az abszolút békés szándékkal, hogy kirajzolják az égen az olimpiai öt karikát.

A vendéglátók lenyűgözték a világot szívélyes modorukkal és hatékony szervezésükkel. A legcsekélyebb hiba sem csúszhatott be. Ráadásul rengeteg érmet sikerült szerezniük: tizenhat aranyat, ezt csak az Egyesült Államok és

a Szovjetunió múlta felül. A japánok komolyan vették sporteredményeiket, talán a kelleténél komolyabban. Két japán sportoló, aki nem tudott megfelelni a nagyközönség várakozásainak – a maratonista Cubuja Kókicsi és egy Joda Ikuko nevű gátfutónő –, később öngyilkosságot követett el. Szegény Cubuja különösen megalázó helyzetet élt át, miután másodikként ért a stadionba, majd az elszörnyedt hazai nézők szeme láttára már-már a célvonalnál előzte meg egy angol. Bronzérme nem nyújtott vigaszt.

A japánok számára, akik mindig is határozottan tudatában voltak a nemzetek rangsorában elfoglalt helyüknek, a sportgyőzelmek is enyhítették a háborús vereség emlékét. Az 1950-es években egy Rikidózan nevű díjbirkózó sikerei gyógyírként szolgáltak a sebzett japán büszkeségre. Viadalai gondosan kidolgozott sémát követtek. Nagyobb testű, gyakran nyugati ellenfeleivel szemben, akik tisztességtelenül verekedtek, Riki rendre alulmaradt az első menetekben. Ám azután a japán hősben a Fudzsi-hegy lelkesítő látványától fokról fokra fölgerjedt a jogos harag, és végül kisebb termete dacára legyűrte a tagbaszakadt, szőke bitangot.

Csakhogy Rikidózannal akadt némi gond. Először is Koreában született, ezt hivatalból titkolták, sokakat meg is tévesztettek, de nem mindenkit. Azonkívül a pankráció, bármilyen szórakoztató is, nem dicsekedhetett a párharc hagyományosabb formái, így a szumó, a kendó vagy a dzsúdó nimbuszával. Mi több, Rikidózan az olimpia esztendejében már nem is léphetett szorítóba. Egy évvel azelőtt egy tokiói éjszakai bárban agyonszúrta egy gengszter. Eljött az ideje, hogy a japánok tradicionálisabb

műfajban vitézkedjenek. A Japán Olimpiai Bizottság tehát élt előjogával, és új olimpiai sportággá tette a cselgáncsot.

Amellett, hogy a japánok érmekre számíthattak őshonos küzdősportjukban, a dzsúdó további előnnyel is kecsegtetett: demonstrálhatta az ész hatalmát a nyers erő felett. A dzsúdó nem termetről, izomkötegekről szólt, hanem valami sokkal, de sokkal kifinomultabb, majdhogynem átszellemült dologról. Az ellenfél legyőzéséhez türelem, gyors észjárás és nagyfokú önfegyelem kellett. Egy csenevész férfi megverhetett egy nála robusztusabbat az ellenfél saját tömegének felhasználásával. A cselgáncs a birkózástól vagy az ökölvívástól eltérően olyan szellemi készségeket követelt, amelyek messze meghaladhatták a küzdelem durvább formáihoz szokott nyugatiak képességeit. Másként szólva a dzsúdó a japán kultúra, a japán szellem felsőbbrendűségét fitogtathatta.

Ennek érvényre juttatása végett a japánok a megszokott nehéz-, közép- és könnyűsúly mellett bevezettek egy nyílt súlycsoportot is. Ebbe termetétől függetlenül bárki benevezhetett. A japánok aranyérem-esélyes favoritja e kategóriában Kaminaka Akio, egy tapasztalt bajnok volt, japán mércével jól megtermett, de nem olyan nagydarab, mint a holland bajnok, Anton Geesink, a 198 cm magas, 121 kilós óriás. Mindegy, akkor is biztosra vették, hogy Kaminaga lepipálja a hollandot. És ez fölér majd azzal, mintha száz Rikidózan győzne a profi birkózás szőke csirkefogói ellen.

Az összecsapásra október 23-án, a játékok utolsó napján került sor. Tizenhétezren zsúfolódtak be a Tokió központjában épült harcművészeti csarnokba, hogy láthassák, amint Kaminaga fölteszi a koronát Japán olimpiájára. A szigetország minden kisebb-nagyobb városában, falujában

tömegek gyűltek az üzletek kirakatai elé, hogy televízión kövessék az eseményt. Ezt senki sem akarta elmulasztani. Milliók szurkoltak Kaminagának, akinek széles vállain most a japán büszkeség nyugodott. Ezen a napon nem ülésezett a parlament. Hazafias érzelmű főnökök gondoskodtak arról, hogy cégüknél minden emeletre jusson legalább egy tévékészülék. Az olvasók Kaminagát dicsőítő verseket küldtek az újságoknak. Úgy hírlett, maga a császár is megtekinti a mérkőzést.

A japán és a holland tíz percen át döntetlenre álltak. Kaminaga támadott, Geesink kivédte a rohamokat. Mindketten a másik lábát lesték, próbálták kitalálni a következő lépést, mintha valamiféle fizikai sakkjátszmát folytatnának. Aztán hirtelen Geesink lecsapott. Ilyen testes férfihoz képest meglepő gyorsasággal lebirkózta és a szőnyeghez szegezte Kaminagát. A japán bajnok kapálódzott, próbált fogást találni. Vaskos combjával újra meg újra a tatamit csapkodta, mint egy partra vetett hal. Végül a mérkőzésvezető jelezte, hogy letelt a harminc másodperc. Geesink győzött.

Először csend támadt, majd itt-ott keserves zokogás hallatszott. A megaláztatás szinte elviselhetetlen volt. A japán virtus ismét vizsgázott a nyugati erőfölénnyel szemben, és ismét könnyűnek találtatott. Ekkor azonban rendkívüli dolog történt. A győzelmet követő pillanatokban holland szurkolók próbálták a szőnyegre rohanni, hogy köszöntsék a hőst. Ám Geesink rögtön fölemelte a kezét, megállította őket, és Kaminaga felé fordult, hogy előírásosan meghajoljon. A japán közönség talpra ugrott, megtapsolta a tiszteletadás hagyományőrző gesztusát. És sohasem felejtette el ezt Geesinknek. A behemót holland győztest, aki

Tokióban megmutatta a japánoknak, mire képes ész és erő, ettől fogva mindig hősként kezelték Japánban.

Túláradó önbizalom, fanatizmus, fájó kisebbrendűségi érzés, olykor a nemzeti rang megszállott előtérbe helyezése – mindez szerepet játszott Japán újkori történetében, mint látni fogjuk. Kiemelkedik azonban egy tulajdonság, amely minden másnál jobban szolgálta Japánt: méltósággal a lehető legtöbbet tudta kihozni vereségeiből.

1. A fekete hajók

Amikor Matthew Calbraith Perry sorhajókapitány (az „Öreg Matt") 1853. július 8-án négy gondosan fölfegyverzett fregattal bevitorlázott az Edói-öbölbe, hogy teljesítse küldetését, megnyissa a japán kikötőket az amerikai hajók előtt, megbocsátható módon vélte tudatlannak a japánokat. Ez a nép akkor már nagyjából kétszáz éve a világ legtöbb országától elzárkózva élt. A japán uralkodók külföldi agressziótól tartva, és azon félelmükben, hogy az európai hittérítők által terjesztett kereszténység engedetlenné teszi alattvalóikat, törvényen kívül helyezték Krisztus vallását, kitoloncolták az összes papot és az idegenek zömét, és megtiltották a japánoknak, hogy külföldre utazzanak. Aki dacolni mert ezekkel a rendelkezésekkel, arra kivégzés várt, rendszerint egészen kegyetlen formában. Nem sokan mertek. Kínával és Koreával tovább folyt a kereskedelem, de az európaiak japáni jelenléte az 1630-as évektől maroknyi holland kalmárra korlátozódott, akik Nagaszaki partjainál egy mesterséges szigetecskére szorítva unatkoztak.

Az újkori történelem egyik legrendkívülibb konfrontációja alakult ki. Perry négy „gonosz fekete hajója" ágyúlövéseivel vészjósló üdvözletet mennydörgött a japán partok felé. A japánok pedig karddal és régimódi muskétával a kezükben sorakoztak föl a partszegélyen. Perry sorhajókapitány ragaszkodott ahhoz, hogy csakis a japán kor-

mány legmagasabb rangú képviselőivel tárgyal, bár nemigen tudta, kik azok. Ismereteiben meglehetősen egybemosódott a császár, ez a pompával övezett, mégis erőtlen alak, és a sógun. A császár a japán kulturális folytonosság jelképeként élt a régi uralkodói székvárosban, Kiotóban, szertartási, vallási feladatokat látott el, miközben a sógun, a szamuráj generalisszimusz Edóból, a mai Tokióból uralta az országot. 1603 óta valamennyi sógun a Tokugava-nemzetséghez tartozott, innen kapta nevét kormányzatuk, a Tokugava-*bakufu* (sógunátus), másként Edo-*bakufu*.

Perrynek azonban sejtelme sem volt minderről, egyre csak azt hajtogatta, hogy az Amerikai Egyesült Államok elnökétől, Millard Fillmore-tól hozott levelét, amely a japán kikötők kereskedelmi célú igénybevételének jogát követeli, egyenesen a császárhoz vigyék, aki, még ha ez a levél egyáltalán eljut hozzá, akkor sem tudta volna, mit kezdjen vele.

A japánokkal nehézkesen zajlott az érintkezés, mivel tolmácsaik egyetlen európai nyelvet ismertek: a hollandot. Miután a portugál misszionáriusokat a tizenhetedik században kitiltották Japánból, az európaiak közül csak a holland kereskedők maradhattak, akiket a hit terjesztésénél jobban érdekelt a pénz. A japán tisztségviselők, bár az amerikai fegyverzet fölkeltette a kíváncsiságukat, és Perry zászlóshajója fedélzetén örömest iszogatták a cukrozott brandyt, azt az utasítást kapták, hogy szólítsák föl távozásra a „virágos zászlójú ördögöket". Kitartottak amellett, hogy külföldiek csak Nagaszakiban üzletelhetnek. Perry azonban ágyúi erejében bízva nem tágított. Samuel Wells Williams tiszteletes, a hivatalos amerikai tolmács, aki csekély japán nyelvtudással bírt, naplójában azt írta, hogy „az

egyetemes jenki nemzet... fölkavarta a [japán] fásultságot és régi keletű tudatlanságot".

Amikor Perryt hosszas morfondírozás után – amely alatt a japánok udvarias köntörfalazással és egyéb időhúzási taktikával viszonozták a sorhajókapitány erélyes viselkedését – végül partra engedték, a két fél tőle telhető fellengzősködéssel igyekezett elkápráztatni egymást. A flottaparancsnok két legdaliásabb fekete testőrével az oldalán lépkedett. A japánok a legfinomabb selyembe öltöztek. Ajándékok cseréltek gazdát: az amerikaiak drága brokátokat, porceltántálakat, lakkdobozkákat, legyezőket és más kézművesremekeket, a japánok távírót és vasútmodellt kaptak. A japánok szumóbirkózókat hoztak, és biztatták Perryt, hogy bokszoljon a gyomrukba. Sok-sok pohárköszöntőt mondtak, és az egyik japán tisztségviselő jelentős mennyiségű whisky meg pezsgő elfogyasztása után átölelte a sorhajókapitányt, majd a beszeszelt állapotban a népek barátságát ünneplő japán férfiak módján fölkiáltott: – Nippon és Amerika egy szív!

Williams, a hidegvérű protestáns lelkész följegyezte, hogy ez csakugyan „különös elegye" Keletnek és Nyugatnak, „vasutak, távíró, ökölvívók és művelt sportemberek... borotvált fők és hálóköntösök, zárt sorokban gyakorlatozó muskétások, szoknyás, sarus, két kardot viselő katonák teljes összevisszaságban, mint valami csürhe – mindez és még sok egyéb, jelezvén a különbséget civilizációnk és szokásaink meg e világtól elzárt pogányokéi között". A japánok ajándékai nyilvánvalóan „részlegesen fölvilágosodott népről" tanúskodtak, míg az amerikaiakéi „egy fejlettebb civilizáció... tudományának és vállalkozó szellemének sikerét" mutatták.

Húsz évvel később sok japán vélekedett ugyanígy, mintha az „egyetemes" Nyugat derített volna fényt egy középkori sötétségbe süllyedt nemzetre.

Perry sorhajókapitányt talán csakugyan az a meggyőződés hajtotta, hogy küldetése felvilágosodást hoz fejletlenebb emberfajtáknak, de ekkor és 1854-es második útján egyaránt közvetlenebb cél lebegett a szeme előtt: az amerikai kereskedelmi érdekek előmozdítása. A hajóin elhelyezett hatvanegy löveg és a siralmasan fölkészületlen japán partőrség (az ágyúk zöme csak utánzat volt, és nem létezett japán hadiflotta) végül meggyőzte a sógun edói kormányát, hogy jobb megalkudni, mint öngyilkos háborúba kezdeni. Ettől fogva az amerikai hajók beléphettek két kijelölt japán kikötőbe, és a kereskedelmi kapcsolatok létesítésének első mozzanataként fizetség fejében szenet meg egyéb készleteket rakodhattak be.

Mindez amerikai nézőpontból szerfölött kielégítőnek tetszett, és Perry sorhajókapitányt úgy örökítette meg a történelem, mint aki „megnyitotta" Japánt – ezt az elismerést elsőként maga Perry követelte, és élete során világgá kürtölte. Igaz, hogy Perry fekete hajói és a közelben ólálkodó más nyugati vízi járművek politikai válságot idéztek elő Japánban, amely véget vetett az önkéntes elszigeteltségnek. Az Edo-*bakufu,* amelynek önkényuralma több mint két évszázadig tartott, védtelennek mutatkozott az idegen túlerővel szemben, valahogy úgy, ahogy a japán hadsereg a második világháborúban bebizonyította az európai birodalmak sebezhetőségét. A japánok véleménye erősen megoszlott a leghelyesebb válasz tekintetében. Egyes, kisebbségben maradt csoportok egy ideig azt szorgalmazták, hogy engedjék be a külföldieket, nyissák meg Japánt a kereskedelem előtt. Mások afelé hajlottak, hogy mindenáron verjék vissza a barbárokat. Az elégedetlenkedő vidéki szamurájok és értelmiségiek egyre növekvő számban szervezkedtek a hitelét vesztett *bakufu* megdöntésére, hogy azután a császárt (és saját magukat) helyezzék egy életerősebb állam központjába. A másik tábor forrófejű kardcsörtetői a sógunnal szembeni mindenfajta ellenállást le akartak törni. Perry nem egymaga okozta mindezt az erjedést, de tettei kétségkívül hozzájárultak, hogy az események forrpontra jussanak.

A japán tudatlanságot illető feltételezése azonban a lehető legtávolabb állt az igazságtól. Perry Edói-öbölbe érkezése idején a japán elit többet tudott Amerikáról, mint az amerikaiak Japánról. Sőt a japánok viszonylagos elszigeteltségük ellenére jobban ismerték a Nyugatot, mint az ázsiaiak zöme, a kínaiakat is beleértve. Egészen figyelemreméltó ismereteket szereztek az amerikai és brit politikáról, a nyugati természettudományról, orvoslásról, történelemről és földrajzról. Részletes térképeik voltak az Egyesült Államokról. Tudtak az Egyesült Államok politikai intézményeiről. A nyugati természettudománnyal a tizenhetedik században ismerkedtek meg. Tanulmányozták az orosz hadsereget, a brit gazdaságot és sok egyebet. A jövendő események fényében azonban fontosabb az, miféle következtetéseket vontak le tanulmányaikból a japánok.

Sokan azt gondolják, a kereszténységnek soha nem volt esélye Japánban. Valójában tizenhatodik századi spanyol és portugál misszionáriusok olyan eredményesen térítgették a japánokat, különösen az elit köreiben, hogy a sógunok és tudós tanácsadóik komolyan féltek a nyugati hittől.

1638-ban lemészárolták az áttért japánokat, kiutasították a külföldi misszionáriusokat, és betiltottak minden olyan könyvet, amelyről feltételezték, hogy keresztény eszméket hordoz, így Matteo Ricci természettudományos írásait, vagy ami még furcsább, Eukleidész *Elemek*-jét és Cicero művét *A barátságról.* Ez azonban nem tartóztatta föl a nyugati tudományt. A vélelmezett keresztény propaganda tizenhetedik század eleji betiltása és a holland kereskedők nagaszaki jelenléte a *rangaku,* azaz hollandtudomány kibontakozásához vezetett. Eme új diszciplína művelőit a *rangakusa,* vagyis hollandtudós elnevezéssel illették.

A hollandokról a köznép fejében az egzotikus vadak képe élt, akik kutya módra fölemelik a lábukat, amikor könnyítenek magukon. A hajuk vörös, a szemük ördöngös kék. A nagaszaki hivatalos fordítók azonban, akik egyúttal állambiztonsági ügynökökként is működtek, valahogy úgy, mint néhány évszázaddal később a kommunista országok hivatalos idegenvezetői, hamar észrevették a nyugati gyógyászat eredményességét, és ebből következőleg a kínai módszerek alkalmatlanságát. Szótár és nyelvtankönyv nélkül megtanultak hollandul olvasni, ami rendkívüli szellemi teljesítmény, és számos nagaszaki meg edói orvos szorgalmasan tanulmányozta az európai medicinát. Némi hivatalos érdeklődés is mutatkozott a holland dolgok iránt. Évente egyszer holland kereskedőket hívattak Edóba, ahol a sógun és kísérete kérdésekkel ostromolta őket, majd énekelniük, táncolniuk, csókolódzniuk kellett, általában véve cirkuszi állatsereglet módjára szórakoztatniuk az előkelőségeket.

1720-ban Tokugava Josimune sógun, akit komolyabban érdekeltek az európai ügyek, enyhített a nyugati könyvek tilalmán. Szokatlanul nyitott gondolkozású volt, ugyanakkor hagyományos uralkodó is, aki a kínai császárokhoz hasonlóan felelősnek érezte magát a mezőgazdaság fölvirágoztatásáért. Ezt az időszakot a nagyvárosokban a kereskedelem fejlődése, a falvakban erőszakos forrongás jellemezte. Josimune, hogy elejét vegye a további parasztlázadásoknak, a vidéki életkörülmények javítására törekedett. Mivel az idő múlása létfontosságú tényező a mezőgazdaságban, a sógunt foglalkoztatta a naptár. Értesült arról, hogy az európaiak a kínaiaknál pontosabban mérik az időt, ezért úgy határozott, bátorítja a hollandtudományt. „A vörös hajú ország lakói – mondotta – gondolkodás után, kellő indokkal szoktak cselekedni, csak látható eszközöket használnak; ha egy tény nem bizonyos, nem mondják annak, és nem veszik hasznát…”

Bár Josimune inkább gyakorlati, semmint filozófiai megfontolásból érdeklődött a hollandtudomány iránt, felfogása szöges ellentétben állt a kínai császárokéval, akik azt képzelték, hogy a Mennyei Birodalom a világ közepe. Utódai nem mindig voltak ugyanilyen kíváncsiak és széles látókörűek, és a hollandtudomány továbbra is veszélyes foglalatosságnak számított, különösen a tizenkilencedik század elején, amikor a kormányzat szigorúan lépett föl a hivatalostól eltérő tanításokkal szemben. Bármilyen hazafiasan vagy akár konzervatívan gondolkodott a hollandtudósok zöme, a hazaárulás halvány gyanúja vetült azokra, akik túlságosan lelkesedtek a külföldi dolgok iránt. A hatóságok – a tudósok legnagyobb részével együtt – arra az álláspontra helyezkedtek, hogy noha a nyugati tudomány Japán hatékonyabb kormányzásában hasznos eszközül szolgálhat, a külföldi gondolkodást távol kell tartani a közrendű elmék-

től, nehogy a nép „összezavarodjon", és megfeledkezzen az uralkodói iránti engedelmességről.

A Tokugava-*bakufu* ideológiája a neokonfucianizmus volt, a konfuciuszi bölcselet egy különösen konzervatív irányzata, amelyet a tizenkettedik században egy kínai filozófus, Csu Hszi dolgozott ki, aki hangsúlyozta a természeti rend és – japán értelmezés szerint – a hatóságok iránti feltétlen engedelmesség fontosságát. A hivatalos konfuciánus bölcselők szerepe a hittételek megfogalmazása és a nép általi betartatása volt. Egyházi személyeknek számítottak, hatalmukban állt az égi törvények értelmezése. Fukuzava Jukicsi, a tizenkilencedik századi nagy liberális ismeretterjesztő frappánsan jellemezte e hagyomány korlátait: „Hazánkban a művelődés mindmáig az uralmon lévők világának művelődését jelenti; nem egyéb, mint az államhatalom egy ága." Sok efféle konfuciánus, azaz *dzsusa* a kínai orvoslást tanította, és a gyakorlatban is űzte. A nyugati műveltség, amely sokszor legdédelgetettebb nézeteiknek mondott ellent, közvetlenül fenyegette társadalmi állásukat, tehát az volt az érdekük, hogy háttérbe szorítsák az idegen tanok terjesztőit.

Tragikus következményekkel járhatott, ha valaki túlságosan közel került külföldi tanárokhoz. A nagaszaki holland kereskedelmi kolónia egyik legpallérozottabb elméje egy német születésű, szigorú orvos, Philipp Franz von Siebold volt. A japán holmik fáradhatatlan gyűjtőjének, von Sieboldnak sok lelkes tanítványa akadt. Egy 1826-os edói kiruccanása alkalmával ajándékot váltott Takahasi Kagejaszuval, a kiváló tolmáccsal és csillagásszal, akit a hollandok Globius néven ismertek. Von Siebold egy Japántérképet kapott, Globius pedig egy tengerészeti világtérképet. Mihelyt kiszivárgott a térképcsere híre, von Sieboldot kémkedésért letartóztatták, majd kitoloncolták, Globius pedig három év múlva börtönben halt meg, lehetséges, hogy önkezétől.

Ugyancsak balszerencsés tudós volt az a Josida Sóin nevű fiatalember, aki annyira áhítozott a nyugati világ megismerésére, hogy könyörgött Perry sorhajókapitánynak, vigye magával a hajóján Amerikába. Perry elutasította a kérést. Josidát letartóztatták, amiért ilyen kalandra vállalkozott, és egy ketrecbe zárták. Tanítóját, Szakuma Sózant, aki nyugati ismeretei alapján teóriákat dolgozott ki Japán idegen betolakodók elleni védelmére, bebörtönözték, mert arra buzdította tanítványát, hogy külföldön gyarapítsa tudását. Híres elmélkedést írt *Gondolatok tévedéseimről* címmel. Szabadon bocsátása után elvakult nyugatgyűlölők meggyilkoltatták, mert európai stílusú nyereggel lovagolt.

A külföldi tudás tehát veszedelmes lehetett. A holland-tudósok legtöbbje azonban – azokat is beleértve, akik a Perry érkezése által gerjesztett válság kompromisszumos megoldását hirdették – aligha volt politikai lázadozó. Általában vagy elég óvatosak, vagy elég közömbösek voltak ahhoz, hogy ne ártsák magukat politikai ügyekbe. Szinte mindannyiukban buzgott a honszeretet, hittek az engedelmesség neokonfuciánus szabályaiban, még ha közben bírálták is a Kína-központú maradiságot. Globius, ugyanaz az ember, aki Philipp von Sieboldddal ajándékot cserélt, és hazaárulás gyanúsítottjaként halt meg, 1825-ben azt tanácsolta a kormánynak, hogy minden külföldi hajót űzzenek el a japán partoktól. Szépen mutatna, ha a tizennyolcadik, tizenkilencedik (vagy akár huszadik) századi japán gondol-

kodókat egyfelől haladó, liberális, nyugatbarát demokratákra, másfelől tekintélyelvű, idegenellenes reakciósokra oszthatnánk. De ez nem így volt, és ma sem ez a helyzet. A kereskedelem és az alkukötés leglelkesebb szószólói – köztük sok hollandtudós – egyidejűleg úgy okoskodtak, hogy ha Japán majd eleget tanul a barbároktól ahhoz, hogy ellenállhasson nekik, akkor az ország ismét nyugodtan elzárkózhat.

Még ha magukban a hollandtudomány művelőiben nem mindig tudatosodott is, ismereteik hozzájárultak a konfuciánus állam filozófiai örökségének aláásásához. A japánok a kínaiaktól kölcsönözték az államvezetés kozmikus elvekre alapozott elképzelését: az emberi társadalom természetes rendje a mindenség természetes rendjét követi, és a jóakaratú uralkodónak gondoskodnia kell arról, hogy a kettő összhangban maradjon. A konfuciánus etika a természet feltételezett alapelveihez igazodott. A hollandtudomány egészen más világnézetet vezetett be. Ha a természet törvényeit ésszerű elemzés tárgyává tehették, és a tudomány cáfolhatta a konfuciánus állam támaszául szolgáló világképet, az súlyos kihívást jelentett a politikai legitimitással szemben.

A nyugati tudomány Kínára legalább olyan komoly hatást gyakorolt, mint Japánra, mert kimutatta, hogy Kína nem a világmindenség közepe. A kínaiak úgy hárították el az etikai forradalommal fenyegető befolyás következményeit, hogy elválasztották a kínai etikát a nyugati természettudománytól, mintha az európai gondolatok nem vonnának maguk után etikai kihatásokat. A tizenkilencedik század végén az a mondás járta, hogy „kínai tudományt a lényeges elvekhez, nyugati tudományt a gyakorlati alkalmazásokhoz". Az az igazság, hogy ez Kínában sohasem vált be. A nyugati tudományt durva torzítás nélkül nem lehetett a puszta technológia szintjére redukálni, a Kína-központú elvek pedig nehezen illeszkedtek a természettudományos megismeréshez. Ez az oka, hogy a kínai gondolkodók a tizenkilencedik századtól kezdve jobbára konok konzervatívokból nekivadult bálványdöntögetőkké vedlettek át. A kínai hagyományt – bármit értettek is rajta – vagy a külföldi tisztátalanság legapróbb szikráitól is védelmezni kellett, vagy a tudomány nevében maradéktalanul szétzúzni. A kommunista Kína történelme mindkettőt szemlélteti.

Japán hasonlóan válaszolt a nyugati eszmékre, de kevésbé traumatikusan, vagy legalábbis másfajta megrázkódtatás érte. Japán értelmiségiek is alkalmazták a presztízsmentő formulát: „nyugati tudomány, japán lényeg". Japánban sem nagyon működött, de Japán azt az előnyt élvezte, hogy kulturális határmezsgyén helyezkedett el. Japán gondolkodók könnyedén elrugaszkodhattak Kínától mint a bölcsesség kútfejétől, és kereshettek maguknak más irányadó pontot. A lényeg az, hogy nem sok japán táplált olyasféle illúziókat, amelyek szerint a világ Japán körül forog. Talán úgy hitték, Japán páratlanul kedvezményezett, istenáldotta föld, de sok másikkal vetélkedik. Azt is tudták, hogy politikai rendszerüket és annak alapelveit Kínából importálták, így semmi sem akadályozta meg őket abban, hogy máshonnét is kölcsönözzenek, ha a régi rend már nem működik.

További fontos különbség volt Kínával szemben a hatalmi szétválás. Kínában a világi és politikai hatalom egyaránt a császári udvarban összpontosult. A Tokugavák

Japánjában a sógun katonai diktátorként irányította az országot, a császár meg inkább olyan volt, mint egy pápa, akinek áldása legitimálja a világi uralkodókat. Ezt az elrendezést valamelyest bonyolította az a tény, hogy a sógunok, akik éppúgy dinasztiához tartoztak, mint a császárok, kezdtek császári sallangokat aggatni magukra. A hatalom szétválasztása azonban nagy előnnyel járt. Lehetett úgy lázadozni a kormányzat ellen, különösen a császárhoz való hűség nevében, hogy ez nem látszott hazafiatlanságnak. Ugyanez Kínában nem ment ilyen egyszerűen.

A nyugati befolyás gyakran radikális változásokat katalizált Japánban, de semmiképpen sem ez volt az egyedüli oka, hogy a *bakufu* rendszere mindinkább elavultnak tűnt. Tengerparti nagyvárosokban, különösen Oszakában már a tizenhetedik században kialakult az egyre vagyonosabb és műveltebb kereskedők osztálya. Tömegcikkeket adtak-vettek, szabad megállapodásokat kötöttek, és határidős piaci ügyletekkel spekuláltak. Miközben a hivatalosan a parasztoknál és kézműveseknél alantasabb kasztba sorolt kereskedők gazdagodtak, a névleg a kasztrendszer tetején helyet foglaló szamurájok sok esetben fölöslegesekké váltak, és a tizennyolcadik–tizenkilencedik században egyre jobban elszegényedtek. Mi dolga maradt egy hivatásos fegyverforgatónak békeidőben? Sokkal több szamuráj volt, mint ahányan állami hivatalt kaphattak, az üzleti vállalkozást meg méltóságukon alulinak tartották. A harcosok becsületkódexéről és a szamurájlovagiasságról szóló regényes értekezések, amelyek háromszáz évvel később nyugaton oly népszerűvé váltak, valójában a tétlenségről árulkodtak. A szamurájokat a csúcson, a kereskedőket meg a maguk helyén tartani igyekvő kasztrendszer elmaradt a gazdasági fejleményektől. A nemzeti elszigetelődés politikája pedig elvágta Japánt a műszaki haladástól.

Az 1840-es években a katasztrofális ópiumháborúk hírei sokkolóan hatottak, mert nemcsak Kína elmaradottságát, hanem Japán védtelenségét is megmutatták. Sok japán azonban már jóval korábban gyanította ezt. Miután a barbár mandzsuk 1644-ben megdöntötték a Ming-dinasztiát, a Középső Birodalom sokat veszített presztízséből. Az idő tájt, hogy Tokugava Josimune, a szabad szellemű sógun bátorította a hollandtudományt, újjáéledt a japán kulturális hagyományok iránti érdeklődés. Idegenellenes tudósok az ősi japán költészetben, a sintó animizmusában és a császár istenítésében keresték (és találták meg) a japán felsőbbrendűség bizonyítékát. Némelyek egyenesen Kína helyére tették Japánt, mint igazi Középső Birodalmat – legalábbis a saját fejükben. A lázadásokkal és földindulásokkal terhes kínai dinasztikus politika kedvezőtlenül festett a japán császári leszármazásrend egyenesvonalúságához képest. A kínai műveltséget a japán irodalmi kifejezésmód finomságával összehasonlítva hidegen racionálisnak érezték. Még a Kína-rajongó japánok is kezdték kétségbe vonni azt a felfogást, hogy a neokonfucianizmus a természet rendjét tükrözi. A hollandtudomány révén megismert földrajz pedig egészen világossá tette, hogy Kína nem a világ közepe.

Az idegenellenes japánok mindmáig idegesítő szokása, hogy a külföldi eszméket saját nemzetük páratlan felsőbbrendűségének megerősítése céljából tanulmányozzák. A sintó megújhodás hirdetői a kopernikuszi asztronómiába kapaszkodtak, mint annak bizonyítékába, hogy a japánok-

nak kezdettől fogva igazuk volt. Hát persze hogy a Föld a Nap körül kering. Vajon Amateraszu, a napistennő nem a japán nép égi őse-e? Japán talán nem eleve heliocentrikus elveket vall-e? Ez természetesen borzadállyal töltötte el a buddhistákat és a sinocentrikus konzervatívokat, de éppen ezért izgatták a nyugati eszmék az idegenellenes japánokat – segítettek kiszabadítani Japánt a kínai kultúra vonzásköréből.

Még érdekesebben használták föl egyes idegenellenesek a kereszténységet. A tizennyolcadik század végén és a tizenkilencedik század elején az idegenellenes tanítások központja egy takaros épületegyüttesben létrehozott akadémia volt (mindmáig az) az Edótól északkeletre található Mito városában. Mito régóta a tudomány fellegvára. Perry sorhajókapitány érkezése idején a vidék ura egy vérbeli héja volt, aki az idegenekkel való bármiféle alkut ellenzett. Jelmondata így hangzott: „Tisztelet a császárnak, ki a barbárokkal!" Az úgynevezett mitói iskola az ő védőszárnyai alatt a japán egyediség elméleteire szakosodott. Egyik fáklyavivője volt Aizava Szeisiszai, aki 1825-ben híres értekezést írt *Sinron* (Új tézisek) címmel. Aizava kifejtette, hogy a kereszténység métely, a nyugati barbárok pedig „vaddisznók és farkasok", akiket el kell pusztítani, amint japán földre teszik a lábukat.

Aizava és mitói társai mégis szorgosan tanulmányozták a hollandtudományt. Aizava arra a következtetésre jutott, hogy az európai nemzetek erőfölénye, amelyet készségesen elismert, a nyugati hitnek tulajdonítható. Úgy gondolta, a kereszténység mint államvallás természettől fogva uralkodóiknak engedelmesekké tette az európai alattvalókat. Kijelentette, hogy az egyistenhit nemzeti egységet

teremtett. Az államnak és az egyháznak össze kell tartoznia. A japánoknak tehát saját államvallás kell, amelynek legfőbb papja a császár. Evégből a sintót mint legősibb japán hitet sokistenű természetkultuszból olyan nemzeti hitté kell átalakítani, amely a császárság égisze alatt minden japánt egybeforraszt. A napistennőt, ezt a szent ősanyát úgy kell imádni, mint a keresztények istenének megfelelőjét. Sajnálatos módon az egyház és az állam fúziója az újkori japán nacionalizmus egyik alappillérévé lett. Ősi hagyományra hivatkozott, de európai mintát követett.

A régi Kína-központú rend hallgatólagos vagy kimondott megkérdőjelezésével a nyugati tudomány művelői és a mitói idegenellenesek voltaképpen azonos oldalon álltak. Se a *rangakusá*-k, se az idegenellenesek nem örültek Perry hajói felbukkanásának. Sokan ízig-vérig idegengyűlölők voltak, de felismerték a nyugati eszmék erejét, és többet akartak tudni, hogy Japán egy szép napon majd versenyre kelhessen a nyugatiak legjobbjaival. Az idegenellenesek minden, ősi írásokat, egyenes vonalú császári leszármazásrendet és isteni ősanyát emlegető halandzsázásuk dacára sok szempontból éppen olyan modernek voltak, mint a nyugatbarátok, jóllehet a Nyugat gyakran erősen eltorzított formában jelent meg előttük. És sikerült kiszemezgetniük valamit a nyugati világ legrosszabb, legharciasabb vonatkozásaiból japán utánzás céljára.

Ezek közé tartozott a gyarmatosítás. A tizennyolcadik század végén a hollandtudomány egyik jelentős alakja volt egy koldusbotra jutott szamuráj fia, Honda Tosiaki, akiben csodálói „a japán Benjamin Franklint" tisztelik. A japán Benjamin Franklin valójában szoros kapcsolatokat ápolt a mitói iskolával. Igaz, korához képest igen haladó eszméket

is hirdetett. Azt mondta, a kormányzás közmegegyezésen alapuljon, mert „ha az országot erővel, a nép akarata ellenében irányítják, akkor sokak szíve szembefordul ezzel a kényszerrel, és bűnözőkké válnak". Pártolta a külföldi utazást is a japánok tudásának gyarapítása érdekében, és az ország sok gondjáért a természettudományos képzetlenséget, a lejáratódott kínai módszerek szolgai másolását hibáztatta. Még a kínai írásrendszer eltörlését is javasolta. Nagy-Britannia tanulmányozásával arra a megállapításra jutott, hogy egy kis tengeri nemzetnek kereskednie kell a külfölddel. Hitt abban, hogy Japánnak égető szüksége van négy dologra: lőporra, ércekre, hajózásra és gyarmatosításra.

Honda úgy vélte, egy gyarmatbirodalom nélküli nemzet nem válhat naggyá. Japán gyarmati vállalkozásáról vallott elképzelései politikai felfogásához hasonlóan progresszívek és könyörtelenek voltak, akárcsak kedvelt modelljéé, Nagy-Britanniáé. A gyarmatosított országok bennszülött lakossága munkaerőként kizsákmányolható, a természeti kincseket pedig Japán gyarapítására kell fölhasználni. Az erdőterületekről kitermelhető a faanyag: ez figyelemre méltóan jövőbe látó leírása Japán mai délkelet-ázsiai tevékenységének. Honda a jó gyarmati uralomról rajzolt képével szintén megelőzte korát: „Az atyai uralkodó feladata oly módon igazgatni és oktatni a bennszülötteket, hogy egy se akadjon közülük, aki akár egyetlen napot is haszontalanul tölt el."

Perry sorhajókapitány tolmácsa, a derék Williams tiszteletes alaposan melléfogott a japán „bennszülötteket" illetően. Távolról sem voltak fásultak és tudatlanok, mint hitte. Rengeteg eszmével ismerkedtek meg, sok olyannal is, amely jóval Williams előtt érkezett nyugatról. Az volt a

kérdés, mely eszmék vernek gyökeret, ahogy a régi rend megingott, és egy új, korszerű állam kezdett testet ölteni. A történelmet nem tudósok alakították, jóllehet gondolataik következményekkel jártak. Honda elképzeléseit csak az 1920-as években értékelték igazán, amikor neve fényesebben ragyogott, mint életében. Azokat az embereket azonban, akik elősegítették a *bakufu* lerombolását, eszme és önérdek egyaránt vezérelte. Némelyikük idegengyűlölő volt, mások protoliberálisok, és akadt olyan, aki egy kicsit ez is, az is.

Ha az elkövetkező évszázadot nagy mértékben az idegengyűlölet, a tekintélyelvűség és a háború jellemezte is, azért a nyitottabb, demokratikusabb fejlődés útja sem volt teljesen eltorlaszolva. A japán szókincsbe férkőzött idegen szavak közé 1837 táján került be (egy holland Napóleon-életrajz jóvoltából) a *vrijheit,* vagyis „szabadság", amelyet legalábbis egy japán fordító az emlékezetébe vésett. Tudta, hogy veszélyes hangosan kimondania. Ez nyomasztotta, ezért egy kortárs beszámolója szerint ivott, hogy bátorságot merítsen. De „mikor berúgott, nem bírta megállni, hogy azt kiabálja: »Frejhejt!«"

Talán Williams „részlegesen fölvilágosodott" jelzője nem is volt olyan téves. Nem csak a japánokra, a világ minden népére érvényes ez. A felvilágosodott oldalnak mindenhol, mindenkor küzdenie kell. Japánban sajnos nagyon gyakran veszített csatát.

Az 1853-tól 1868-ig, Perry érkezésétől a sógunátus megdöntéséig tartó időszak neve japánul *bakumacu,* vagyis „a *bakufu* vége". A *bakumacu*-hoz a „fin de siècle" szédült, kissé pajzán mellékjelentése is tapad, de sötétebb, erősza-

kosabb képet vetít elénk, amely briliánsan baljós kabuki-színjátékokban, később pedig számtalan kardforgatófilmben jutott kifejezésre. A *bakufu* vége véres intrikák és gyilkos cselszövések, lázadások és ellenpuccsok, a Tokugava-pártiak ellen fenekedő délnyugati hűbérurak polgárháborúba torkolló kora volt. A tömeghisztéria és a messiásváró kultuszok kora. A nagyvárosokban, magában Edóban is tömegek verődtek össze, sintoista ábrázolásokat hordoztak körbe, szentélyekbe látogattak, félmeztelenül táncoltak az utcákon, nyilvánosan szeretkeztek, gazdag házakat fosztottak ki, miközben majdhogynem vallásos elragadtatottsággal ordítozták: „Ez jó, ez jó, bármit teszünk, jó!" Az 1860-as évek, akárcsak az 1930-asok és az 1970 körüliek, sok ifjú szélsőségest szültek, akik a féktelen erőszakban látták a nemzeti megváltás útját. Talán egy olyan társadalomból ered ez, amely kiegyensúlyozottabb időkben túlzott ellenőrzöttségre hajlamos.

Perry sorhajókapitány érkezése *bakufu*-ellenes csatakiáltássá hangolta át a „Tisztelet a császárnak, ki a barbárokkal!" jelszavát. Az egyre tehetetlenebb edói kormányt okolták azért, hogy idegenek tolakodtak japán földre. Az emberek féltek a változástól, de lázadoztak a hagyomány ellen. A forradalmárok egyszerre viselkedtek bálványdöntögetők és reakciósok módjára. Ifjú szélsőségesek – akik sok esetben alacsony rangú szamurájcsaládból származtak, és a régi társadalomban elvesztettek a lábuk alól a talajt – idegengyűlölő, császárimádó, nemzetmentő idealizmusukat merényletek áradatában tombolták ki, amely mintául szolgált a következő évszázadnak. A *bakufu* egyik magas beosztású tisztségviselője 1858-ban szerződést írt alá, amely kereskedelmi és állandó képvise-

let-nyitási jogokat adott az Egyesült Államoknak. Tudta, hogy nincs más választása. Két év múlva egy csapat mitói szamuráj megrohanta a sógun edói palotája előtt. Kiráncigálták gyaloghintajából, és lecsapták a fejét. A gyilkos később e szükségszerű függelemsértő cselekedet jóvátételéül harcoskasztjának szertartásos módján harakirit követett el.

Egy másik merénylőjelölt a délnyugati Sikoku szigeten található Tosza vidékéről származott. Szakamoto Rjóma számos regény, színmű, tévéjáték és film hőse, rendszerint japán Garibaldiként jelenítik meg, aki karddal fölszerelt, torzonborz őshippiként kezdte pályáját. Az ilyesmit szélesebb körű csodálat övezte a második világháború óta, mint kevésbé liberális időszakokban. Szakamoto gyilkos fanatizmustól politikai megvilágosodásig vezető útja azonban felöleli kora minden komor csillogását, radikális gondolkodását és más politikai lehetőségek iránti nyitottságát.

Megunta a szorongatóan provinciális szamurájélet kilátását, kimaradt az iskolából, elhagyta családját és urát, és jelentkezett egy vívóakadémiára. Miután telebeszélték a fejét a mitói iskola nemzeti tisztaságról meg barbár veszedelemről szóló propagandájával, Szakamoto elindult, hogy hazaárulókat gyilkoljon. Úgy vélte, tökéletes célpontot talált Kacu Sintaró, a *bakufu* tengerészeti szakembere és neves hollandtudós személyében. Kacu egy ideig holland flottaszakértőktől tanult Nagaszakiban, és 1859-ben az első egyesült államokbeli japán küldöttség tagjaként saját szemével láthatta az amerikaiak erejét. Arra a következtetésre jutott, hogy Japánnak nincs más esélye a további független nemzeti létre, mint az, ha megnyitja határait.

Szakamoto, a megszédített ifjú harcos számára ez gyávaságot és hazaárulást jelentett.

A történet úgy folytatódik, hogy Kacu az ifjú merénylővel szembekerülvén megőrizte hidegvérét, és azt kérdezte: „Azért jöttél, hogy megölj? Ha igen, akkor előbb beszélgessünk!”

Ezután a japán hősök túlfűtött viselkedését olykor jellemző, rendkívüli pálfordulások egyike következett. Kacu elmagyarázta, hogy ő is hazafi, mint Szakamoto, egyetlen célja Japán megerősítése. A barbárokkal pedig úgy harcolhatunk legeredményesebben, mondta, ha előbb eltanuljuk minden fortélyukat. Ezért szorgalmaz ő nyitottságot és kezdeti kompromisszumkészséget. Úgy szól a fáma, hogy Szakamoto eldobta a kardját, térdre vetette magát, bocsánatot kért „ostoba vakbuzgóságáért”, és könyörgött Kacunak, fogadja tanítványává. Talán a valóságban is lezajlott valami efféle.

Szakamoto évekig szolgálta Kacut, és azután diplomáciai szerepet játszott Csósú, Szacuma és Tosza, a fő délnyugati hűbérbirtokok szövetséggé kovácsolásában a *bakufu* ellen. Szacuma Kjúsú déli részén, Csósú pedig Honsú nyugati csücskén terült el. E birtokok urai a tizenhetedik század fordulóján lezajlott polgárháborúkban a vesztes oldalon harcoltak, sosem kerültek a Tokugavák belső hatalmi köreibe. Szacuma és Csósú vezetői készen álltak arra, hogy hadba szálljanak az edói kormányzat ellen, de Szakamoto békésebb megoldást ajánlott, arra biztatta szövetségeseit, beszéljék rá a sógunt, hogy mondjon le az uralkodásról. Szakamoto azt javasolta, Japánt feudális nagyurak tanácsa kormányozza, amelyben a Tokugava-sógun továbbra is szerepet játszhat, de nem legfelsőbb

vezetőként. A szacumai és csósúi harcosok azonban türelmetlenkedtek. Nem érték be kevesebbel, mint a Tokugava-ház megbuktatásával.

Szakamoto tevékenységének új támaszpontjává Nagaszaki vált, ahol a nyugati politikai rendszereket tanulmányozta. Különösen az európai alkotmányok érdekelték. Bár nem sok iskolát végzett, ragyogó elme lehetett, mert 1867-re a *bakufu* utáni állam igen gondosan megszerkesztett tervezetével rukkolt elő. Ebben leszögezte, hogy a politikai hatalmat vissza kell adni a császári udvarnak. A kormányzati intézkedésekről azonban „a közvélemény alapján” kettős törvényhozó testület, az alsó- és felsőház dönt. Alkotmányt szövegeznek meg, és a magas hivatalokat „rátermett férfiaknak” tartják fenn, többé nem kaszt vagy rang alapján töltik be a tisztségeket. (Ne feledjük, még a Szakamoto-féle egyszerűbb szamurájoktól is elvárták, hogy megalázkodjanak a náluk előkelőbbek előtt, saját hűbérbirtokukon éppúgy, mint másutt.) Később, egy másik iratban Szakamoto kidolgozta, miként jelöljék ki választási bizottságok ezeket az arra érdemeseket. A külügyeket „a közvélemény alapján kialakított, megfelelő szabályozás szerint kell intézni”.

Ha tekintetbe vesszük Szakamoto előéletét és azt a tényt, hogy effajta politizálás addig nem is létezett Japánban, akkor ez figyelemre méltó dokumentum. Nyelvezetét nagyrészt átvette a Meidzsi-restauráció egy évvel későbbi alapesküje, amely véget vetett a *bakufu* uralmának. Az új császári korszak a Meidzsi, vagyis „felvilágosult kormányzás” nevet kapta, és hamarosan egyet jelentett azzal a döbbenetes iramú modernizálással, amelyre borzongó csodálattal néztek föl a továbbra is nyugati gyarmati uralom alatt élő ázsiaiak.

Hát igen, lelkesítően hangzik, hogy a haladó eszmék vezérelte társadalom eljut a feudalizmustól és a katonai önkényuralomtól a szabadságig és felvilágosodásig. Sajnos ez azért nem ilyen egyszerűen festett. Való igaz, a politikai liberalizmus magvait elvetették, ám kicsírázásukat kezdettől fogva akadályozták egyéb intézkedések, amelyek ellenkező irányba terelték Japánt. Mihelyt a császárt és udvaroncait közvetlenül egy politikai ügy szolgálatába állították – márpedig ezt tették a főként szacumai és csósúi *bakufu*-ellenes lázadók –, az autoritarianizmus sajátosan modern válfaja alakult ki.

A kiotói császárok sok évszázadon át jelképes szerepet játszottak, mint a japán kultúra és etika letéteményesei. Magától értetődően áldásukat adták a sógunok politikájára, akik még a meglátogatásukra sem nagyon vesztegették az időt, nemhogy tanácskoztak volna velük az államügyekről. Ez drasztikusan megváltozott az 1850-es évek végén, amikor a *bakufu*-t mereven ellenzők arra unszolták Kómei császárt, hogy helyezkedjék szembe az Egyesült Államokkal kötendő szerződéssel. Nem volt szokásban, hogy a császárok ilyesmiről véleményt nyilvánítsanak. Még ha a *bakufu*-ellenes lázadók tulajdonképpen nem kívánták is, hogy a császár közvetlen politikai hatalmat kapjon, hozzákezdtek a császárság intézményének átpolitizálásához.

Ennek a végső soron katasztrofális iránynak a következményei már az új alkotmány egyebek között Szakamoto Rjóma által fogalmazott első tervezeteiben láthatóak. Szacuma és Tosza képviselőinek 1867-es kiotói tárgyalása után az alábbi mondatot tartalmazó okmány született: „Nem lehet egy országnak két uralkodója, egy háznak két feje, és felettébb indokolt, hogy a közigazgatás és az igazságszolgáltatás egy uralkodóhoz kerüljön vissza." A szövegezés továbbra is elég homályos, némi teret enged a világi kormányzatnak. A császár eszerint névleges uralkodó maradhat, míg a tényleges irányítást egy polgári kormány gyakorolja. De kezdett úgy tűnni, mintha a sintó újjászületés híveinek *szaiszei icsi* mottója, a kormányzás és a vallási rítusok egysége politikai valósággá válna.

A *bakufu*-kormányzat nem olyan békésen ért véget, ahogy Szakamoto elképzelte. Az 1868–69-es években polgárháború dühöngött a *bakufu* hívei és a császári seregek között. Az előbbiek az északkeleti tartományokból, az utóbbiak délnyugatról kerültek ki. Véres harc folyt, és a balszerencséjükre a harcoló felek közé szorult civileket a szamurájuktól megszokott megvetéssel kezelték. A *bakufu* utolsó bástyája Aizuban, egy Mitótól északkeletre található erődvárosban volt. Aizu ura több mint két hétig tartotta magát a legmodernebb nyugati lőfegyverekkel fölszerelt harmincezer császári katona golyózáporában. A város porig égett. Urukhoz hűséges ifjú szamurájok tucatjai döfték hasba magukat kétségbeesésükben. Az erőd elesett. Aizu ura háromezer embert veszített. A megmaradt huszonvalahány-ezret pedig a kopár északi tájakra kergették, ahol sokan éhen haltak.

A császárt Edóba költöztették, amelyet most Tokióra neveztek át, és csaknem ezer év óta először egyazon városban székelt a császár és a kormány. A Tokió központjában épült Jaszukuni-szentély örökítette meg a császári ügyért elesettek emlékét. Ott rótták le kegyeletüket a japánok előttük, és azon milliók előtt, akik a későbbi háborúk során áldozták életüket. Azoknak a szegény lelkeknek, akik hű-

ségesek maradtak a *bakufu*-hoz, nem létesült kegyhely. A Jaszukuni-szentély mindmáig indulatokat kavar, nemcsak Japán volt ázsiai ellenségei, hanem a japán keresztények és liberálisok között is erős visszatetszést kelt.

Szomorú, de Szakamoto nem érhette meg a Tokugava-uralom végső összeomlását és a Meidzsi-restaurációt, amelynek előkészítéséért oly sokat tett. A *bakufu* utolsó éveiben Kiotó veszedelmes hellyé vált, ahol hemzsegtek a cselszövők, orgyilkosok és kóbor kardforgatók. Megannyi bajkeverő. Szakamoto 1867 telén egy szójamártás-kereskedő barátja házában rejtőzködött. Tudta, hogy a *bakufu* bandái az életére törnek, de úgy gondolta, nyugodtan elküldheti élelemért a testőreit. Egy idegen kopogtatott a kereskedő ajtaján, azt mondta, Szakamoto Rjómát keresi. Szakamoto szolgája az emeletre indult, hogy szóljon a gazdájának. De már nem jutott föl hozzá, mert a jövevény két másik fegyveressel együtt berontott, és Szakamoto fejét, törzsét, kezét, lábát összekaszabolták. A merénylők a Sinszengumihoz, a sógun ellenségeinek kiirtására szervezett fegyveres osztaghoz tartoztak. Távozásuk után vérbe fagyva feküdt az az ember, aki a japán alkotmány első tervezetét írta.

2. Civilizáció és felvilágosodás

1889. február 11-ét választották időpontul arra, hogy Japán elfoglalja jogos helyét a világ nagy nemzetei között. Annak a napnak az évfordulóját, amelyen Japán mondabeli első császára állítólag megalapította a császári dinasztiát. A feudalizmussal elszántan szakító új Japán első alkotmánya volt hivatott fémjelezni a Meidzsi-korszak fennen hangoztatott jelszavát: *bunmei kaika,* azaz „civilizáció és felvilágosodás". A későbbiekben egy másik jelszó is dívott: *fukoku kjóhei,* vagyis „gazdag ország, erős hadsereg". Na de ne szaladjunk előre! Az alkotmányt a császár úgy nyújtotta át alattvalóinak, mintha az istenek adományozták volna. E jeles esemény a Meidzsi-kori Japán sajátos kulturális meghasonlottságára jellemző pompás szertartások közepette zajlott le.

Meidzsi császár, akit Japánon kívül Mucuhito néven ismertek, kora reggel hagyományos udvari díszruhába öltözve vonult vissza a tokiói palotájában lévő sintó szentélybe, hogy tájékoztassa császári őseit az új alkotmányról. Elmagyarázta, hogy ez az okmány „a civilizáció haladásához" igazodik, majd sietve megnyugtatta isteni elődeit, hogy az alkotmány természetesen fenntartja a császári felségjogokat, amelyeket örökül hagytak rá. Sőt nemcsak megőrzi: a Meidzsi-restauráció – vagy a Meidzsi-restaurá-

ciós propaganda – lényege az volt, hogy „helyreállította" a japán császári uralom ősi formáját.

Meidzsi császár alattvalói mit sem tudtak a császáruk által nagy kegyesen nekik juttatott alkotmány tartalmáról. Ők akkor is sötétben maradtak volna, ha részt vesznek a nap későbbi folyamán tartott ceremónián, amelyet a császár felvilágosodott udvari etikett ügyében tevékenykedő német tanácsadója európai stílusban eszelt ki. Egy korabeli fametszeten látható, hogy a császár nyugati ízlésű trónter-mét pazar európai és japán díszítőelemek viktoriánus zagyvalékával rendezték be, amelyben leginkább az arany rojtok-bojtok, a vörös plüss és a gazdagon aranyozott kandeláberek érvényesülnek. Az ekkorra európai tábornagyi egyenruhába átvedlett imperátor aranyozott porosz karosszékben ül, alatta vörös szőnyeg, a háta mögött a császári címer. A császárné, akinek ilyen nyilvános alkalmon történő megjelenése szintén Japán felvilágosult és civilizált új stílusáról tanúskodik, férje lábánál foglal helyet egy meglehetősen előnytelen rózsaszín estélyi ruhában. A császár miniszterei és más szakállas-barkós méltóságok frakkban és katonai egyenruhában állnak, alakjuk természetellenesen magasra nyúlik, mivel a művész kissé hosszabb lábbal áldotta meg őket, mint amilyet a valóság indokolt volna. Az uralkodó egyik oldalán a diplomáciai testület tagjai egyértelmű helyesléssel figyelnek, mint a szülők az iskolai színielőadáson. Nem hiányozhat a Titkos Tanács elnöke és az alkotmány fő szerzője, Itó Hirobumi sem, aki Bismarck csodálója lévén, utánozta a vaskancellár egyes modorosságait, például azt, ahogy a szivarját tartotta. (Josida Sigeru, a második világháború utáni miniszterelnök később ugyanígy tisztelgett Winston Churchill előtt.)

Az örömteli eseményt kissé beárnyékolta Mori Arinori, a reformer művelődésügyi miniszter meggyilkolása. Arinori a nyugati civilizáció felsőbbrendűségét illető meggyőződésében fölvetette, hogy Japán előremozdítására az európaiakkal kötött vegyes házasság a legjobb módszer. A xenofóbok régóta gyűlölték nyugatbarát viselkedéséért. Az alkotmány napján egy volt csósúi szamuráj ölte meg, mert nem mutatott kellő tiszteletet az iszei legszentebb császári sintó szentély iránt. Míg Morira komoly pedagógusként emlékszik a történelem, fiatal merénylője hazafias érzületének „őszintesége" révén vált népszerűvé.

Tehát most megkapták az igaz alkotmányt, amelyet 1868-ban ígértek nekik. Egy évtizeden át Japán-szerte folyt a vita az alkotmány mibenlétéről és lehetséges tartalmáról. A természetjogok és polgári szabadságjogok szószólói javaslatokat és írásos tervezeteket nyújtottak be. Ueki Emori – Szakamoto Rjómához hasonlóan volt toszai szamuráj – dalban hirdette a népfelség elvét, többek között ilyen felkavaró sorokat szerzett:

Szánjuk el magunkat alkotmányos törvényekre
És a minél előbbi általános nemzetgyűlési választásokra!
Föl, föl, hazánk népe,
Küzdjünk a szabadságért és az emberi jogokért!

Végül azonban nem kaptak mást, mint egy homályosan fogalmazott dokumentumot, amely teljhatalmat adott a császár kezébe. Akárcsak a japán méltóságok uniformisai és kürtőkalapjai, meg a Tokió központjában emelt korszerű, vörös téglás épületek, ez a porosz alaptörvény nyomdokain haladó alkotmány is tiszteletet ébresztően nyugati-

asnak hatott. Azt igyekezett sugározni a nyugati világ felé, hogy Japán immár modern nemzetállam, végre meg kellene szabadulnia azoktól az egyenlőtlen szerződésektől, amelyek még mindig különleges kiváltságokkal ruházták föl a japán földön tartózkodó amerikaiakat és európaiakat, például saját bíróságok ítélkeztek fölöttük. A külhoni metropolis után loholó, rég ismert fölzárkózási játék folyt most is, csupán azzal a különbséggel, hogy a hajdani kínai fővárosokat Párizs, London, Berlin és Washington váltotta föl.

A Meidzsi-alkotmány valóban lehetőséget nyújtott parlamenti, azaz diétai választásokra, az elsőt a következő évre írták ki, de politikai pártok nem szólhattak bele a kormány tagjainak kinevezésébe. A népesség csekély százaléka – leginkább a vagyonos földbirtokosok – kapott választójogot. Itó Hirobumi, ez a társaihoz képest szabad szellemű figura tökéletesen egyetértett példaképével, Otto von Bismarckkal abban, hogy a népfelség igen veszedelmes dolog. „Mivel alkotmányunk alapköve a császári főhatalom – mondotta –, rendszerünk nem az egyes európai országokban érvényesülő nyugati eszmén, a király és a nép közös uralmán nyugszik."

Itó és – zömmel Szacumából meg Csósúból származó – oligarchatársai az 1868-as restauráció után egy ideig használható politikai eszmék beszerzésével foglalatoskodtak. Tanulmányutakat folytattak Európában és az Egyesült Államokban. Vizsgálták a brit és amerikai modelleket, érzelemteljes látogatásokat tettek Japán „legrégibb barátjánál", Hollandiában. Bár csodálták az amerikaiak erejét, és méltányolták az egyesült államokbeli szíves fogadtatást, az amerikai demokrácia aggasztotta őket. Zavarosnak látszott. Így hát megkönnyebbüléssel hallották a Németországban

állomásozó japán követtől, hogy léteznek más, Japán számára alkalmasabb megoldások is. A germanofília nem vált egyetemessé. Egy neves Meidzsi-politikus, Ókuma Sigenobu a brit alkotmányos gondolkodást pártolta. De ezt az utat hamar eltorlaszolták a kollégái, és Ókuma életét kis híján kioltotta egy merénylet, amelynek megkísérlőjét ugyanaz az őszinte zelótahév fűtötte, mint Mori Akimori gyilkosát.

A Meidzsi-alkotmány által definiált japán demokrácia tehát eleve véznára sikeredett. Szellemét a német és a hagyományos japán tekintélyelvűségből keverték ki. Hosszú távon a legnagyobb veszély azonban a homályosságában rejlett. Noha a császár abszolút szuverenitást élvezett, nem volt igazi koronás generalisszimusz, európai értelemben vett diktátor. Az alkotmány nem szánt neki közvetlen politikai szerepet, a világi ügyek fölé kellett emelkednie, miközben a hivatalnokelit az ő nevében hoz politikai döntéseket. Ugyanakkor a japán fegyveres erők csak a monarchának, nem pedig a polgári kormánynak tartoztak hűséggel. Mindez a takargatás, ködösítés politikájának kedvezett, amelynek leple alatt többé-kevésbé ellenőrizetlen hatalomgyakorlás folyhatott, végeredményben senki sem viselt egyéni felelősséget tetteiért.

Vajon alakulhatott volna másként is? A japánoknak okvetlenül egy kvázi-teuton, ál-ősjapán autoritariánus rendszert kellett megvalósítaniuk? Nyílt egyáltalán esély egy demokratikusabb rendszer megteremtésére? Esély az nyílt éppen, de ha meggondoljuk, kik szorították ki a hatalomból a Tokugava-*bakufu*-t, sosem látszott valószínűnek.

A Meidzsi-restauráció hőseit, jelesül Itó Hirobumit, Szaigó Takamorit, Jamagata Aritomót, Ókubo Tosimicsit

és Kidó Takajosit – csupa csósúit és szacumait – mélyen áthatotta a hűség, engedelmesség és katonai fegyelem szamuráj-ethosza. Szaigó Takamori, a restauráció egyik legregényesebb alakja, az öles termetű harcos, akit lenyűgöző heremérete miatt is elismerés övezett, katonaállamot akart létrehozni Szacumában. Hőssé avatták az elégedetlenkedő szamurájok, akik a modernizáció veszteseinek érezték magukat, főként az örökletes szamurájrang eltörlése miatt, és 1877-ben véres felkelést robbantottak ki a központi kormányzat ellen. A szacumai lázadás színleges oka a Korea iránti japán politika volt, amelyet Szaigó túlságosan gyöngekezűnek vélt. A háttérben azonban az húzódott meg, hogy a feudálisabb világhoz szokott sok ezer ember számára még a demokratikustól igencsak távol eső reformok is nagyon messzire merészkedtek. A reakciós lázadók iránti hagyományos japán vonzalom jele, hogy Szaigót, akinek őszinteségét sosem vonták kétségbe, ma is nagyobb hősnek tartják, mint egyik-másik liberálisabb gondolkodású kollégáját.

A Meidzsi-kor kezdeti időszakában nem az a meglepő, hogy szacumai és csósúi autokraták nem rokonszenveztek a népszuverenitással, hanem az, hogy sok japán ellenkező álláspontra helyezkedett. A császár által 1868-ban kibocsátott alapeskü azt ígérte, „tanácskozó testületeket" alakítanak, és „minden kérdésben nyilvános vita dönt". A régi toszai tartomány tekintélyes személyiségei Szakamoto Rjóma nyomán, és olyan lelkesítő írásoktól sarkallva, mint a Samuel Smiles-féle *Self-Help* (Önsegítés), társaságokba tömörültek, hogy szót emeljenek a képviseleti politikáért. Mivel ezeket a toszaiakat kirekesztették a szacumai és csósúi vezetők által uralt központi kormányzatból, saját érdekükben cselekedtek. Önmagukat óhajtották képviselni.

A Meidzsi-kor eleji Japán bizonyos szempontból az 1980-as és 90-es évek Kínájához hasonlított: a gazdasági reformok nem párosultak politikaiakkal. Mi több, Itó Hirobumi és mások meggyőződéssel vallották, hogy a túlzásba vitt politikai reformok kisiklatnák a haladó gazdasági intézkedéseket. Japán az 1870-es években a modern piacgazdaság kezdeteinél tartott. Az osztálykülönbségeket törvényileg eltörölték, a parasztok birtokolhatták a saját földjüket, ki-ki szabadon vásárolhatott ingatlant, és a szabad vállalkozás javára megszüntettek bizonyos monopóliumokat. A szabad vállalkozás azonban sohasem vált állami beavatkozástól mentessé. Ahogy a Meidzsi-jelszó mondta, a cél nemcsak gazdag, hanem erős ország felépítése is volt, ami az erős hadsereghez szükséges stratégiai iparágak állami támogatását jelentette. A japánok európai szakértők segítségével már a Tokugava-sógunátus utolsó éveiben hozzáfogtak a gőzhajóépítéshez és ágyúöntéshez. Az első vaskohót 1857-ben helyezték üzembe. De Japán első igazi ipari föllendülése csak az 1880-as években következett be, miután a pénzszűkével küzdő kormány textilgyárakat, vasútvonalakat, cementműveket és egyéb ipari létesítményeket adott el magánvállalkozóknak. Ez azt jelenti, hogy a japán ipari forradalom később indult meg, mint a brit, de csak néhány évvel a német után. Mivel eleinte kevesen merték megkockáztatni, hogy modern vállalkozásokba kezdjenek, a japán iparvagyon nagy része néhány vállalatban koncentrálódott, s ezek hamarosan egy-egy *zaibacu*-vá, ipari óriáskombináttá növekedtek. A Micui (Mitsui) például edói textilkereskedésből terebélyesedett bankok,

kereskedelmi társaságok, szénbányák, vegyi üzemek és sok más érdekeltség roppant együttesévé. Egy másik híres konszern, a Micubisi (Mitsubishi) szerény hajózási vállalkozásként indult, és az 1930-as évekre már a világ legnagyobb vállalatbirodalmai közé tartozott. E cégek fejlődése a Japánban ma már ismerős mintát követte. Hivatalnokok, politikusok és gazdasági vezetők szövevényes hálózata a szabályozatlan piacon a nagyvállalkozások versenyének ösztönzése helyett stratégiai irányelvek, állami támogatások és kölcsönösen előnyös háttéralkuk révén serkentette az ipari növekedést. A Meidzsi-kori Japánnak megvoltak a maga Horatio Algerjei. A regényírók kedvelt témájául szolgáltak a falusi gyökereiktől elszakadt vidéki fiúk, akik a nagyvárosban befutottak, de az egyén vagyonosodása Amerikával ellentétben alárendelődött az állam igényeinek. Miként Bismarck Németországában, a gazdaság legalább annyira összefonódott a nemzeti törekvésekkel, mint a politika.

Gazdaságilag tehát a Meidzsi-Japán modern nemzetté vált, a kormányzást azonban továbbra is néhány hajdani délnyugati szamuráj, Ókubo, Jamagata, Itó és a többiek szűk csoportja tartotta kézben. Noha ezek az oligarchák tehetséges, energikus, egyes esetekben éles eszű férfiak voltak, féltve őrizték hatalmukat, s ezt a demokrácia már születésekor megsínylette.

Az oligarchiát azonban nem mindenki fogadta el szó nélkül. Egy Itagaki Daiszuke nevű toszai értelmiségi az elsők között kívánta politikai szabadságjogokra váltani a gazdasági fejlődést. Akárcsak Ókuma, a viszonylag liberális Meidzsi-vezető, ő is merényletkísérlet célpontjává vált. Miután 1882-ben egy nagygyűlésen leszúrta egy fanatikus rendőr, földre rogyva állítólag ezeket a híressé vált szavakat kiáltotta: „Még ha Itagaki elpusztul is, a szabadság nem halhat meg!” Valójában Itagaki sokkal jobb formában vészelte át a támadást, mint az általa szorgalmazott szabadságjogok.

Itagaki és az úgynevezett Népi Jogok Mozgalmának más vezetői úgy gondolták, a főhatalom nem eredhet istenadta jogból – ezzel közvetlenül a császári uralmat támadták. Gyakran hivatkoztak a természetjogokra. Az emberi jogok e korai szószólói sok Rousseau-t, valamint Millt, Spencert, Benthamet és Tocqueville-t olvastak. A rokon lelkű aktivisták társulata politikai párttá alakult, ez lett a Dzsijútó, vagyis Szabadságpárt. Ókuma és angolbarát társai egy rivális pártot hoztak létre Kaisintó (Alkotmányos Haladás Pártja) néven. De bármennyire érdeklődtek is az európai elmélet iránt, Itagaki és társai a szívük mélyén szamurájok maradtak, akiknek eszükbe sem jutott, hogy a köznép maga is részt vehessen a politikában. Mindig bőven akadtak nyugatiak, akik ezeket a nézeteket erősítették. Ulysses S. Grant sokszor emlegetett tokiói látogatása során azt tanácsolta a japán kormánynak, hogy a nép ne kapjon túlzott szabadságot. A népjogi aktivisták egyik példaképe, Herbert Spencer angol filozófus pedig – az az ember, aki korábban az elnyomó kormány elleni lázadás jogosultságát hirdette – azon véleményének adott hangot, hogy a japánok számára csakis az abszolút császári hatalom megfelelő.

Mindazonáltal sokan próbáltak részt vállalni a politikában. A lelkesedés, amellyel falun és városban mindenféle rendű-rangú ember vitatkozott a politikáról, azért is különösen érdekes, mert a hazai és külföldi közhiedelem

szerint a „konformista”, „konszenzuskereső”, „engedelmes” japánok nem politizálnak. A vidékiek nemcsak saját politikai pártokat hoztak létre, de a Meidzsi-kori Japánt számtalan lázadás jellemezte, amely nem annyira a központi kormányzat, mint inkább a helyi főnökök és földesurak ellen irányult. A problémát az önkényeskedés okozta, amelynek helytelenítéséhez nem kellett John Stuart Millt vagy Adam Smitht olvasni. Legalább egy esetben a parasztok kifejezetten a császárság intézménye ellen lázadtak. Bár a magántulajdonhoz való jog a Meidzsi-reformok sarkalatos tétele volt, a kormány elhatározta, hogy Nagano prefektúrában császári erdők telepítése végett kisajátítja a parasztok földjét. A gazdák huszonöt évig ellenálltak, követeléseiket jogi érvekkel támasztották alá. 1905-ben némi pénzbeli kárpótlást kaptak. Szerencséjük volt, hogy nem ültették le őket izgatásért.

Az egyik leghíresebb felkelés Tokiótól északkeletre, a Csicsibu körüli hegyvidéken zajlott 1884-ben. Mint a legtöbb lázadás, ez is a parasztokat megnyomorító eladósodásban gyökeredzett – azt pedig legalábbis részben a kormány elhibázott politikája okozta. Műkedvelő jogászokkal, néhány szabadságpárti alakkal, felbőszült tanítókkal és mindenféle zsivány hordószónokkal az élen megalapították a Szegény Nép Pártját. Miután a hatóságokhoz intézett beadványok, falusi gyűlések és a hitelezőkkel folytatott tárgyalások időről időre erőszakos rendőri elnyomásba ütköztek, a parasztok egyszer csak nem tűrtek tovább. Karddal, vadászpuskával és bambuszlándzsával fölfegyverkezve tíz napon át csatároztak a kivezényelt katonasággal. Természetesen alulmaradtak. Háromszáz főt bebörtönöztek, hetet kivégeztek.

A két „liberális” párt vezetői elszörnyedtek e rebellió láttán, és gyorsan elhatárolódtak a szerintük zabolátlan csőcseléktől. Jellemző, de hiábavaló lépés. A szüntelen állami zaklatástól meggyöngült és demoralizálódott pártok 1884-ben maguk is föloszlottak, és később meglehetősen kiherélt formában éledtek újjá, mint a nagyvállalatok szekértolói: a Szabadságpárt a Micuit, az Alkotmányos Haladás Pártja a Micubisit támogatta.

A „civilizáció és felvilágosodás” mindig is inkább kulturális, mint politikai jelszó volt, stílus és külszín dolga. De Japánban sokat adnak a külszínre. A Meidzsi-korban az az epés mondás járta: „Kopogtass meg egy szamurájvarkocs nélküli fejet, és a *bunmei kaika* hangját hallod.” Mintha az európai hajviselet a jólneveltség jele lenne. Egyes Meidzsi-vezetők komolyan azt hitték, európai illemtudással rávehetik a nyugati hatalmakat az egyenlőtlen szerződések felbontására.

Volt valami pózoló, elképesztően előkelősködő a Meidzsi-felvilágosodásban. Bár a modernizáció őshonos köntösbe öltöztetése végett kitalálták és újraélesztettek réges-régi, illetve annak mondott szokásokat is, tudatosan igyekeztek sutba dobni vagy kimosdatni a közelmúltat, különösen akkor, ha az nyugati szemmel komolytalannak vagy póriasnak tűnhetett. A kabukiszínjátékot, a rossz hírű vigalmi negyedek egykori vérbő mulatságát például szalonképessé tették, mindinkább megmerevülő klasszikus hagyománnyá változtatták. 1872-ben, amikor IX. Icsikava Dandzsúró, a nagy kabukiszínész új színházat nyitott Tokióban, frakkban jelent meg, nem pedig elegáns kimonóban, mint korábban tette volna. „A színház az utóbbi

években – mondta avatóbeszédében – mocsokkal telítődött, durvaságtól és parlagiasságtól bűzlött... Mélyen megrendített ez a tény, tanácskoztam kollégáimmal, és eltökélt szándékom, hogy eltakarítom a romlottságot."

Miközben a kései Edo-kori bordélynegyedek szennyét eltávolították a kabukiból, a városi elit civilizálása végett megismertették a nyugati színházat. A műfaj úttörői közé tartozott a volt rendőr és radikális aktivista, Kavakami Otodzsiró, aki 1901-ben hosszas európai és egyesült államokbeli turnéra indult feleségével, Szadakóval, egy korábbi gésával, Itó Hirobumi állítólagos szeretőjével. Az ámuló európaiaknak a kabuki igencsak meghamisított verzióját mutatták be, majd az ámuló japán közönséget a nyugati színjátszás nem kevésbé silány utánzatával traktálták. Egy emlékezetes tokiói előadáson a Hamletet alakító Kavakami bekerékpározott a színpadra. A publikum éppolyan egzotikusnak és modernnek látta Hamletet, mint a biciklit, egyáltalán nem találta összeférhetetlennek a kettőt.

Szintén Meidzsi-sajátság volt a nagy mennyiségű hús fogyasztása, ami gyökeres szakítást jelentett a buddhista tabukkal. A buddhizmusra rájárt a rúd. A restaurációt követő első években fanatikus sintóisták randalíroztak a buddhista pagodákban, törtek-zúztak azon igyekezetükben, hogy megtisztítsák Japánt a kínai kulturális hagyományoktól. A húst az egyik legkiválóbb Meidzsi-kori értelmiségi, Fukuzava Jukicsi hozta divatba azzal az elgondolásával, hogy a húsevés javítaná a japánok erőnlétét. Hamarosan a felvilágosodáshoz vezető eszközként propagálták a húst.

Misima Jukio regényírót csaknem egy évszázaddal később is feldühítette a Meidzsi-évek felszínes álszentsége. A nyilvános meztelenkedés, a férfi-női vegyes fürdőzés

meg a „durvaság és parlagiasság" egyéb zavaró tüneteinek tilalma nem annyira a tősgyökeres prüdériából, mint inkább a külföldiek nemtetszésétől való félelemből eredt. Misima hasonlata szerint a Meidzsi-kori Japán olyan volt, mint „egy háziasszony, aki szorongva készül vendégei fogadására, naponta használt közönséges tárgyakat a szekrénybe rejt, hétköznapi ruhákat félretesz abban a reményben, hogy elkápráztathatja a vendégeket háztartása makulátlan, eszményített képével, amelyen egyetlen porszem sem látszik".

Ez enyhe túlzás. A japánok zöme nem játszotta az európait, még a felső osztályok tagjai is csak a nyilvánosság előtt. De ott aztán teljes gőzzel. A tüntetően európaiaskodó magamutogatás betetőzése, a hab a „civilizáció és felvilágosodás" tortáján az a nagyszabású bál volt, amelyet Inoue Kaoru külügyminiszter 1885-ben a Rokumeikanban, vagyis Szarvasbőgés Pavilonban adott a császár születésnapjának tiszteletére. Az eseményen a francia Pierre Loti, a *Krizantém asszony* (Madame Chrysanthème) szerzője is megjelent. Fölényeskedő megfigyelései valószínűleg meglehetősen pontosak. A brit építész által érett viktoriánus, francia empire és olasz reneszánsz stílusegyveleggé tervezett klubház külsejét Loti egy francia vidéki közfürdőéhez hasonlította. Véleménye szerint a frakkba bújt japán úriemberek úgy festettek, akár a mutatványos majmok, a hölgyek pedig a terem falához lapultak, mint megannyi gobelin, és krinolinos, fodros, szaténuszályos ruhájukban egészen „figyelemre méltóan" hatottak. Az urak törték magukat, hogy kellően európai magatartást tanúsítsanak, némelyek havannaszivart pöfékelve whisteztek, mások a büféasztalon föltálalt szarvasgombából, pástétomból

és jégkásából csipegettek. Francia muzsikusok operettdallamokat játszottak, majd német zenekar húzta a talpalávalót: polkát, mazurkát, keringőt. Halljuk Lotit: „Egészen rendesen lejtették az én párizsi toalettbe öltözött japánjaim. De mozgásukon érződik a beléjük dresszírozott, minden egyéni kezdeményezés nélküli gépiesség. Ha netán eltévesztenék az ütemet, kénytelenek volnának megállni, és elölről kezdeni az egészet."

Könnyű együtt kacagni mindezen Pierre Lotival. De a szórakozás mögött komoly szándék rejtőzött. Inoue Kaoru barátja, Itó Hirobumi kabinetjében vitte a külügyeket. Mindketten azt remélték, a gyors elnyugatiasodás arra készteti a külföldi hatalmakat, hogy egyenrangú félként bánjanak Japánnal, és lemondjanak az egyenlőtlen szerződésekben biztosított kiváltságaikról. Úgy tetszett, a modern – azaz nyugati – formaságok elsajátításának legjobb módja az, ha minél inkább kapcsolatba kerülnek az igazival, ebből született a Szarvasbőgés Pavilon létrehozásának ötlete. Azt gondolták, ezen a helyen elegyedhet Kelet és Nyugat a legmagasabb szinten, whistezés és mazurka közben. E felfogás bírálói úgy emlegették Itó kormányát: „a táncoló kabinet".

Miután világossá vált, hogy a nyugati diplomaták és írók táncolni hajlandóak, de a szerződéseket Inoue vendégszeretete ellenére felülbírálni már nem, leáldozott a külügyminiszter csillaga. Politikája hitelét vesztette, és a Szarvasbőgés Pavilont 1889-ben eladták egy magánklubnak. Addigra már megindult az egész nyugatiasítás ellenhulláma. Az épület sajnos már nincs többé.

A nyugatiasítás nem csupa csillámporból és politikai számításból állt. Egyes Meidzsi-kori értelmiségiek annyira befogadták az európai eszméket, hogy liberálisabb irányba fordíthatták volna Japánt. Fukuzava Jukicsi munkássága a Meidzsi-kultúra legjavát szemlélteti, noha még ő sem tudott teljesen megszabadulni a pózoló tendenciától. Fukuzava – saját szavaival élve – azt a szerepet vállalta, hogy „a nyugati műveltség megismertetésének kizárólagos képviselőjeként" tevékenykedjen. E célból akadémiát alapított Tokióban, a későbbi Keió Egyetemet. A nyugati világ szokásait és erkölcseit bemutató könyve olyan kelendőnek bizonyult, hogy az effajta kiadványokat „Fukuzava-könyveknek" hívták. Igazi konfuciánus bölcshöz illően megpróbált életvitelével és műveivel egyaránt morális mintát adni. A konfuciánus tudósok legtöbbjétől eltérően azonban a hatalomtól független, individualista, kritikus gondolkodó módjára igyekezett viselkedni. Fukuzava a független japán értelmiségi egyik első – és ma sem gyakori – példája. A neokonfuciánus hagyományban hallatlan, szkeptikus nézetei megrögzötten szemben álltak az autoritarianizmussal. Tudta, hogy a merénylet mindig „kellemetlen lehetőség", és csak szerencséje óvta meg másod-unokatestvére, a mitói iskola egyik ingerlékeny, bár kétségkívül őszinte híve gyilkos szándékaitól.

Az 1835-ben alacsony rangú szamuráj fiaként született Fukuzava a hollandtudomány révén ismerkedett meg a nyugati műveltséggel. Döbbenten fedezte föl azonban, hogy az 1860-as évektől Japánba érkező külföldiek egy kukkot sem értenek hollandul. Így hát angolul is megtanult, részt vett egyesült államokbeli és európai delegációkban, és hozzálátott „a mi »bezárkózott« hazánk megnyitá-

sához". Honfitársai sokszor okoztak neki csalódást, kivált azzal a szokásukkal, hogy „gumibabák módjára" mindig arra hajlottak, amerre a szél fújt, folyton a hatóságok tetszését keresték. De szüntelenül az intellektuális szabadság mellett érvelt. 1874-ben Mori Arinorival és más felvilágosult értelmiségiekkel társaságot alapított Meirokusa néven a szabad és nyílt vita bátorítására. Nézeteiket azonos című folyóiratban adták közre. Ezek az emberek nem kormányellenes aktivisták voltak, épp ellenkezőleg, legtöbbjük a kormány alkalmazásában állt. A nyílt politikai párbeszéd eme első kísérlete mégsem tartott sokáig. Az 1875-ben életbe léptetett rágalmazási és sajtótörvény oly mértékben korlátozta a szólásszabadságot, hogy a tagok úgy döntöttek, beszüntetik a magazint. Négy évvel később egy másik jogszabály, amelynek értelmében köztisztviselők, tanárok, katonák, parasztok és diákok semmiféle politikai gyűlésen nem vehettek részt, a Meirokusát is ellehetetlenítette. Így kezdődött a japán értelmiségiek hosszú elvonulása a közügyektől. Akárcsak sok német sorstársuk, az intelligencia visszahúzódott, hogy saját tudományos vagy művészi kertecskéit művelgesse.

Fukuzava elkeseredéssel látta a beígért szabadságjogok kimúlását, de tartózkodott a nyílt tiltakozástól. „Teljes számvetést készítettem az állapotokról – írta önéletrajzában –, de magánfeljegyzéseim között tartottam." Amikor egy barátja unszolta, hogy emelje föl a szavát, Fukuzava így felelt:

„Már több mint negyvenéves vagyok, ahogy te is. Ne feledjük ezt, és óvakodjunk megbántani másokat!"

Valami elenyészett az 1870-es években, és néhány jeles kivételtől eltekintve 1945-ig nem is éledt föl teljesen.

Fukuzava élettörténetének egyik legkülönösebb és legszenvedélyesebb vonatkozása a Kína elleni 1895-ös háború fölötti öröme. A kínai–japán konfliktus a Korea fölötti uralom miatt alakult ki. A hagyományosan a kínai udvarnak behódoló koreaiak Kína-barát és Japán-barát pártra szakadtak, és a Japán-barát párt vezetőjének sanghaji meggyilkolása robbantotta ki a háborút. Nemcsak geopolitikai csatározás volt azonban, hanem a két nemzet hadügyi modernitásának próbája is. A fejlettebb fegyverzetű, ütőképesebb haderejű és korszerűbb taktikájú fél győzhetett, ez a nemzet pedig katonáinak és hadiflottájának kisebb létszáma dacára Japán volt. Fukuzavát annyira lelkesítette a japán győzelem, hogy „röpködni tudtam volna a boldogságtól". Ez tulajdonképpen nem is olyan különös. A „civilizáció és felvilágosodás" egyik tartozéka a többi ázsiai elmaradottságának megvetése. Fukuzava a kínai műveltségben a japán társadalom egyik rákfenéjét látta. Úgy vélte, aki a Nyugathoz csatlakozik, annak el kell utasítania Ázsiát. Ha Japán addig a kínai kultúrvilághoz tartozott, most a felvilágosult Nyugat részévé kellett válnia. Japán győzelme a kínai–japán háborúban megmutatta, mekkora „előrehaladást" ért el a nemzet. Valóban fejlettebb civilizációt jelzett. A háborúról készített közkedvelt fametszetek a japán katonákat kivétel nélkül délceg, világos bőrű, hősies alakként ábrázolják, a kínai ellenséget pedig groteszk, nyakát behúzó, malacfarkú ázsiaiként. Mintha a japánok egyszeriben másik, az európaiakkal rokon rasszba kerültek volna.

A legtöbb japán osztozott Fukuzava hazafias háborúképében. Kína megrendszabályozása azt jelentette, hogy Japán belépett a nagy nemzetek közé. Emellett a nemzeti

egység újszerű érzését adta a japánoknak. A császár kormányával a hirosimai főhadiszállásra költözött, ezzel példázta azt, ami Fukuzava leírása szerint „a kormányzat és a nép tökéletes együttműködése”. A hírlapok tudósítottak az olyan háborús hősök tetteiről, mint Sirakami Gendzsiró, a legendás kürtös, aki azután is tovább fújta a rohamra buzdító jelet, hogy tüdőlövést kapott. Korabeli slágerek olyan címeket viseltek, mint „Dinamitdal” vagy „A sárgák”.

Az akkoriban Japánban élt Lafcadio Hearn azt írta: „az új Japán igazi születésnapja Kína meghódításával virradt fel”. Az emberek most bizonyára úgy érezték, a világ – értsd: a nyugati világ – immár komolyan veszi Japánt. Egy híres újságíró ezt vetette papírra: „Japánokként többé nem szégyenkezve állunk a világ elé.” Ezzel a *bunmei kaika* sötét oldalát foglalta össze, azt az elgondolást, miszerint a gyarmati hódítás a nagyság és korszerűség végső jele. Itt jutott érvényre a másik Meidzsi-jelszó, a „gazdag ország, erős hadsereg”.

A Meidzsi-személyiségek közül sokan – ha nem a legtöbben – olyan Edo-kori értelmiségiek örökösei voltak, mint Honda Tosiaki, aki úgy hitte, komoly nemzet nem létezhet birodalom nélkül. A kínai–japán háborút Korea ellenőrzéséért vívták, de ennél távlatibb célokkal. Inoue Kaoru miniszterelnök már táncdiplomáciája idején alig várta, hogy japán birodalmat hozhasson létre Ázsia azon részein, amelyekre a nyugati hatalmak még nem tették rá a kezüket. A japánok, Ázsia nagy modernizálói nekiláttak, hogy modernizálják az elmaradott Koreát. Miután hadizsákmány gyanánt elfoglalták Tajvant, megfogadták, hogy a felvilágosult kolonializmus mintájává teszik. Japán – egy másik melldöngető patrióta újságíró szavaival élve – végre

képessé vált, hogy társuljon a nyugati hatalmakhoz „e nagyszerű és dicsőséges munkában”. Amit a báltermek és puccos klubok kultúrmimikrijével nem sikerült elérni, azt tűzzel-vassal valósították meg. Japán tekintélyes hatalommá vált. Épp azelőtt, hogy a japán hadsereg megverte a császári Kína hadait, fölbontották a Nyugattal kötött egyenlőtlen szerződéseket. És most, miután Japán megmutatta, hogy legény a gáton, hasonlóan egyenlőtlen szerződéseket kényszeríthetett Kínára. A Perry sorhajókapitánytól tanult lecke végre megtermette sötét gyümölcsét.

Nemzeti egység, darwini küzdelem a nemzeti létért, faji életerő: ezek a témák zengték be keresztül-kasul a tizenkilencedik század végi világot. Mindenütt új nemzetek születtek, új nemzeti identitások körvonalazódtak. E kérdések körül többé-kevésbé erőszakos viták dúltak a nemzeteken belül, de bizonyos jól kivehető nemzeti árnyalatokkal. A francia reakciósok továbbra is az ancien régimehez kötődtek, de a republikánus nemzetfelfogás már gyökeret vert Franciaországban; a honpolgárságot politikai jogok, nem pedig faj vagy vallás alapján definiálták. Ugyanez érvényes a brit állampolgárságra, jóllehet a királynő alattvalói egy monarchiának tartoztak hűséggel, s ez a monarchia egy bizonyos hitet védelmezett. Németországnak, amely csak 1871-ben, három évvel a Meidzsi-restauráció után vált egységes állammá, gondokat okozott nemzeti mivoltának meghatározása. Sok német a nemzeti határokon kívül élt. A határokon belüli német államok pedig meg kívánták őrizni saját azonosságtudatukat. Akárcsak a Meidzsi-kori Japánnak, a Vilmos-kori Németországnak is hűbérbirtokokat, feudális fejedelemségeket kel-

lett központosított állammá kovácsolnia. Egy német kevésbé politikai, inkább kulturális és etnikai indíttatásból érezte németnek magát, nem annyira állampolgári hovatartozása, mint a műveltség, a zene, a költészet és a fajtája miatt; attól volt német, hogy németül beszélt, és német ősöktől származott. A német politikai intézményrendszer törékenysége és a forradalom friss (1848-as) emléke miatt Bismarck meg a porosz királyok mély bizalmatlansággal tekintettek a pártpolitikára. Úgy látták, a pártpolitikusok „önzőek", a liberálisok pedig potenciális hazaárulók. A császárrá koronázott porosz uralkodó alatti nemzeti egységet katonai fegyelemmel és a nemzet lényegéről, a német szellemről szóló kultúrpropagandával kellett kikényszeríteni. A nemzet erejét vasból kovácsolták és vérrel táplálták.

A Meidzsi-oligarchák némi, saját soraikon belüli ellenkezés dacára a német utat választották. Részben azért, mert az oligarchák harcosként váltak felnőtté, idegen volt tőlük a politikai liberalizmus és a republikanizmus fogalma. Tudták, hogy egy alkotmány és a látszólagos politikai képviselet a modern állam szükséges tartozéka, de olyan problémával birkóztak, amellyel sok muszlim ország napjainkban is szembesül. Modernségre áhítoztak, ugyanakkor ősi hagyományokat idéztek. Ezt azáltal érték el, hogy japán mítoszokba német dogmákat oltottak. A katonai fegyelem, a misztikus monarchizmus és a nemzet lényegét megfogni igyekvő „vér és rög" propagandája ugyanazon keverékét alkalmazták. Az új nemzeti rend legnagyobb hatású építésze bismarcki manírjai ellenére sem Itó Hirobumi volt, nem is egy Inoue Kaoru-féle parkett-táncos, hanem Itó régi bajtársa, Jamagata Aritomo. Jamagata két dolgot tekintett létfontosságúnak a nemzet fennmaradásához: a harckészültséget és az iskolázottságot. Az általa előnyben részesített oktatás hűségre, fegyelemre és engedelmességre nevelt, elfojtotta az „önző" individualizmust.

Akárcsak Itó, Jamagata tábornok is Csósúban született, 1839-ben. Édesapja gyalogos szamuráj volt. Megint csak Itóhoz hasonlóan Josida Sóinnál tanult, annál a buzgó nacionalistánál, aki megpróbálta rávenni Perry sorhajókapitányt, hogy vigye magával Amerikába. A nyájasabb modorú Itótól eltérően azonban Jamagata a mosolytalan, katonás vasfegyelem híveként nyomta rá bélyegét a japán intézményrendszerre, előbb az 1880-as években belügyminiszteri, majd az 1890-es években miniszterelnöki poszton. Ez az archetipikus katonabürokrata sajnálatosan sok követőre talált.

Ha a reakciót látjuk Jamagatában, szem elől tévesztjük a lényeget. Nem sírta vissza az Edo-*bakufu* napjait. Nagyon is üdvözölte Japán nagy, modern állammá alakulását. A nyugati eszmék alkalmazását sem ellenezte. Miként tanítómestere, Josida Sóin, szorgosan tanult más országoktól, és mindjárt a restauráció után egy esztendeig utazgatott Európában. Még német jogtudorokat is fölfogadott japán törvények megszövegezésére. Viszont mindig tartott annak következményeitől, ha megnyitják az országot a modern hatások előtt. Az új eszmék jelenléte könnyen „összezavarhatja", lázadozóvá teheti a népet. Nem megengedhető, hogy a nyugati befolyás aláássa a hagyományos értékrendet. Miután a Népi Jogok Mozgalma az 1880-as évek elején sokakat engedetlenségre ösztönzött, Jamagata belügyminiszter azt kérte Itó miniszterelnöktől, hozzon szigorúbb jogszabályokat, „hogy elbánhassanak a politikai pártok-

kal", mert különben „császári nemzetünk függetlensége megőrzésének célja" lehetetlenné válik.

Jamagata elérte, amit akart. A megszorító intézkedések valóban megbéklyózták a pártpolitikát. Legfontosabb hagyatéka azonban a császári fegyveres erők szerepének kijelölése lett. A sorkötelezettségre alapozott nemzeti hadsereg forradalmi újításnak számított egy olyan országban, ahol a fegyverviselés joga addig kiváltságként illetett meg egy katonai osztályt. Japánban csakis a szamurájok viselhettek kardot (és követhettek el rituális öngyilkosságot), ráadásul hűbéruruknak, nem pedig a központi kormányzatnak tartoztak hűséggel. Nem csoda hát, hogy sok volt szamuráj ellenállt ennek a gyökeres változtatásnak. Az ebben a tekintetben modernista Jamagata azonban nem. 1873-tól kezdve minden épkézláb japán férfinak három évet kellett szolgálnia a hadseregben, és négy évet tartalékállományban. A legtöbbjük ekkor kapott először kóstolót a nyugatiasodásból. Nyugati szabású egyenruhát hordtak, nyugati stílusú kaszárnyákban laktak, és nyugati haditechnikára oktatták őket. Sokan írni-olvasni is megtanultak. És amit olvastak, az leginkább nacionalista propaganda volt. A Meidzsi-kori Japánban a legtöbb fiatalember számára a fegyveres erők nyitottak kaput a modernitáshoz, nem pedig Fukuzava akadémiája vagy a szólásszabadságot hirdető társaságok.

Miközben férfiak milliói ismerkedtek meg műszaki újdonságokkal és nyugati szokásokkal, a régi szamurájetika a Meidzsi-kori társadalom valamennyi osztályában továbbra is terjedt. Méghozzá tudatos politika eredményeként. Jamagata és a hasonszőrű katonák úgy vélték, a sorkötelezettség nemcsak az ország külföldi ellenségekkel szembeni védelméhez szükséges, de a nemzet egységesí-

tésének is legjobb módja. A nemzeti egység fegyveres egységet jelentett. A közoktatás katonai nevelést. A szamurájerényeket immár az egész nemzetre vonatkoztatták. A hazafiasság legmagasabb szintje az országszerte katonai egyenruhában parádézó császár iránti hűség és engedelmesség volt.

A császár 1882-ben Jamagata által fogalmazott uralkodói parancsot adott ki a katonáknak és matrózoknak. Ez a rendelet az újkori japán történelem egyik legnagyobb hatású okmánya. Meghatározta azokat a kötelességeket, amelyeket minden japán katonának és matróznak kívülről kellett tudnia. Feltétlen hűség egyedül a császárt illette: „Legfelsőbb főparancsnokotok vagyunk. A legbensőségesebb kapcsolatban állunk veletek, úgy támaszkodunk rátok, mint végtagjainkra, ti pedig úgy néztek föl ránk, mint fejetekre." A császári katonáknak tartózkodniuk kellett a politizálástól. Nem kérdőjelezhettek meg uralkodói intézkedéseket, még azokkal kapcsolatos magánvéleményüknek sem adhattak hangot. Jamagata arra törekedett, hogy eltávolítsa a fegyveres erőket a politikától, magasabb szférába emelje őket, ahol semmi más nem számít, csak a császári akarat. Úgy gondolta, ezzel elejét veszi a lázadásoknak. Elképzelésének fogyatékossága fél évszázaddal később vált nyilvánvalóvá. Ha egy katona egyedül az isteni uralkodónak köteles engedelmeskedni, akkor bizonyosan jogosult azon polgári vezetők ellen lázadni, akikről úgy véli, nem törődnek a császár akaratával. Pontosan ezt gondolták azok az őszintén fasiszta fiatal katonatisztek is, akik 1936-ban sorra gyilkolták a kormány tagjait, hogy kimutassák a trón iránti hűségüket.

A császár istenítését, a Jamagata-féle új rend egyik oszlopát a japán lélekből sarjadt ősi kötelességként mutatták be, mint a japán kultúrának az első sintó istenek születéséig visszanyúló lényegét. Holott éppolyan hamisítás hozta létre, mint a Vilmos-kori Németország gótikus koholmányait. Akárcsak a középkor iránt érdeklődő német romantika, egyes elemeit ténylegesen a múltból kölcsönözte ugyan, de a Meidzsi-érában kialakult császárkultusz nem kevésbé modern fejlemény, mint Jamagata sorozott hadserege. A japánok valójában soha azelőtt nem imádták legfőbb istenségként a császárt. Az uralkodó egészen az Edo-korszak utolsó éveiig Kiotóban élt, művészetekkel foglalkozott, mint a japán szokások és erkölcsök spirituális őrzője. A sintó nem államvallás, nem hivatalos kultusz volt, hanem animista rítusok és évszakokhoz kötődő ünnepek laza együttese, amely szertartásaival a természet, a termékenység és a Japánnak életet adó istenek előtt tisztelgett. A Meidzsi-korszakban azonban a sintó fokozatosan valami egészen mássá, államsintóvá vált. Jamagata és a többi Meidzsi-oligarcha átpolitizálta a kultúrát és a vallást, miközben közömbösítette a világi politikai intézményeket. A nemzeti hovatartozás az alkotmány dacára nem politikai jogokon alapult, hanem a császárság intézményének és az államsintó révén magának Japán ideájának vallásos tiszteletén.

Az 1890-ben, még Jamagata miniszterelnöksége alatt kiadott császári művelődésügyi dekrétum elrendelte, hogy a japán nép engedelmeskedjék a császárnak és isteni elődeinek, mert a hűség és a fiúi jámborság „császárságunk dicsőséges, alapvető jellemvonása" és „művelődésünk forrása". Ezzel válaszolt a nyugatiasítás Fukuzava Jukicsi és hasonlók által szorgalmazott válfajára. A konzervatívok meg voltak győződve arról, hogy a nyugatiasítás folyamata túl messzire ment, és a császárság erkölcsi normáit fenyegeti.

Ez a felfogás tulajdonképpen mélyen konfuciánus volt. Bármennyire kapálództak a japán hivatalosságok a kínai befolyás ellen, bármennyit sejtelmeskedtek a japán egyediségről, gondolkodásmódjukat még mindig áthatotta a neokonfucianizmus. Az a gondolat, hogy a közembereket erkölcsi intelmek és erőltetett szellemi konformitás révén irányítani kell, Kínából származik. Az alkotmány hirdethetett vallásszabadságot, akkor is szűk tér nyílott a másként gondolkodásnak, hiszen a hatalom forrása maradt az igazság forrása is. A buddhisták mellett a japán keresztényekre is teljes erővel zúdult az idegenellenes propaganda. Eleinte megtűrték őket. A leghíresebb Meidzsi-kori értelmiségiek között is akadtak keresztények. A dekrétum után azonban egyre nehezebbé vált az életük, mert két istent nem imádhattak. Ha a japán keresztények be akarnak tagozódni a japán nemzettestbe, vélte egy jól ismert Meidzsi-kori professzor, a kereszténységet teljesen szét kell zúzni, mert a japánság önálló léte egyetlen „fajtaatya" kezében nyugszik.

Az egyúttal a fegyveres erők főparancsnokaként is működő istencsászár eszméje határozott elszakadást jelentett a japán hagyománytól. Az az elképzelés, hogy a császár a fajta atyja – egyáltalán a nemzeti „fajta" gondolata –, az újkori német stílusú etnikai nacionalizmusra hajazott, amelyhez a tizenkilencedik század közepi mitói iskola idegenellenes tanításai keveredtek. Nagyot tévednénk tehát, ha a modernitással vagy a nyugatiasítással való szakítást

látnánk abban, hogy Jamagata autoritariánus választ adott a „civilizáció és felvilágosodás" jelszavára. Ő is kölcsönzött eszméket a Nyugattól. Csak éppen erősen antiliberálisakat. Az ő művelődéseszményéből kialakuló japánság távol állt Fukuzava ideáljától. A katonás japán nevelés szkeptikus individualisták helyett mind az iskolákban, mind a laktanyákban inkább jól idomított, az önálló gondolkodásra szembeötlően alkalmatlan konformistákat képzett.

A Meidzsi-militarizmus azzal az Oroszország elleni véres háborúval ért a tetőpontjára, amely 1904-ben az orosz flotta Pearl Harbor-típusú letámadásával kezdődött. A japánok még mindig sértve érezték magukat, mert a nyugati hatalmak 1895-ben hadi szerzeményeik egy részének átadására kényszerítették őket. Ehhez tartozott a mandzsúriai Liaotung-félsziget déli csücske, amelyet később az oroszoknak engedtek át. A nyugati hatalmak ekkoriban tort ültek a kínai területeken: a németek Santungban, a franciák Kantonban, a britek különféle szerződéses kikötőkben végig a tengerparton. Az amerikaiak a Csendes-óceánon terjesztették ki ázsiai birodalmukat. Az oroszok vasúti koncessziókat szereztek Mandzsúriában, és benyomultak Észak-Koreába, amelyet Japán saját vadászmezejének tekintett. A japánok tehát bőven találhattak okot, hogy úgy érezzék, kihagyták őket a jóból.

Egyedül a Nagy-Britanniával 1902-ben kötött szerződés jelenthetett nekik vigaszt. II. Vilmos német császár germanofíliájuk ellenére utálta a japánokat, és gyakorta figyelmeztette a cárt a „sárga veszedelemre". Az oroszok félresöpörték azokat a japán kísérleteket, hogy tárgyaljanak a

két fél északkelet-ázsiai érdekeiről. Ezért a japán haditengerészet Tógó Heihacsiró admirális parancsnoksága alatt keményen lecsapott, először Port Arthurnál, majd a Cusimai-szorosban, s azután Oroszország hatalmas balti flottájából jóformán semmi sem maradt. Akárcsak majd négy évtizeddel később az amerikaiak, az oroszok is teljesen felkészületlenek voltak. Nem hitték volna, hogy a japánok meg mernek támadni egy nyugati nagyhatalmat. Ilyesmiről legalább Dzsingisz kán óta nem hallottak. A brit sajtó viszont nem győzte magasztalni a „beleváló kis japcsikat".

Egyesztendei háborúzás alatt több százezer japán és orosz esett el soha nem látott kegyetlenségű csatákban. Az orosz–japán háború az első világháború jelmezes főpróbájának is beillett. Hol voltak már a kínai–japán csetepaté bátor kürtösei és színpompás zászlai! Ezúttal két nagy hadsereg öldökölte egymást szögesdrótos lövészárkokból. Hogy néhány méternyi tért nyerjenek a sáros, eső áztatta terepen, katonák ezrei tántorogtak aknamezőkre és gépfegyvertűzbe. A Port Arthurért folytatott csatában Nogi Mareszuke tábornok serege ötvennyolcezer embert veszített halottakban és sebesültekben. Az előbbiek között volt a tábornok fia is. Nogi, a Meidzsi-hazafiasság megtestesítője azonban azt állította, hogy ez csakis büszkeséggel töltötte el. Mukdennél az oroszok nyolcvanötezer fős, a japánok hetvenezres veszteséget szenvedtek. De mindezek után Japán megszerezte a mandzsúriai vasútvonalak használati jogát és a Liaotung-félsziget bérletét. E hátborzongató konfliktus külföldi megfigyelői között volt egy fiatal amerikai hadnagy, bizonyos Douglas MacArthur.

Tokióban most nem uralkodott olyan mámoros győzelmi hangulat, mint 1895-ben, hiszen rengetegen estek el.

A háborús dalok inkább búskomoran, semmint diadalmasan szóltak. Az államot csak egy New York-i zsidó bankár, Jacob Schiff mentette meg a csődtől, aki az oroszországi pogromoktól megbotránkozva úgy döntött, Japán segítségére siet. Így a japánok még inkább hittek a foglyul ejtett orosz tiszteknek, akik Cion bölcseinek állítólagos mindenhatóságáról szóló antiszemita írásokkal ismertették meg őket. Világosnak tűnt, hogy Schiff is a világot titokban irányító zsidók egyike: íme, még egy lecke, amelyet a Nyugattól tanultak. Egyes esetekben kimondottan elfajultak a japán indulatok. Felbőszült nacionalisták, de a Népi Jogok Mozgalmának tagjai is zavargásokat indítottak Tokióban, mert Oroszországot nem kényszerítették háborús jóvátétel fizetésére. Az új nemzedék, amely kevésbé az első restaurációs évek idealizmusát szívta magába, inkább a későbbi, harciasabb időszak hisztérikus sovinizmusát, éreztetni kezdte jelenlétét. Az oligarchák lassan letűntek a színről. Jamagata, aki mindig a katonás, de nem a militáns szellemet pártolta, aggódott, hogy a jövendő összecsapások a Nyugat és a Kelet közötti faji háborúk lesznek.

Nacume Szószeki, korának legragyogóbb regényírója komoran figyelmeztetett, hogy Japán túl gyorsan próbálta megemészteni a nyugati civilizációt, és kollektív idegösszeroppanás felé tart. Szószeki Fukuzava Jukicsivel a Meidzsi-kor legkiválóbb rétegét képviselte. Ez a valóban civilizált és felvilágosult ember a maga idejében ritka, ma pedig szinte példátlan mélységű kínai, japán és európai irodalmi műveltséget mutatott. Humánus, független szellemű, tépelődő író volt. Talán legjobb regénye, a *Kokoro* (Szív) mindezeket a tulajdonságait tükrözi. Egy diák

és egy idősebb értelmiségi története, utóbbit a tanítvány egyszerűen *szenszei,* azaz „mester" néven ismeri. Más-más generációhoz tartoznak, elválasztja őket egymástól, hogy különböző korban, eltérő világban nőttek fel. A mestert bűntudat gyötri legjobb barátja fiatalkori öngyilkosságában játszott szerepe miatt. Az elszigeteltség érzésétől is szenved, mint akit itt felejtettek a múltból. Miután 1912 nyarán meghal Meidzsi császár, úgy érzi, az ő ideje is lejárt. Az újságban olvassa, hogy Nogi tábornok, az orosz–japán háború hőse rituális öngyilkosságot követett el uralkodója temetésének napján. Hogy valaki ilyen módon haljon meg uráért, az már egy évszázaddal előbb is anakronizmusnak számított. A mester is úgy dönt, hogy megöli magát.

Nogi Mareszuke ódivatú halálneme ellenére éppolyan jellemző a korára, mint Itó, Jamagata vagy Nacume Szószeki. Akárcsak Szószeki mesterét, a tábornokot is furdalta a lelkiismeret. Az 1877-es szacumai lázadás idején, amikor a kormánycsapatokat vezényelte Szaigó Takamori szamurájai ellen, elvesztette ezredlobogóját, és e szégyen miatti vezeklésként már akkor foglalkozott az öngyilkosság gondolatával. De tovább élt, harcolt a kínai–japán háborúban, és természetesen az oroszok elleni háború legendás tábornokaként is. Az utóbbi konfliktusban mindkét fiát elveszítette. A gyász nem térítette el céljától. Második fia eleste után azt mondta, megtiszteltetésnek venné, ha a császárért halhatna meg.

És szavaihoz híven cselekedett, talán nemcsak hazafiasságból, hanem a fiai elvesztése miatti bűntudatból is. Császára temetése napján rövid költeményt írt a Fudzsi-hegyről és arról az óhajáról, hogy Japán a császárért elesett hősök emlékében egyesüljön. Felesége fekete kimonót

öltött, Nogi fehér alsóruhára vetkőzött. Meghajoltak az elhunyt császár és két fiuk képe előtt, majd Nogi tábornok hagyta, hogy a felesége megölje magát (az asszony tőrt mártott a nyakába), azután szamurájhalált halt: rövid karddal fölmetszette a hasát. Azt mondták, ez már akkor is régimódi dolog volt, de Nogi tábornok és hitvese eszményi viselkedésmintát adott a jövendő évekre, legalább annyira, mint Fukuzava a maga liberálisabb felfogásával, sőt talán még inkább. Kevesen tudták valaha is követni a példájukat, de sokan megpróbálták, gyakran képtelen és végül katasztrofális eredménnyel.

A tízezer jenes bankjegyet ma Fukuzava portréja díszíti, az ezrest Nacume Szószekié. Nogi tábornok talán elszörnyedt volna, ha ilyen anyagias módon emlékeznek meg róla. De máig sem felejtették el. Tokiói háza most is megtekinthető a tábornok emlékére emelt szentély szomszédságában. Évente kétszer, halála előestéjén és évfordulóján arra buzdítják a közönséget, járja körül a házat, és aki a padlószintig érő gyalogjáróról figyelmesen benéz az egyik ablakon, láthatja annak a férfinak a vérfoltos ingét, akit az utolsó szamurájnak neveztek.

3. Ero guro nanszenszu

Az 1920-as esztendőt sok japán a legjobb időként élte meg. Az első világháborúval, amelyet a világ másik felén mások vívtak, mintha a szigetországra mosolygott volna a szerencse. Miközben az európai hatalmak elfecsérelték erőforrásaikat, és fiatalemberek milliói estek el a fronton, a japánok hajókat építettek, textíliát exportáltak, ipari berendezéseket meg vasúti gördülőállományt gyártottak, és hadianyaggal látták el az európaiakat. A háború végére föllendült a japán gazdaság, az ipari piramis tetején óriásvállalatokkal, mint a Micubisi és a Szumitomo, az alján pedig számtalan kis műhellyel. Ráadásul Japán is biztosíthatott magának némi zsákmányt. Miután az antanthoz csatlakozott, kínai és déli-csendes-óceáni német birtokok bekebelezésével terjesztette ki birodalmát.

Föloszlott a fojtogató légkör, amely megülte a Meidzsi-kor utolsó éveit. Josihito, a Taisó-kor elmegyönge császára jelképes alak létére sem késztetett senkit olyan borzongó tiszteletre, mint atyja. Szegényt egyszer fölkérték, kegyeskedjék jelenlétével kitüntetni a parlamentet, mire állítólag egy összetekert okmányt emelt távcső módjára a széméhez. Ezután nem sokat mutatkozott a nyilvánosság előtt. (A fia, Hirohito 1922-ben kénytelen volt régensként a helyére lépni.) A Meidzsi-kor patriarchái vagy meghaltak, vagy kiöregedtek a hatalomgyakorlásból. Első ízben for-

dult elő, hogy vén bürokrata helyett pártpolitikus foglalta el a miniszterelnöki széket.

Azért persze gondok is akadtak a japán birodalomban. A koreaiak 1919 márciusában föllázadtak másodosztályú japán alattvalókká silányításuk ellen. Korea az 1905-ös orosz–japán háború után japán protektorátus lett, majd 1910-ben annektálták. A koreai elit egyes tagjai üdvözölték ezt, és kiszolgálták a japánokat, de a koreaiak zöme, különösen az egyetemi diákság gyűlölte, hogy egy olyan nemzet tisztségviselői parancsolgatnak neki, amelynek kultúráját kevésbé civilizáltnak tartotta, mint a magáét. Ezrek gyűltek össze a Szöul központjában lévő Pagoda parkban, és kikiáltották a függetlenséget. Mintegy félmillió, legkülönbözőbb rendű-rangú koreai vonult ki a támogatásukra. A japán csendőrség szablyával és karabéllyal támadt rájuk. A felkelést elfojtották, de a legalább hétezer tüntető, köztük sok diák életét követelő tömegvérengzés olyan megdöbbenést váltott ki, hogy még a japán kormány is belátta, valami nagyon nincs rendjén.

Az ugyanebben az esztendőben a kínai német koncessziók japán elfoglalása ellen tiltakozó Május 4-e Mozgalom éppolyan ellenségesen tekintett Japánra, mint a mindenkinek behódoló kínai kormányra. És odahaza is voltak bajok. Az infláció és a háború utáni, rövid ideig tartó gazdasági visszaesés nagyarányú munkanélküliséghez, a vidék elnyomorodásához vezetett. 1918 augusztusában zavargások törtek ki, a magas rizsárak elleni tiltakozásul országszerte rendőrőrsöket, üzleteket, gazdag lakóházakat gyújtottak föl, és furcsa módon néhány drága tokiói bordélyházat is. Mégis reményre adott okot, hogy a japánok nem haboztak nyíltan bírálni kormányukat. Az 1920-as

évek eleje mindenekfölött a mozgalmak időszaka volt: általános választójogot, a diszkriminált közösségek fölszabadítását és női egyenjogúságot követeltek. Mindent egybevéve azonban jó volt akkoriban fiatalnak lenni.

A tokiói Ginza, a „civilizáció és felvilágosodás” európaias központja jócskán megváltozott a kései Meidzsi-kor sötét napjai óta. Hosszú hajú fiatalemberek *roido-* – azaz Harold Lloyd- – szemüvegben, bő szárú nadrágban, színes ingben és hanyagul megkötött nyakkendőben, bubifrizurás ifjú hölgyekkel flangáltak a fűzfákkal szegélyezett sugárúton. A komolyabbakat, akik a „tejbárokban” verődtek össze, hogy német filozófiáról vagy orosz regényekről vitázzanak, Marx-fiúknak és Marx-lányoknak hívták. Néhány év múlva a divatfiak már a *mobo* (modern boy), bakfis barátnőik a *moga* (modern girl) névre hallgattak. A Ginza a tejbárok mellett német stílusú sörözőkben és párizsias kávéházakban is bővelkedett, a felszolgálónők – szerény díjazás fejében – nagylelkűen osztogatták kegyeiket. Ezen – Tigris kávéház, Oroszlán söröző és más efféle neveket viselő – intézmények törzsvendégei között sok újságíró is akadt, akik a kávéházi pincérlányokhoz hasonlóan a tömegtájékoztatás és -szórakoztatás e csillogó új korszakának sajátosságai közé tartoztak. Följebb a sugárúton, a Hibija parknál, ahol az 1905-ös zavargások lezajlottak, Frank Lloyd Wright fölépítette az Imperial Szállót, az emberek azután oda jártak teázni és szuperdivatos „Chaplin-karamellát” majszolni.

A Ginzától villamosjárat vitt keletre, a népszórakoztatás centrumává vált Aszakusza negyedbe, ahol az art deco stílusú mozik a legújabb hollywoodi filmeket játszották, és

lengén öltözött táncoslányok dobálgatták a lábukat az „operában". 1920-ban még *A buja viperá*-t is bemutatták „Thomas" Kurihara rendezésében, aki Hollywoodban tanulta a mesterségét. Miként egy másik némafilmrendező, „Frank" Tokunaga, aki ragaszkodott ahhoz, hogy japán stábjával angolul beszéljen, emiatt a tolmács biztosításával járó fölösleges költségbe verte a stúdiót. A plakátok mindenütt Szakamoto Rjómáról és más Edo-kori krakélerekről szóló kardforgató filmeket reklámoztak. Voltak kabaré-színházak, humoristák, nyugati, kínai és japán éttermek. És akadt igazi opera is. Egy Nagy-Britanniából érkezett olasz megismertette a tokióiakat Verdi élvezetével.

A Taisó-kori Tokiót izgága, olykor nihilista élvhajhászat jellemezte, amely a weimari Berlint juttatja eszünkbe. Olyan kultúrát termelt ki, amelyet később az *ero guro nanszenszu* (erotika, groteszk, nonszensz) kifejezéssel foglalták össze. A Berlinhez való hasonlóság egyes esetekben több mint véletlen egybeesés. Festők és karikaturisták George Grosz modorában alkották képeiket. A *singeki* (új színház) rendezői Hauptmann- és Maeterlinck-darabokat állítottak színre, Max Reinhardt és Sztanyiszlavszkij munkásságát tanulmányozták. Dada, expresszionizmus, kubizmus, konstruktivizmus, új józanság: mindegyiknek fölvirradt a napja Japánban – sőt nem csak egy napja, mert itt az irányzatok hajlamosak jóval tovább tartani magukat, mint származási országukban. A regényírók is Európára tekintettek. Tanizaki Dzsunicsiró a századvégi francia dekadensek stílusát honosította meg. A korszak egyik legjobb filmje, Kinugasza Teinoszuke *Az őrült lapja* (Kurutta ippeidzsi), sokat köszönhet a *Dr. Caligari*-nak. Mindössze néhány évvel korábban Kinugasza maga is szerepelt egy másik,

sokkal konvencionálisabb filmben, a női alakításnak megfelelő kimonóhoz a külső forgatási helyszín miatt bumfordi gumicsizmát húzott – a realista színjátszás a filmekben is késve érkezett. A Taisó nemcsak a radikális politizálás, hanem a művészi kísérletezés és önvizsgálat kora is volt. Az individualizmust a megszállott befelé fordulásig fokozták. A szerző hangulatának minden rezdülését rögzítő irodalmi naplók, az ún. „énregények" rendkívüli népszerűségnek örvendtek. A Meidzsi komoly idealizmusától messzire távolodott művészek lelkesen feszegették a szerelem és a sötét erotika korlátait.

Az elitintézmények diákjai nem kevésbé fogékonyak voltak az új eszmékre. Szakamoto Rjómá-s slampossággal öltözködtek, sűrűn használtak olyan szavakat, mint „lumpenproletariátus" meg „burzsoá liberalizmus", és szenvedélyesen érdeklődtek a De-Kan-So hármas, vagyis Descartes, Kant és Schopenhauer iránt. Gazdag családok intellektuális beállítottságú leányai mindenképpen többet akartak tanulni háztartási ismereteknél, és 1918-ban Tokióban létrejött az első női egyetem. Még a katonákat is megérintették a korai Taisó friss szelei. Tanaka Giicsi hadseregügyi miniszter aggódott, hogy katonái „vakmerő és lázongó magatartást vettek föl", egy parancsnok pedig panaszkodott, mert „az általános tájékozottság és tudásszint emelkedése miatt" többé nem számíthatott arra, hogy emberei vakon engedelmeskednek.

Mi siklott hát félre? Mi az oka, hogy ez a szabadon szárnyaló weimari szellem körülbelül 1932-re lelohadt? Hogy választ találjunk, meg kell vizsgálnunk a császári udvar és a hadügyi szféra hatalmát, valamint a politikai lázadás

japáni természetét. A probléma már 1905-ben láthatóvá vált, amikor zavargások törtek ki az orosz–japán háborút lezáró portsmouthi békeszerződés miatt. A tiltakozás első ránézésre tisztán sovinizmusból fakadt. Az újságok különösen hevesen ellenezték a szerződést, amely szerkesztőségi vélemények szerint túlságosan kesztyűs kézzel bánt az oroszokkal. Ám a tömeg, amely szeptember 5-én csődült össze a Hibija parkban, miután rohammal elsöpörte a rendőrségi akadályokat és az útjába álló néhány rendőrt, még harciasabb volt. „Folytassuk a háborút!" – harsogta a sokaság, miközben rezesbandák katonai indulókat játszottak. Az emberek a japán himnuszt énekelték, a császárt és a hadsereget éltették, és a császári palotához vonultak, ahol összecsaptak a rendőrökkel.

Tokióban napokig folytak a zavargások. Az áldozatok száma az ezret is elérte. Tizenhárom keresztény templomot fosztottak ki és romboltak le, az egyiket Aszakuszában, ahol a pap balgán azt prédikálta, hogy Oroszország azért köthetett békét kedvező feltételekkel, mert keresztény ország. Kormányhivatalokat és rendőrőrsöket döntöttek romba. A fővárosban egy időre mintha fölbomlott volna a közrend. De mindez nem egyszerűen nekivadult hazafiaskodás volt, ugyanis a zavargásokat nem csupa jobboldali fanatikus vezette, a hangadók között helyet kaptak a Népi Jogok Mozgalmának veteránjai és az általános választójog szószólói is. Egyikük táviratot küldött a mandzsúriai hadseregnek, az ellenség szétzúzását sürgette, és beadványban fordult a Titkos Tanácshoz, hogy tépjék szét a szerződést.

A japán lázadók tulajdonképpen egészen úgy viselkedtek, mint kínai társaik, akik 1919-ben azért tüntettek saját kormányuk ellen, mert hagyta, hogy Japán elfoglalja a

német koncessziós területeket. Ha egy kormány népképviselet vagy akár népi jóváhagyás nélkül hoz döntéseket, várható a lázadás olyan formája, amely túltesz a hatalmon lévők nacionalizmusán. Ez a séma újra és újra megismétlődik Kelet-Ázsiában, és nem nagyon segíti elő a liberális demokráciát. Az is látszik, hogy a belföldi politikai jogok követelése szépen megfér a külföldi imperialista követelésekkel. Ezt a játékot azonban mindkét oldal űzheti; a hatóságok is a liberálisok ellen fordíthatják a nacionalista érzelmeket, és gyakran meg is teszik.

A Taisó-kor első éveiben mégis úgy tűnt, talán esély nyílhat a parlamentáris demokráciára. Az 1918-as rizslázadások vetették meg az alapját az első olyan kormánynak, amelyet alsóházi tag, választott pártpolitikus, Hara Kei alapított. A lázadások persze a rizsnél többről szóltak, mint ahogy a portsmouthi békeszerződés elleni tiltakozás is túlment a további orosz engedmények követelésén. Most lehetőséget kaptak csalódottságuk kinyilvánítására mindazok, akik úgy érezték, lemaradtak az új, ipari korszakban: építőmunkások, riksások, földművesek, kisboltosok, valamint a *burakumin*-ok, vagyis a társadalomból páriaként kitaszított közösségek tagjai, akiket törvényileg már 1900-ban egyenjogúsítottak, de továbbra is diszkrimináltak. A hatóságok megpróbáltak a közkeletű előítéletekkel manipulálni, a kitaszítottakat okolták az erőszakért. Nem vált be. Ehelyett a hitelét veszített miniszterelnök, Teraucsi tábornok kényszerült lemondásra.

Hara Keinek ügyes politikusként zsonglőrködnie kellett saját pártja, a Szeijúkai és a tényleges politikai hatalmat birtokló intézmények – a nyugalmazott katonákkal, öreg udvaroncokkal és konzervatív hivatalnokokkal teli főrendi

ház; a császár tanácsadó testülete, a legfontosabb állam-ügyekben döntő Titkos Tanács, továbbá a hadseregügyi és a haditengerészeti miniszter (minden esetben aktív katonatisztek) – érdekeivel. Amíg az oligarchák még tevékenykedtek, olyasformán irányították ezeket a különféle csoportokat, mint egy rendkívül előkelő klub igazgatótanácsa. A működőképességet biztosította az olyan férfiak tekintélye, mint Jamagata Aritomo és Itó Hirobumi. A súrlódásokat elsimították, senkinek sem esett csorba a hiúságán, lehiggadtak a fölborzolódott kedélyek, egyengették a védencek útját, az érdekeket összeegyeztették – mindezt diszkrét megbeszélések, szóbeli háttérmegállapodások révén, mindvégig a császári akarat leple alatt érték el. Mihelyt azonban az oligarchák távoztak a színről, a japán politika intézmények szüntelen csatározásává vált, senki sem elnökölt többé. A császári akarat, különösen Taisó császár idején, de fia, Hirohito alatt sem volt egyéb, mint ködfüggöny a darázsfészek körül.

Hara úgy terjesztette ki a parlament, ezáltal a pártpolitika hatáskörét, hogy ugyanazt a játékot űzte, amely a Liberális Demokrata Pártot az 1950-es évektől kezdve többé-kevésbé folyamatosan hatalmon tartotta. Már korábbi kormányok belügyminisztereként hálózatot szervezett földbirtokosokból, üzletemberekből, gyáriparosokból közpénzek osztogatásával: vasutakat ide, hidakat, közutakat, új gyárakat amoda. Potyaüzletek és sápok fizették meg a bürokraták fáradozását, akik részt vállaltak Hara pártgépezetében. Egy ideig működött is. Miután azonban Hara miniszterelnök lett, keményen léptek föl a hivatali korrupciót illető bírálatokkal szemben. Az 1911-ben megalapított különleges gondolatrendőrség lecsapott a „veszélyes” könyvek íróira

és kiadóira. A „veszélyes” természetesen rugalmas kategóriát képezett, de rendesen bármiféle szocializmus belefért.

Harát semmi esetre sem nevezhetjük radikálisnak. Nemigen törte magát a férfiak általános választójogáért. Eleve azért lett miniszterelnök, mert óvatosan támogatta Jamagatát, amíg a vén oligarcha hatalommal bírt. Egyesek így is túl radikálisnak tartották. Magas rangú tengerésztiszteket háborított föl azzal, hogy olyan szerződést írt alá az Egyesült Államokkal, Nagy-Britanniával és Franciaországgal, amely korlátozta a japán hadiflotta bővítését. Nem meglepő tehát, hogy 1921-ben meggyilkolta egy újabb őszinte zelóta azok közül, akik oly sokat tettek a japán demokrácia esélyeinek meghiúsításáért.

Miként a legtöbb nyugati országban, a demokráciát ekkoriban még a japán liberálisok körében is viszonylagosan értelmezték. A minden férfira kiterjedő választójog és az alkotmányos kormányzás neves aktivistái közé tartozott Josino Szakuzó, aki a Tokiói Császári Egyetemen szerezte jogi diplomáját. Ez az előkelő intézmény a hivatalnokelit képzésére szolgált. Máig az, csak a háború után Tokiói Egyetemre nevezték át. Josino csatlakozhatott volna a Japánt a császár nevében igazgató urak jól megválogatott, árnyékkedvelő klikkjéhez. Ehelyett – akárcsak Fukuzava Jukicsi egy generációval előbb – a lehető legbecsesebb, legbizonytalanabb és csakugyan veszélyes foglalkozást választotta: a független értelmiségiekét. Emellett sok kelet-ázsiai liberális aktivistához hasonlóan áttért a keresztény hitre.

Egy évvel a diploma után, 1905-ben hozzáfogott, hogy publikálja az autokratikus kormányzásról és a „militarista imperializmusról” vallott kritikai nézeteit. Bár nem hitt

abban, hogy Japán megérett az amerikai stílusú demokráciára, szívesen idézett Lincoln gettysburgi beszédéből. Úgy vélte, a komoly, versenyképes hatalommá váláshoz mindenképpen alkotmányos kormányzás és úgynevezett „népközpontú demokrácia" kell. Egyes keresztényektől eltérően teljes mértékben támogatta az Oroszország elleni háborút, mivel úgy gondolta, Oroszország feudális diktatúra, Japán pedig Korea és Mandzsúria természetszerű gazdája. Mivel azonban az emberektől azt várják, hogy harcoljanak – sokan meg is haljanak – a hazájukért, nyilván beleszólást kell engedni nekik saját kormányzásuk módjába. Ez képezte az alapját annak, amit utólag – akár jó emlékezettel, akár gyűlölettel – visszatekintve „Taisó-demokráciának" hívtak.

Josino liberális szellemű reformer volt, abból a fajtából, amelyet oly sokszor eltiportak a japán politikában. Szocialista, de nem forradalmár – ezt a különbségtételt a japán hatóságok gyakran elmulasztották. Úgy gondolta, egyszer majd szertefoszlik a császárság intézményének misztikuma, de egyelőre nem. A koreaiak egyszer majd talán igazi autonómiát kapnak, de teljes függetlenséget nem. A kínaiak, koreaiak, japánok egyszer majd összefognak a militarizmus és a tőkés kizsákmányolás ellen. Korlátozni kívánta a Titkos Tanács szinte korlátlan hatáskörét, és ha lehetséges, az egészet eltörölni. Josino nagyjából annyira volt demokrata, amennyire azt az adott kor egyáltalán lehetővé tette. De nem vezetett erőszakos megmozdulásokat, amelyek még akkoriban is az egyedüli módot kínálták arra, hogy közemberek hangot adjanak elégedetlenségüknek.

Josino inkább liberális folyóiratokba írt, előadásokat tartott, a Tokiói Császári Egyetemen oktatott, külföldön

tanult, az *Aszahi* hírlap újságírójaként dolgozott, és a korai Meidzsi-kori vitaklubok hagyományának jegyében elindította a Sindzsinkai nevű kötetlen társaságot, amelyben okos „Marx-fiúk" cserélhettek eszmét társadalmi és politikai kérdésekről. Tanárként egy ideig Kínában tartózkodott, és 1919-ben elismerő hangnemben tudósított a japán sajtóban a Május 4-e Mozgalomról. 1916-ban Koreába is ellátogatott, ahol tapasztalta a japán hatóságok brutalitását és Korea japanizálására irányuló hiábavaló erőfeszítéseit. A hivatalos propagandát, miszerint a koreaiak egyazon fajhoz és kultúrához tartoznak, mint a japánok, végzetesen aláaknázta a hivatalos és nem hivatalos diszkrimináció. Josino tájékoztatta japán olvasóit, hogy aki koreai, az egyúttal japánellenes is, és ez sajnos ma, csaknem száz év elteltével még mindig sok koreaira érvényes. Úgy vélte, az 1919-es lázadás „folt a Taisó-korszakon". Egy ilyen felkelést természetesen le kellett verni, de Josino méltányosabb bánásmódot szorgalmazott a koreaiaknak. Megrögzött imperialista volt tehát, de emberséges. Gondolkodásmódja tükrözte a Taisó-liberalizmus korlátait – és nemességét. Ha még egy Josinó-féle liberális sem talált elvi kivetnivalót abban, hogy Japán az uralma alá vonja szomszédait, akkor könnyebben megérthetjük, miként bocsátkozott a szigetország később sokkalta veszedelmesebb katonai kalandokba.

A koreaiakkal szembeni japán brutalitás egyik legsötétebb példája az 1923-ban Tokiót és Jokohamát elpusztító földrengés után jelentkezett. Déltájban az egész város megrázkódott. Órákon belül Tokió nagy része lángokban állt, és vad híresztelések terjedtek ugyancsak a futótűz sebességével: külföldiek támadták meg Japánt földrengésgéppel, koreaiak mérgezték meg a kutakat. A „külföldiek"

ellen nem sokat tehettek az emberek, mivel azokból viszonylag kevés akadt, így a csőcselék a koreaiakat gyilkolta, a Szumida-folyóba fojtotta, vagy a füstölgő romok között agyonverte-taposta őket. Josino Szakuzó a védelmükre kelt. Tőle telhetőleg igyekezett korrigálni a koreai halálos áldozatokról kiadott, hivatalosan alacsonyra szabott becsléseket, és kétezer körüli számot állapított meg.

1932-ben még mindig maradt remény a szabadság hívei számára. Két év múlva a brit felső osztály szokásait utánzó, gazdag angolbarát, Kató Takaaki kormányának végre sikerült elfogadtatnia egy törvényt, amely minden állandó jövedelemmel rendelkező, huszonöt év fölötti férfinak választójogot adott. Ha meggondoljuk, hol tartott Japán egyetlen évszázaddal azelőtt, és hol állt Ázsia többi része még mindig, ez döbbenetes fejlemény volt. Ugyanakkor az előrelépést mintha mindjárt ellenkező irányú intézkedés semlegesítette volna. Egy hét múlva a békemegőrzési törvény megtiltotta a *kokutai*-val, vagyis a nemzet fennálló rendjével szembeni bármiféle szervezett ellenzékben való részvételt. Ez azt jelentette, hogy a kommunistákra vagy radikális szocialistákra tíz évig terjedő börtönbüntetés várt.

Kató egy év múlva hunyt el, figyelemre méltó módon nem erőszakos halállal. Egy tábornok irányításával rövid közjáték következett, majd a kormánypálca egy még érdekesebb politikus, a Minszeitó, azaz a Haladás Pártja vezetője, Hamagucsi Oszacsi kezébe került. Nagy terveket szőtt arról, hogy szavazójogot ad a nőknek a helyhatósági választásokon, megreformálja a munkaadók és munkavállalók viszonyát, javítja a kapcsolatokat Kínával. 1930-ban Londonban tengerhajózási egyezményt írt alá, amely tovább korlátozta a japán flottaépítést. Azután csúnyán

eldurvultak a dolgok. A haditengerészet vezérkari főnökét feldühítette, hogy politikusok avatkoznak a dolgába, mivel úgy vélte, a flottaügyek nem tartoznak a civilek felügyelete alá. A tokiói vasútállomáson egy jobboldali fanatikus rálőtt Hamagucsira, aki néhány hét múlva meghalt. Nem sokkal több mint egy évvel ezután Inukai Cujosi miniszterelnököt, aki kétségbeesetten próbálta visszatartani a hadsereg és a flotta radikális köreit a Kína elleni hadba lépéstől, egy államcsínykísérlet során meggyilkolta a tengerésztisztek Vérszövetség nevű csoportja. Két gazdasági vezetőt is megöltek, további fanatikusok pedig a jobboldali gyűlölet olyan célpontjai ellen követtek el bombamerényleteket, mint Inukai pártjának székháza és a Japán Bank. Ezzel lezárult a pártkormányzással való kísérletezés. Mandzsúriát bábállammá alakították. És Kínában még csak ekkor kezdődött a háború.

A weimari köztársaságot Hitler nemcsak rohamosztagainak brutalitásával zúzhatta szét, hanem azért is, mert nagyon kevesen álltak készen törékeny intézményrendszerének megvédelmezésére. A kommunistákat és a szociáldemokratákat annyira lekötötte az egymás elleni csatározás, hogy nem vették eléggé komolyan a náci fenyegetést. A Taisó-demokráciát sem védték soha elegen. Josino Szakuzó, a liberális gondolkodó már 1916-ban azt írta, sok japán értelmiségi nem fogja föl, mi értelme az általános választójognak. Sőt sokan viszolyogtak tőle. Miként oly sok kiábrándult német entellektüel, közönségesnek, alantasnak, önzőnek és romlottnak látták a demokratikus politizálást. Ez egyfelől radikális antiliberalizmushoz, más-

felől beteges befelé forduláshoz vezetett. Az egyik olykor a másikból következett.

A huszadik század elejének legnagyobb hatású japán filozófusa Nisida Kitaró volt. Miután a német idealizmusban éppolyan alaposan megmerítkezett, mint a buddhista gondolkodásban, Nisida új, egyedülállóan japán gondolkodásmódot próbált kialakítani. Mint a modernitás felé induló Japánban sok más esetben is, hibrid jött létre, amelyben a zen Hegellel, Nietzschével és – különösen Nisida ügybuzgó tanítványainak kezében – Heideggerrel keveredett. Nisida gondolkodásának alapját a szubjektum és az objektum összeolvadása képezte. Ez spekulációtól nem zavart, közvetlen tapasztalást, a buddhista *szatori*, azaz ösztönös megvilágosodás és a Hegel-féle abszolút szellem egyfajta összevonását igényelte. Az ilyesmi ártalmatlan maradt volna, ha nem lép ki a Kiotói Császári Egyetem falai közül. De kilépett. A művelődésügyi minisztérium 1937-ben *Kokutai no hongi* (A nemzeti rend alapjai) címmel kiadott hírhedt dokumentuma fölszólította a japánokat, „forduljanak el… kisszerű énjüktől”, és „a császárban keressék” létezésük forrását. A japánok szellemük tisztasága révén minden más nemzet fölé emelkednek, és „természetük teljesen különbözik a nyugati nemzetek úgynevezett polgáraitól”. Ez a lélekmérgező politikai iromány a császári objektumban föloldódott japán szubjektum nisidai nézetét vulgarizálta.

Két férfi pályája – mindketten 1883-ban születtek – mutatja, mekkora megkönnyebbüléssel üdvözölhették ezt a fajta énfeladást a Taisó-korszak olyan alakjai, akik korábban kifejezetten individualizmusra törekedtek. Az első, Kita Ikki Nietzsche és a nicsiren buddhizmus romantikus

hívéként kezdte szellemi utazását. Az 1920-as évek Japánjának túlfűtött légkörében olyan irányzatot indított el, amely azt tartotta, a császári Japán egyszer majd az egyesített világ központjává válik, de csak a zsidók és a demokraták legyőzése után. Ebben nyilvánvalóak az orosz propagandától kölcsönzött elemek, hiszen a zsidókat Japánban hírből sem nagyon ismerték.

Kita származása se idegengyűlöletet, se különösebben romantikus hajlamot nem indokolt. Szakekereskedő apja az eldugott Szado szigetén lelkesen támogatta a Népi Jogok Mozgalmát. Kitát korán megragadta az abszolút egyéni szabadság eszménye. A nép jogainak kérdése azonban nem tudta izgatni. Sőt a békés politizálás általában véve hidegen hagyta. Az abszolútum és a szándékos erőszakcselekmények foglalkoztatták. Mint akkoriban sok japán idealistát, az individualizmus összezavarta. Szeretett Nietzschéje hatására kezdte kutatni, hogyan küzdheti le egyéni elszigeteltségének érzését az emberi és az isteni összekapcsolásával. 1911-ben átélte a kínai forradalmat, amely megfosztotta trónjától a Csing-dinasztiát, és ez annyira lázba hozta, hogy kínai nevet vett föl. Hamarosan már japán forradalmon törte a fejét.

A forradalmi erőszakot Kita nem annyira politikai, mint inkább vallási jellegűnek, személyes, spirituálisan felszabadító cselekvésnek tekintette. Szélsőjobboldali csoportok tagjaival lépett érintkezésbe, és politikai röpirataiban egyfajta nemzetiszocializmust hirdetett, amelynek vallási führere a császár. Kifejtette, hogy az államot korrupt oligarchák, bürokraták, bankárok és gyárosok rossz irányba terelték. Az oligarchák a homályosan megszövegezett Meidzsi-alkotmánnyal korlátok közé szorították a császár

hatalmát, ezzel becsapták a japán népet. Államcsínyre van szükség, hogy teljhatalmat adjon „a nép császárának”. Az egyén a császárral és a nemzettel való teljes azonosulás révén szabadul föl. A nemzet élő szervezet, egy „nagy én”, amely magába foglalja az összes egyéni alattvalója „kicsiny énjét”. A császári nemzeten túl pedig a nirvána helyezkedik el, ahol az én istenné válik. Kita Ikki messzire jutott édesapja liberalizmusától, de szent ügyet talált magának, amelyért érdemes élni, és ami még fontosabb, meghalni.

Ez az ügy különösen vonzotta a fiatal katonatiszteket, akik zömmel szegény falusi közegből jöttek, és Kita Ikkihez hasonlóan a nagyvárosi kapitalista szélhámosokat hibáztatták a nemzet romlásáért és megaláztatásáért. Ezek az idealizmus lázában égő fiatalemberek 1936 februárjában puccsot szerveztek abból a célból, hogy abszolút hatalmat adjanak a császárnak, megtisztítsák a *kokutai*-t az árulóktól és korrupt tisztségviselőktől. A puccs elbukott, Kitát letartóztatták mint színfalak mögötti irányítót. Ha a puccs győz, tárca nélküli miniszter lett volna. Így viszont tizenhat társával együtt kivégezték.

Kita Ikki története mutatja, milyen robbanásveszélyessé vált egy emberöltő alatt a japán társadalom. Kita nem a szélsőjobboldal bűzhödt peremvidékén tevékenykedő csodabogár volt. Az 1920-as évektől rendszeresen találkozott Tógó Heihacsiró tengernaggyal, az orosz–japán háború hősével, a flottapolitika továbbra is befolyásos alakjával. A Kita-féle misztikus sovinizmus forradalmi volt, ugyanakkor veszélyesen közel állt a demokrácia sokkalta hatalmasabb ellenségeinek törekvéseihez. Kita kivégzése után mindössze két évvel Araki Szadao művelődésügyi minisz-

ter azt írta, az isteni akaratnak alávetett japán császárság „a vérrokonság alapjain nyugszik, amely messze fölülemelkedik a puszta erkölcsiségen, és Uralkodónk egy erkölcs feletti Lény fényében jelenik meg…” Figyeljük meg a „puszta” erkölcsiséget – ezt akár maga Kita is írhatta volna.

Takamura Kótaró, a költő és szobrász pályáját nem kísérte annyi erőszak, mint Kita Ikkiét, és számottevő politikai befolyást sem gyakorolt, de élete talán még a Kitáénál is jobban demonstrálja, milyen nehéz dolga volt egy individualistának a huszadik század eleji Japánban. A Nyugat és saját hazája iránti magatartása szélsőséges példája annak, amin akkoriban sok japán értelmiségi ment keresztül.

Jól ismert szobrász fiaként erősen érdekelte az európai művészet. Különösen Rodinért lelkesedett. Miután Tokióban tanulmányozta a nyugati művészetet, 1906-ban New Yorkba utazott, ekkor kezdett verseket írni, majd Londonba költözött, ahol megismerkedett Bernard Leach keramikussal, végül 1908-ban Párizsba, szeretett Rodinje és Baudelaire városába ment. A következő évben visszatért Tokióba, a nyugati műveltségű bohém életét élte, undorodott a Meidzsi-kori Japán provinciális levegőtlenségétől, folyton a kozmopolita Párizshoz hasonlította, az utóbbi javára. „A japánok” című költeményében fölsorolt mindent, amiért utálatosak honfitársai, ezek a „majomagyú, rókalelkű, harácsoló hörcsög, bamba birka, szürke egér, nebáncsvirág, rusnya képű japánok!”.

1911-ben nyilatkozott így, amikor még viszonylag boldog emlékeket őrzött nyugaton töltött éveiről. Azt mondta, Párizsban teljesen fölszabadultnak érezte magát. Ott még a nemzetiségéről is el tudott feledkezni, ami nagy szó egy japánnál. Az azonban talán nehezére esett, hogy Tokióban

párizsi bohémként járjon-keljen. Talán elszigeteltnek érezte magát a saját társadalmában. Bármi okozta is, az 1920-as években másfajta hang lopódzott Takamura verseibe, az olykor hisztériával határos, szorongó elidegenedésé. Európai éveire most már úgy emlékezett, mint a magány és elutasítottság idejére. Keserűen idézte föl egy francia nővel megesett kalandját. Az erotikus találkozás másnapján a tükörből egy „mongoloid", egy *jaune,* egy sárga japcsi nézett vissza rá. Önutálata fokozatosan idegengyűlöletbe és faji sovinizmusba torkollott. Az 1930-as években a japán militarizmust dicsőítő költeményeket szerzett. Mintha a háború kitörésétől föllélegezve fordult volna olyan kifejezésekhez, mint „hazám, Japán" vagy „mi, japánok". Egy Csang Kajseknek címzett versében így írt:

Hazám, Japán nem pusztítja el a tiédet, uram,
Mi csak a japánellenes gondolkodást pusztítjuk el.

Végre megkönnyebbült a tehertől, amelyet a nyugati individualizmus rakott rá.

A japán értelmiségiek közt széles körben osztott efféle érzések erősen megnehezítették, hogy ellenálljanak a nemzeti egység és császárimádat propagandájának. A kommunisták és egyes radikális szocialisták kitartottak, és a cenzorok igyekezete ellenére továbbra is hallatszottak kritikus újságírói hangok, de az idő múlásával a liberálisok a megcsontosodott bal és az erőszakos jobb szélre szorultak. A fősodorbeli politikai pártok, így a Hara Kei-féle Szeijúkai és a Hamagucsi vezette Minszeitó pedig semmit sem tettek a liberálisokért. Az 1920-as évek végén az alsóház olyan törvényeket szavazott meg, amelyek elnyomták a politikai

másként gondolkodást, és a pártpolitikusok nemcsak a radikális baloldal, hanem sok szociáldemokrata elleni rendőrségi fellépést is támogatták. A parlament hatalmát végső soron hiába próbálták megóvni, ennek folytán a bürokráciában, a császári udvarban és a fegyveres erőknél tevékenykedő ellenségeik cinkosaivá szegődtek. Végül, ahogy az efféle körülmények között mindig történni szokott, őket magukat is eltiporták.

Miközben Tógó Heihacsiró tengernagy élénken érdeklődött Kita Ikki forradalmi elméletei iránt, már a következő császár fölkészítésének feladata hárult rá. Hirohito trónörökös első és talán legbefolyásosabb tanítója Nogi tábornok, az orosz–japán háború másik hőse volt. Miután Nogi Meidzsi császár, Hirohito nagyatyja iránti ragaszkodásból fölmetszette a hasát, Tógó admirális vette át az ifjú herceg nevelésének felügyeletét. A külvilágtól többé-kevésbé elzárt Hirohitót olyan katonai foglalatosságokra képezték ki, mint a céllövés, térképolvasás, hadászati tervezés és lovaglás. A vékonydongájú, érzékeny, magát nehézkesen kifejező fiú aligha harcra termett, de megtett minden tőle telhetőt.

Hirohito ifjú elméjébe mindenféle fura elképzelést is töltögettek, a tizenkilencedik század végi mitói iskola idegenellenességéből éppúgy, mint a legújabb német fajelméletekből. Történelmi tényként tanították neki a japán fajtisztaság és saját isteni származása mítoszait. Alaposan kihangsúlyozták a japán fajtának az „árja" népek elleni darwini küzdelmét. Mindenekfölött szüntelenül figyelmeztették „az európai liberális gondolkodás mérgére". Tanárai rendkívül aggódtak, hogy demokratikus eszmék áshatják

alá a császárság intézményének félve tisztelt tekintélyét, amelynek megőrzése a monarcha legfőbb kötelessége. 1918-ban az európai monarchiák bukása sokkolta őket. II. Vilmos császár vereségét elrettentő tanulságú meseként tálalták föl. Hirohito nevelése végeredményben valamiféle ellenpropaganda volt a rogyadozó Taisó-demokráciával szemben.

Ez nem azt jelenti, hogy arra biztatták, álljon a szélsőjobboldal mellé. A rend volt a fő, meg a nemzeti egység. De amikor Hirohito kifejezésre juttatta a „szélsőséges gondolkodástól" való félelmét, amit számos alkalommal megtett, nem Kita Ikki és más jobboldaliak jártak az eszében, hanem a marxizmus, a szociáldemokrácia vagy egész egyszerűen a demokrácia. A társadalmi összhangnak és általa a rend fenntartásának a faji egyöntetűség, a katonai fegyelem és a császár iránti tisztelet közös tudatára kellett alapulnia. Minden más bomlasztott, viszályt keltett, önzéshez és zűrzavarhoz vezetett.

Hirohitót 1922-ben régenssé nevezték ki, miután szerencsétlen apját eltávolították a színről. De még ezt megelőzően kapott első és egyetlen kóstolót valamiféle szabadságból. 1921-ben úgy ítélték, a trónörökös nevelésének szükséges lépése, hogy európai körútra küldjék. Egyes konzervatívok ellenezték ezt, mivel a külföldi szokásokkal való érintkezés beszennyezhette az ő tiszta és fenséges rangját. Mások attól tartottak, ez a félszeg ifjú nem igazán felsőbbrendűnek mutatja majd Japánt a külföldiek szemében. Mégis útnak indult Hongkongon, Szingapúron meg Ceylonon át Nagy-Britanniába, Franciaországba, Hollandiába és Olaszországba. Sok újat tanult: megtudta például, hogy az emberek pénzt hordanak maguknál, azzal fizetnek

olyasmikért, mint a tömegközlekedés. Lenyűgözte a brit arisztokraták közvetlen modora, amely még a Buckingham-palotában is érvényesült. Bizonyára megdöbbenéssel látta, hogy egy királyi udvarnál viszonylag normális emberek módjára viselkednek. Az Atholl herceg és földbérlői közötti nyájas kapcsolaton elcsodálkozva kijelentette, hogy ilyen politika mellett „nem szükséges a szélsőséges eszmék miatt aggódni". Hazatérvén utánozni próbálta a brit stílust, ez azonban a sült szalonnás tojás iránti élethossziglani vonzalmától eltekintve hamar abbamaradt.

Taisó császár 1926-ban elhunyt. Fiának trónra lépését óriási médiaeseménnyé szervezték. A hírlapok és rádióadások éjjel-nappal rizstermesztési szertartásokról, zászlólengető parádékról, lampionos felvonulásokról, díjkiosztó ünnepségekről és a legkülönfélébb, olykor a közelmúltban kiötölt sintó rituálékról számoltak be. Sok könyvet írtak és előadást tartottak a japánság meg a *kokutai* lényegéről, rengeteg figyelmeztetés hangzott el a másként gondolkodás veszélyeiről. Tanult emberek nem csupán japán, hanem „tudományos" alapelvként mutatták be az ősök tiszteletét, a monarchia és a nép, valamint a rítusok és a kormányzás egységét. Az először 1925-ben kihirdetett békemegőrzési törvény módosításával kiterjesztették a gondolatrendőrség hatáskörét, így az kettőzött erővel irtotta a radikálisokat az egyetemeken, újságoknál, kiadókban, vagy ahol csak előfordulhattak. A fegyveres erők a *kokutai* védelmében létrehozták saját gondolatrendőrségüket.

Mindez 1928. november 14-én ért tetőfokára, azaz inkább másnap reggel, amikor Hirohito császár hivatalosan újjászületett mint élő isten, miután az éjszakát az iszei legeslegszentebb szentélyben töltötte, és bizalmasan érte-

kezett ősanyjával, Amateraszu-ómikami napistennővel. Két héttel később az újdonsült császár Tokióban katonai egyenruhába öltözve szenvtelenül figyelte, amint több mint harmincötezer katona masírozik el előtte. Ezt a császári flotta szemléje követte két repülőgép-anyahajó, 208 hajó és 39 tengeralattjáró részvételével. Azok a milliók, akik aznap Japánban, Tajvanon, Koreában – vagy bárhol, ahol a felkelő napos zászló lobogott – bekapcsolták a rádiót, menetelő csizmák, tüzérségi üdvlövések és alacsonyan szálló haditengerészeti repülőgépek hangját hallhatták. Ez nyitotta meg a korszakot, amely a Sóva, azaz „ragyogó béke" nevet kapta.

4. Ó, Mandzsúriánk!

Mikor is kezdődött a japán háború? 1931-ben a „mandzsúriai incidenssel", 1937-ben a „kínai incidenssel" vagy 1941-ben Pearl Harborral? Ebben a kérdésben nincs konszenzus Japánban. A történészek még abban sem tudnak egyetérteni, hogyan nevezzék a háborút, mert ez attól függ, mit tekintenek a kezdetének. Jobboldali nacionalisták még mindig a háborús idők *daitóa szenszó* terminusát alkalmazzák, vagyis nagy-kelet-ázsiai háborúra hivatkoznak, amely az Egyesült Államok elleni támadással kezdődött. A név arra utal, hogy Japán az ázsiaiaknak a nyugati gyarmatosítás alóli fölszabadításáért háborúzott. Ami 1941 előtt Kínában történt, azt kisebb ügyként kezelik, azaz „incidens" csupán. Mások csak csendes-óceáni háborút – *taiheijó szenszó* – emlegetnek, mintha az Egyesült Államok ellenin kívül nem is lett volna háború. Az ország háborús múltját bíráló baloldaliak a Mandzsúria 1931-es annektálásától számított gyarmati hódításnak tekintik a japán háborút, és tizenöt éves háborúról beszélnek.

Aztán ott van Hajasi Fuszao, aki intellektuális pályáját a Taisó-korszakban kommunistaként kezdte, de – mint sokan mások – a jobboldali nacionalizmusnál kötött ki. Revizionista könyve, a jóval a japán vereség után íródott *Daitóa szenszó kóteiron* (A nagy-kelet-ázsiai háború támogatásául) azt a tételt fogalmazta meg, hogy Japán százéves

háborút vívott, amely 1846-ban az első, James Biddle által sikertelenül vezetett amerikai misszióval kezdődött. Attól a naptól fogva, hogy Biddle kapitány kapcsolatokat próbált nyitni Japánnal, és egy japán matróz fellökte, Japán hadban állt a Nyugattal.

Hajasi az 1930-as évek propagandáját visszhangozta, amely mindig a nyugati hatalmak áldozataként festette le a galád erőszakoskodásuk miatt végül Ázsia népei melletti kiállásra kényszerült Japánt. A Kína elleni háború egyik értelmi szerzője 1945 után azt mondta kihallgatóinak, hogy valójában Perry sorhajókapitány és fekete hajói tehetnek mindenről, mert Perry rángatta ki Japánt békés elszigeteltségéből a nagyhatalmi vetélkedés könyörtelen nemzetközi rendszerébe. Ezzel a tétellel még ma is találkozhatunk a reakciósabb japán folyóiratokban. Mivel ezek a sajtótermékek ma nagyobb figyelmet kapnak, mint a liberálisabb kiadványok, nem árt tudni az ilyen nézetekről. De bárhogy kívánjuk is nevezni a háborút, nem fér hozzá kétség, hogy 1931 a japán katonai agresszió új kezdetét jelezte az ázsiai földrészen.

A mandzsúriai incidensre 1931. szeptember 18-án került sor. Bár egy kínai hadúr félfüggetlen vazallusként kormányozta Mandzsúriát, a japánok már erős pozíciót szereztek ott. A japán kvantungi hadsereg tartotta ellenőrzése alatt a dél-mandzsúriai vasútvonal menti területet, amely magában foglalta a jelentősebb városok zömét, például Harbint és Mukdent. Két kikötőváros, Talien és Port Arthur eleve japán közigazgatás alatt állt. A hadsereg azonban mozgolódott, többet akart. A gazdasági világválság súlyosan érintette Japánt, és erőteljes antikapitalista hangulat alakult ki egyes fiatal tiszti és civil körökben. Tokióban

jobboldali fanatikusok és tisztecskék agitáltak az üzletemberek és polgári politikusok ellen, államcsínyt szervezgettek. Kínában Csang Kaj-sek hadserege észak felé vonulva kísérelte meg nacionalista kormányzat alatt egyesíteni az országot. A kínaiak Kína részének tekintették Mandzsúriát; a japánok korábbi ilyen értelmű szerződések ellenére nem. Szívesebben látták valamiféle törvényileg szabályozatlan senki földjének, ahol Japán majd rendet teremt. Mivel Mandzsúria a csaknem háromszáz évig létezett utolsó kínai császársághoz tartozott, a kínaiak jogszerűen támasztottak rá igényt. Az a tény, hogy Kína jókora részein megbomlott a törvényes rend, nem jogosította föl Japánt az elfoglalásukra.

Mandzsúria az 1930-as években hemzsegett a kardcsörtető japán tisztektől, jobboldali álmodozóktól és forradalmár kalandkeresőktől. Isivara Kandzsi alezredes mindhárom volt egyszerre. Ez az éles eszű, pufók képű vagabund három évig tanult Németországban, ahol ráragadtak a globális faji háború divatos eszméi. A végjátékot fehérek és sárgák titáni küzdelmeként képzelte el, amelyben Japán és Amerika a fő ellenfelek. Akárcsak Kita Ikki, a szélsőséges katonák szellemi atyamestere, ő is a nicsiren buddhizmus híve volt, és az egész világ egyetlen japán birodalmi tető alatti egyesítéséről álmodozott. Előbb azonban japán katonai hatalomátvételt tervezett Mandzsúriában, amelyet majd annak rendje és módja szerint „paradicsommá” változtatnak.

Egy korábbi mesterkedés már meghiúsult 1928-ban, amikor a kvantungi hadsereg emberei fölrobbantották a helyi hadúr, Csang Co-lin vonatát. A merényletért kínai katonákat okoltak abban a reményben, hogy ezzel ürügyet

szolgáltatnak a japán hadseregnek a hatalom átvételére. Nem egészen így sült el a dolog. Hirohito császár ezen a rendbontó viselkedésen annyira megbotránkozott, hogy lemondásra kényszerítette miniszterelnökét, és ezzel az ügyet lényegében eltussolták. Most, 1931-ben tehát körültekintőbben kellett szervezni. Szeptember 18-án japán katonák bombát robbantottak a Mukden közelében húzódó vasútvonalnál. A dél-mandzsúriai vasút műtárgyaiban nem esett számottevő kár, a szerelvények továbbra is menetrend szerint közlekedtek, de az ügy hivatkozási alapot biztosított a „szabotázsért" hibáztatott kínai alakulatok megtámadására Mukdenben. Csang Hszüe-liang, aki apját követte hadúrként, azzal próbálta csitítani a kedélyeket, hogy megparancsolta embereinek, ne tanúsítsanak ellenállást. A japánok erre kijelentették, hogy minden kínai katona bandita, minden bandita kínai katona, mivel pedig Mandzsúria nyugalmáról és biztonságáról a kvantungi hadseregnek kellett gondoskodnia, mégiscsak megtámadták őket. Hat hónap alatt Mandzsúria nagy része japán kézre került. A kínaiak panaszt tettek a Népszövetségnél. A japánok erre odahaza fölpiszkálták a propagandát, hogy Japán a világ többi országának áldozata.

A mandzsúriai incidens idején a tokiói kormányt még mindig pártpolitikus, Vakacuki Reidzsiró vezette, aki megbékélési politikára hajlott Kínával. Most pánikba esett. A kvantungi hadsereg háborúba taszította Japánt, ő pedig semmit sem tehetett, mert a hadügyek kívül estek a hatáskörén. A hadseregügyi és a haditengerészeti miniszter közvetlenül a császárnak mint a fegyveres erők főparancsnokának tartozott felelősséggel, nem egy közönséges civil miniszterelnöknek. Sidehara Kidzsúró külügyminiszter,

aki a nemzetek közötti együttműködés híveként igyekezett jó kapcsolatokat fenntartani Kínával és a Nyugattal, abba a kínos helyzetbe került, hogy mentegetnie kellett azt a kész helyzetet, amelyet a kormány ellenőrzésén kívül álló katonák idéztek elő. A császárnak ideges udvaroncok és vezérkari főnökök azt tanácsolták, ne hangolja maga ellen fegyveres erőit, mert még föllázadnak, és otthon is megzavarják a rendet. A semmiféle felelősséget sem viselő ellenzéki párt, a Szeijúkai kritizálta a kormányt, amiért nem elég harcias. Eközben a japán csapatok betörtek Mandzsúriából Koreába. A miniszterelnök lemondott.

Utóda, Inukai Cujosi sem volt sikeresebb a hadsereg kínai megfegyelmezésében. Hasztalanul próbálta akadályozni Mandzsúria „független" államként való elismerését. A japánellenes érzelmektől felingerelt japán tengerészgyalogosok kínai katonákra támadtak Sanghajban. Miután a vártnál erősebb ellenállásba ütköztek, katonákat vezényeltek a tengerészgyalogosok megsegítésére. A japán sajtó a sanghaji japán hőstettekről szóló tudósításokkal tüzelte föl a közvéleményt. Öngyilkos bevetésekben elesett katonákat az „eleven puskagolyók" jelzővel dicsőítettek.

Inukai elődjéhez hasonlóan tehetetlenül szemlélte az eseményeket. A császárhoz folyamodott közbenjárásért, de semmi sem történt. Miután még egy kísérletet tett a japán csapaterősítések leállítására, nehogy elharapóddzék az erőszak Sanghajban, fanatikus tengerészgyalogosok a saját házában lelőtték. Ettől fogva „nemzeti egységkormány" irányította Japánt. Az 1932 és 1945 között kabinetet alakított tizennégy japán miniszterelnökből csak négy volt civil. Kezdettől ez volt a cél, nemcsak az olyan cselszövőké, mint Isivara Kandzsi, hanem a legmagasabb rangú had-

ügyérek némelyikéé is, akik Tokióban fedezték az üzelmeit. A mandzsúriai és sanghaji „incidens” után a hadseregügyi meg a haditengerészeti miniszter bárói címet kapott.

Inukai 1932-es meggyilkolása, amely véget vetett a pártkabinetek rendszerének, bizonyos értelemben az 1933-as németországi náci hatalomátvételhez hasonlítható, csak Japánban se náci párt, se führer nem létezett. A császár abszolút tekintélyt élvezett, de nem volt se fasiszta pártvezér, se katonai diktátor. Ma sem tudjuk pontosan megállapítani, milyen mértékig működött bábként, illetve a háborús idők tevőleges szereplőjeként, de mindaddig, amíg isteni útmutatásával a színen maradt, mások sem válhattak diktátorrá. Japán sok problémája nem annyira az erejéből, mint inkább gyöngeségéből, a rendszer csúcsain tapasztalható megosztottságból fakadt. Ezt a távolról sem egységes nemzetet az udvarban, a hadseregben, a hivatalnoki karban és a parlamentben létrejött frakciók uralták, amelyek majdnem olyan szenvedéllyel hadakoztak egymás ellen, mint amilyet a külső ellenségekkel szemben mutattak.

Az 1933-as Németországtól eltérően Japán számára az 1932-es év nem jelentette a folytonosság teljes megszakítását, hiszen az alkotmányt nem törölték el. A Meidzsi-restaurációval kialakított császári rendszer érintetlen maradt. Továbbra is ugyanazok kormányoztak, akik 1932-ig. A politikai pártok 1940-ig léteztek, de leginkább csak bólogathattak, esetleg néha belekontárkodhattak a dolgokba. Mivel pártpolitikusok továbbra is kaptak kormányzati posztokat, és a parlamenti képviselők is üléseztek, megroppanthattak egy kabinetet, ha elutasították az együttműködést. Amennyire még kellett a bólogatásuk, megtartották befolyásuk morzsáit. A hatalmi egyensúly viszont

gyökeresen megváltozott. 1932-ig a hatalom az udvar, a bürokrácia, a fegyveres erők és a diéta között oszlott meg. A parlament mindig a leggyöngébb láncszem volt, de az 1920-as években a pártalapú kormányok révén némileg megerősödött. Ez most véget ért, a japán politikát udvaroncok, hadsereg- és flottaparancsnokok meg hivatalnokok csoportjai uralták, amelyeknek döntéseit nemegyszer fanatikus alárendeltjeik kényszerítették ki.

A parlamentáris kormányzat gúzsbakötését többek között a propaganda ereje tette viszonylag könnyűvé. A Kínában zajló katonai agresszió ebben a korai szakaszában rendkívül népszerű volt Japánban. Akárcsak Európában a fasizmus és a nemzetiszocializmus előretörését, Japán birodalmi tébolyát is a tömegszórakoztatás meg a bulvársajtó táplálta. Japánban éppúgy a tömegpolitika kora volt ez, mint Európában. Az 1930-as évek gazdasági visszaesése pusztítóan hatott az erősödő középosztályra, ennélfogva a burzsoá politikára. Minden együtt állt ahhoz, hogy lejárassa a Taisó-éra viszonylagos liberalizmusát. A Sóva kezdete a kései Meidzsi legharciasabb éveire emlékeztetett. Hirohito császárt nagyatyjához, Meidzsi császárhoz hasonlították. Volt tanítóját, Nogi tábornokot és más Meidzsi-hősöket követendő példaként magasztaltak. A színpadon fergeteges sikert aratott az *Emlékezz Nogi tábornokra!* Ismét képregényekben, fiúmagazinokban és dalokban ünnepelték az orosz–japán háború bátor kürtösét, aki átlőtt tüdővel is tovább tántorgott előre, és fújta a magáét. A dzsesszkorszak népszerű muzsikáját harci indulók váltották föl, olyan késő Meidzsi-jellegű címekkel, mint „A császári hadsereg

előremenetel" vagy „Katonai kémek dala" vagy „Ó, Mandzsúriánk!".

A nagy gazdasági válság korának minden szorongása, nacionalizmusa és romantikus ábrándozása a mandzsúriai vállalkozásba sűrűsödött. A népnek azt hangoztatták, hogy Mandzsúria Japán nélkülözhetetlen utánpótlási vonala. Mandzsúria nélkül, állították a szakértők, a visszaeséstől amúgy is meggyöngített japán gazdaság összeomlana. Mandzsúria életteret kínál a japán népnek, szén- és vasércbányái pedig létfontosságú ásványkincseket biztosítanak. Nehézipari üzemeket létesítenek majd, és új bankokat nyitnak. Utak, repülőterek, hidak, gyárak épülnek. Nagyvárosok emelkednek ki a semmiből, modernebbek, hatékonyabbak, káprázatosabb, mint amilyet Japán valaha látott. Mandzsúria Koreával, Tajvannal és más japán birtokokkal együtt óriási jenövezetet fog alkotni, de nem a nép kizsákmányolására, ahogy az a kapitalista nyugaton történt, hanem azért, hogy a császár minden alattvalójának jólétet hozzon. A gazdaságot szigorú állami irányítás alá rendelik. Hivatalnokok, gazdasági vezetők és tábornokok egymással összhangban munkálkodnak majd azon, hogy Mandzsúriát egy nagy birodalom motorjává tegyék.

Mindez inkább vágyálom volt, mint valóság. A mandzsúriai vállalkozást szinte minden tekintetben képzelgések lengték körül. Mindenekelőtt nem rejtett magában akkora gazdasági hasznot, mint a szakemberek remélték. A katonai stratégák más gazdasági szempontokat helyeztek előtérbe, mint az üzletemberek, ezért állandó feszültség volt a hadsereg és a *zaibacu*-k között. Hatalmas költséggel valóban épültek a gyárak, utak, erőművek és káprázatos városok. Japán hivatalnokok fejlesztették készségeiket az iparosítás

irányításában. És egyes cégek nagyon meggazdagodtak. De az első idők kereskedelmi fellendülése után a jenövezet inkább megcsapolta, semmint fölemelte a japán gazdaságot. Mandzsúria nem tudta fölvenni a japán árukivitelt. A Mandzsúriában gyártott termékek pedig gyöngébb minőségük miatt nem válthatták ki a nyugati behozatalt. A japán állam kifogyott a pénzből, amellyel támogatta volna a mandzsúriai iparfejlesztést. Így a birodalmi erőforrások nagyszabású gazdasági látomása délibábnak bizonyult.

És ez még a legcsekélyebb érzékcsalódás volt. Mandzsúria, azaz új nevén Mancsukuo hivatalosan független állam volt, amelynek császára, Henry Pu-ji, a Csing-dinasztia boldogtalan utolsó sarja diszkrét, hozzáértő és jóindulatú japán tisztviselőktől kapta a „tanácsokat". A kitalációhoz tartozott az is, hogy Mancsukuo lakóinak zöme nem kínai, hanem mandzsu. Valójában alig maradtak mandzsuk, és rendszerint őket sem lehetett megkülönböztetni a kínai többségtől. A japánok azt állították, maga Kína nem „életképes állam", ennélfogva a japánok teljes joggal védelmezik érdekeiket azzal, hogy szilárdan kézben tartják az északi területeket. De bármekkora szertartásos tisztelettel viseltettek a japánok Kína utolsó császára iránt, Mancsukuo még csak nem is bábállam volt, hanem egész egyszerűen gyarmat. Igaz, hogy a mancsukuói tisztségeket kínaiak töltötték be, de kinevezésükről és intézkedéseikről a kvantungi hadsereg döntött.

A kínai kormány továbbra is kifogásolta a kialakult helyzetet, és a Népszövetség kiválóságokból álló nemzetközi bizottságot küldött a helyszínre, hogy megvizsgálja, mennyire megalapozott a japán oldal érvelése. Japán még mindig élvezett némi rokonszenvet, különösen brit részről.

Útirajzírók és egyéb látogatók meghökkentek a japánok mancsukuói hatékonyságán, és a takaros, tiszta, rendezett japán településeket a kínai városokban uralkodó káosszal és mocsokkal állították szembe. Belátták, hogy a japán katonák talán kissé gorombák és arrogánsak, na de a vasútvonalak szállodái ragyogóak, és végre egy hely Mussolini Olaszországán kívül, ahol mindig pontosan járnak a vonatok!

A Lord Lytton vezette népszövetségi bizottság Tokió legnagyobb fájdalmára arra a következtetésre jutott, hogy a japán állítások nem felelnek meg a valóságnak. Ez az önsajnáló propaganda újabb hullámát indította el: a Nyugat Japán vesztére tör, egy követ fúj a kínaiakkal. A sajtó fölelevenítette a nem is mindig alaptalan régi sérelmeket: az Oroszországnak kedvező 1905-ös békeszerződést, a nyugati hatalmak 1921-es visszautasítását, amely miatt Japán nem építhetett több hadihajót, Amerika hátrányosan megkülönböztető bevándorlási politikáját és a többit. Megint nagy feneket kerítettek annak, mennyi japán vér hullott „Mandzsúriáért" az Oroszország elleni háborúban. Végül a japánok szó szerint kivonultak a Népszövetségből, és fődelegátusuk, Macuoka Jószuke megdöbbentő beszédet mondott, amelyben Jézus Krisztushoz hasonlította a világ közvéleménye által keresztre feszített Japánt.

De még a legmilitaristább időkben is tévedés monolitikusnak látni ezt az országot. A régi politikai nézeteltérések és szembenállások nem tűntek el nyomtalanul. Ha jobboldali terroristák erőltették is az eseményeket, még élt a baloldal, különösen az egyetemeken, ahol a marxisták változatlanul erősen hallatták a hangjukat. A szocialista párt egészen 1940-ig fennmaradt. És szinte egyetlen japán másként gondolkodó sem hagyta el az országot, hogy

Nyugatra menjen. Részben azért nem, mert a japánok zöme – nyelvtudás és kapcsolatok híján – el sem tudta képzelni, hogy Japánon kívül éljen. De azért sem távoztak, mert otthon sok minden segítette elő beilleszkedésüket az új rendbe. A japán hatóságok nem alkalmaztak náci módszereket a potenciális másként gondolkodók ellenőrzésére. Nem létesítettek koncentrációs táborokat a baloldaliaknak. Az irányvonalhoz igazodás olyan fájdalommentesnek tűnhetett, hogy sok értelmiségi egyáltalán nem érezte úgy, hogy elárulta az eszményeit.

Mancsukuo is kiutat jelentett. Játékterévé vált sok baloldali idealistának, aki kutatói vagy tanácsadói állást talált a vasúttársaságnál, és azt képzelte, hozzájárul az ázsiai tömegek megreformálásához és modernizálásához. A mintagyarmatok többek között azzal a nagy előnnyel kecsegtettek, hogy a közvélemény ellenállása nélkül kísérletezhetnek rajtuk. Ez a mérnökök, építészek szemében igen vonzóvá tette Mancsukuót, és Tajvant is. De azok a „haladó" társadalomtudósok is kaptak teret, akik talán őszintén hittek a hivatalos propagandának, miszerint Mandzsukuót a faji harmónia modelljévé változtatják. Mancsukuóban politikai pártra leginkább a Kjóvakai vagy Egyetértés Társaság emlékeztetett, amely az „öt fajtát" – japánokat, mandzsukat, koreaiakat, kínaiakat és oroszokat – mozgósította arra, hogy összhangban éljenek egymással, és engedelmeskedjenek a japán parancsoknak. Bárhogy vélekedett is erről az elrendezésről a másik négy fajta, a japánok szabadabban és okvetlenül kényelmesebben érezhették magukat Talienben vagy Mukdenben, mint Oszakában vagy Tokióban.

Japán regényírók és esszéisták seregletteк Mancsukuóba, hogy figyelemre méltó modernizálódásáról, sebesen robogó vonatairól, az ápolt talieni parkokról és Harbin kozmopolita éjszakai életéről írjanak. A legjobb filmesek némelyike dolgozott a mandzsu stúdiókban, ahol a legkorszerűbb eszközök álltak a rendelkezésükre, hogy az ázsiai testvéreiket segítő derék japán pionírokról készítsenek mozidarabokat. E művészek és írók között sok igazi marxista akadt, akik antikapitalista, azaz eleve nyugatellenes érzelmeket tápláltak. A pánázsiai eszme jól illett idealizmusukhoz. Csupán át kellett váltaniuk a szocializmusról egyfajta nemzetiszocializmusra.

A konokul másként gondolkodók még egy lehetőséget választhattak Japánban, amelyhez néha több-kevesebb erőszak kellett ugyan, de rendszerint a kollégák vagy hozzátartozók nyomása, vagy egyszerűen a szemben állás miatti magány elérte a szükséges hatást. Úgy nevezték: *tenkó,* vagyis „áttérés". Legalább egy kommunista író, Kobajasi Takidzsi nem vonta vissza politikai nézeteit, ő 1933-ban börtönben halt meg, valószínűleg kínzások következtében. Az efféle brutalitás azonban ritkaságszámba ment, noha egyedi esetnek semmiképpen sem nevezhető. Az 1930-as évek elején politikai okokból bebörtönzött baloldaliak szinte valamennyien kínzás nélkül szakítottak a kommunizmussal, és „áttértek" – azaz megígérték, hogy többé nem terjesztik a marxizmust. Ezt követően legtöbbjüket kiengedték, s bár rendőrspiclik leskelődhettek utánuk, és szomszédaik megbélyegezhették őket mint „vörösöket", további zaklatásban nem volt részük.

A korai Sóva-időszak japán szellemi életéről talán Minobe Tacukicsi professzor esete festi a legelszomorítóbb

képet. Minobe távol állt a veszélyes baloldaliságtól, a Taisó-demokrácia konzervatív védelmezői közé tartozott. A Tokiói Császári Egyetem alkotmányjogászaként dolgozta ki a császárról mint az állam egyik szervéről szóló teóriáját. Úgy vélte, a parlamentet az alkotmány nem kötelezi arra, hogy egyszerűen császári parancsokat kövessen. A császárt nem szabad olyan pozícióba helyezni, hogy olyan döntéseket kelljen hoznia, amelyekért államfőként nem vonható felelősségre. Csak alkotmányosan garantált politikai hatalmú, erős diéta biztosíthatja, hogy katonák ne rendezhessenek ámokfutást a császár nevében.

Minobe jövőbe mutató nézeteit az 1920-as években nyilvánosan, a sajtóban és a diétában vitatták, és – legalábbis elméletben – még udvari körökben is sok mindent elfogadtak belőlük. Szélsőséges nacionalisták ellenséges cikkeket írtak, és fenyegetődztek, de ez nem rendíthette meg a jogi szaktekintély pozícióját. Minobe annyira a Taisó-államrend részévé vált, hogy miután egyetemi tanárként nyugalomba vonult, széket kapott a parlament felsőházában.

1935-ben azonban más szelek fújdogáltak. Miután szélsőjobboldaliak elítélték, a főrendi házban felségsértésért és a *kokutai* bomlasztásáért megtámadták, egyetlen kollégája sem kelt a védelmére. Minobe elveszítette pozícióját, könyveit betiltották. Az ellene indított támadások részben személyesek voltak, visszavágások régi szakmai pofonokért, de politikaiak is. A fegyveres erők és jobboldali nyomásgyakorló csoportok szélsőségesei elsősorban nem Minobét vették célba, hanem a régi intézményrendszert, természetesen a politikai pártokat, sőt magát a császári udvart is. „A *kokutai* megtisztítása" révén a tutyimutyi

udvaroncokkal, perlekedő politikusokkal meg azokkal az ijedős hivatalnokokkal akartak elbánni, akik óvatosságra intették az uralkodót. Olyan császári katonaállamot képzeltek el, amelyben nincs helye alkotmányos értelmezéseknek.

Csakhogy a fegyveres erők is megosztottak voltak, mint minden japán intézmény. A Minobe-ügy idején két frakció hadakozott egymással, a Kódóha, vagyis Császári Út, és a Tószeiha, vagyis Ellenőrzés. Az utóbbi tagjai – köztük a mandzsúriai cselszövő Isivara Kandzsi és Tódzsó Hideki tábornok – a Nyugattal vívott totális háború jegyében képzelték el a jövőt. A japán tőkések és bürokraták elleni erőszakos lázadások szervezése nem illett a stílusukhoz. A Császári Út képviselői forradalmat, Sóva-restaurációt kívántak, amely megszabadítja a nemzetet a korrupt kapitalistáktól és a *kokutai* más ellenségeitől, és új alkotmány alatt katonai diktatúrát hoz létre. Japán ingatag császári rendszerének védelmezői mindig baloldali lázadozóktól féltek, pedig az igazi veszély jobbról fenyegetett.

1935-ben, a Minobe-ügy közepette erőszakosra fordult a kormánypozíciókért folytatott katonai civakodás. Az Ellenőrzés frakció egy magas rangú katonahivatalnoka császári utas bajkeverő tiszteket akart elmozdítani a posztjukról. Ezért egy fiatal tiszt szamurájkarddal fölkoncolta az irodájában. Az ifjú tiszt őszinteségét japán szokás szerint széles körben csodálták, a bulvársajtó nem győzte dicsérni. Az indulatok lehűtése végett a leglelkesebben ujjongók némelyikét elküldték Mancsukuóba, és az Ellenőrzés frakció helyreállította tekintélyét. Az időjáráson kívül azonban semmi sem akart lehűlni.

1936. február 26-án harminc éve nem látott mennyiségű hó esett. A császári utas fiatal tisztek – szedett-vedett társaság, köztük egy híres tokiói komikus fia – ezen a napon kora reggel döntöttek úgy, hogy lecsapnak. Sokan közülük az északkeleti falvakból származtak, amelyekre a gazdasági válság a legkegyetlenebb szenvedéseket zúdította. A nyomorgó parasztcsaládok arra kényszerültek, hogy a nagyvárosi bordélyok utánpótlása végett a vidéket járó kerítőknek adják el leányaikat. A hadsereg minden brutalitása ellenére az egyedüli menekvést jelentette a parasztfiúknak. Az okosabbak a Kita Ikki-féléktől föltüzelve, a nemzet tisztaságának és vallásos tiszteletének megszállottjaként valamiféle imperialista fundamentalizmus felé sodródtak.

Több mint ezren próbálták meg hatalmukba keríteni Tokió központját. A pénzügyminisztert a hálószobájában gyilkolták le, csakúgy, mint a főpecsétőrt és a katonai oktatási főfelügyelőt, az Ellenőrzés frakció emberét. Okada miniszterelnök életét csak az mentette meg, hogy a lázadók tévedésből a sógorát ölték meg helyette. A tokióiaknak a lázadók őszinte érzéseit szívhez szólóan fejtegető röpiratokat osztogattak.

Egyeseket talán tényleg lenyűgöztek, de a császárt nem. Az uralkodó jól látta, hogy a puccskísérlet a köréje szervezett politikai rend elleni közvetlen támadás. Az még hagyján, hogy Mandzsúriában szabad kezet adtak az ifjútörököknek, de ennek a hazai függelemsértésnek véget kellett vetni. A rend helyreállítására a haditengerészetet vetették be. Így is csak hajszálon múlt, hogy a lázadóknak nem sikerült megrohamozniuk a palotát, hogy egyenesen a császár tudomására hozzák őszinte érzéseiket és félresöpörjék „gonosz tanácsadóit”. Február 29-én az egész befejeződött, a lázadást leverték, a fegyelmet visszaállították,

és az Ellenőrzés frakció immár szigorú ellenőrzés alatt tartotta a kormányt.

Japánt megóvták egy véres forradalomtól, de az Ellenőrzés frakció további csapást is mért a kormányzatban még megmaradt civil befolyásra. A katonák követelték, hogy az új kabinet kinevezéseit a hadseregügyi és a haditengerészeti miniszterrel hagyassák jóvá. Mivel ezt a két tárcát csak tényleges állományú tiszt kaphatta, a fegyveres erők dönthettek a mindenkori kormány sorsáról. Hirota Kóki, egy viszonylag mérsékelt diplomata lett az új miniszterelnök, de a hadsereg utasításait kellett követnie, tehát fölemelte a hadi költségvetést, és antikommunista szövetségi megállapodást írt alá a náci Németországgal. A katonai ügyekről ebben az esztendőben leginkább Abe Szada különös esete terelhette el a figyelmet, azé a kisstílű gésáé, aki a nemi gerjedelem hevében megfojtotta szeretőjét, és kézitáskájában a férfi nemi szervével kóborolt a városban, amikor elfogták.

Kínában ismét nem nyughattak a katonák. Se Hirota, se két rövid életű utóda nem bírt velük. A trón körüli konzervatívok, akik még idegenkedtek a Kína elleni totális háború gondolatától, egy közülük valótól várták, hogy valamiféle stabilitást biztosítson. Konoe Fumimaro herceg Hirohitóval együtt nőtt fel, és rendszeresen golfozott vele. Ez a művelt, meglehetősen rátarti arisztokrata sokat utazott, jó összeköttetéseket szerzett a hadseregben, és jobboldali értelmiségiekkel barátkozott, de nem volt született háborúpárti. Viszont szívből utálta a kommunistákat, és korának legszélsőségesebb faji előítéleteivel fertőződött. Akárcsak Isivara Kandzsi, a mandzsúriai cselszövő, ő is a Kelet és Nyugat közötti faji konfliktus jegyében látta a

világot. Bármiféle liberalizmustól undorodott. Egységes, totális japán államot képzelt el, amelyben minden belső konfliktust fölszámolnak. A kelet-ázsiai politika egyik tartós sajátossága a gyilkos frakcióharcok és az abszolút egységről szóló fellengzős retorika kettőse. Minden autoritarianizmus ördögi köre ez: a kettő mindig együtt jár.

Konoe hercegnek katonai kapcsolatai ellenére sem sikerült elődeinél jobban féken tartania a Kínában állomásozó csapatokat. A Kína elleni háború tulajdonképpen végig hadüzenet nélkül folyt. A „kínai incidenssel" kezdődött 1937. július 7-én, miután egy japán közlegény a Pekinghez közeli Marco Polo híd árnyékában könnyített magán, majd elcsavargott egy úgynevezett fegyvermentes övezetben. A katona nem sokáig volt távol, de azt hitték, eltűnt, ezért a parancsnoka mindenáron át akarta fésülni a környéket. A kínaiak közös őrjáratot javasoltak. A japán parancsnok ezt sértésnek vette. Föllángolt az erőszak, és gyorsan átterjedt Észak-Kína más részeire.

Úgy tűnik, Konoe tétovázott. Szerette volna móresre tanítani a kínaiakat, „elgondolkodtatni őket", ahogy Kelet-Ázsiában mondják, de totális háború a jelek szerint nem állt szándékában. Ezt írta naplójába: „Úgy döntöttem, semleges álláspontom feladásával megfékezem a hadsereget, és magam mellé állítom a közvéleményt." Mivel a politikai pártok már semmit sem tudtak tenni a haderő magatartásának befolyásolására, Konoénak az a különösen rossz ötlete támadt, hogy a közvélemény mozgósítása érdekében a meglévő pártokat egy kvázifasisztával, az úgynevezett Birodalmi Kormányzást Segítő Társulással helyettesíti. 1940-ben meg is valósította, s ezzel megadta a kegyelemdöfést a Taisó-

demokrácia utolsó szánalmas maradványainak. A fegyveres erők ellenőrzéséhez ettől semmivel sem jutott közelebb.

De e szerencsétlen esemény előtt, 1937 nyarán a japán csapatok Sanghajnál borzalmas ütközetet vívtak Csang Kaj-sek katonáival. A várost bombázták, a külső negyedekben tomboló harcoknak 250 000 kínai, köztük sok civil esett áldozatul. A nagy mészárlás helyszíne közelében elhelyezett emléktáblán olvasható, hogy „a vér a folyók vizébe keveredett, és megváltoztatta az óceán színét". Novemberben újabb japán csapatok szálltak partra a Hangcsoui-öbölben. Egy Sanghaj fölött lebegő légballon kínai felirata szerint egymillióan. Megkezdődött a véres menetelés Csang Kaj-sek fővárosába, Nankingba.

Az 1937. decemberi nankingi vérengzés kétségkívül a japán háború legszörnyűbb kegyetlenkedései közé tartozott. De ha a náci holokauszthoz hasonlítjuk, mint egyesek teszik, az nem sokat segít e háborús bűncselekmény sajátos természetének megértésében. Inkább erőszakorgia volt, mint megtervezett népirtó hadjárat. Középkori hódítókként viselkedő, lerészegedett japán katonák szekérderéknyi rablott holmival mászkáltak az utcákon. A legkülönbözőbb korú nők ezreit sorozatosan megerőszakolták, majd legyilkolták vagy megcsonkították. Egész lakónegyedeket égettek porig. Barmok módjára megkötött férfiakat és fiúkat géppuskáztak árkokba vagy a Jangce folyóba, amelynek partjait elborították a fölpuffadt holttestek. A polgári lakosságot sok esetben mulatságból öldösték, szuronygyakorlathoz vagy egyéb vérfagyasztó játékokhoz használták föl. És ez hat héten át folyt. Szégyenkező japán diplomaták külföldi szemtanúk beszámolóit küldték Tokióba abban a

reményben, hogy tesznek valamit a vérengzés leállítására. Semmit sem tettek. A japán követség tőszomszédságában egy leányiskola működött. A diplomaták hallhatták a megerőszakolt és megkínzott diáklányok sikoltozását.

Sosem fogjuk megtudni, pontosan hány kínai halt meg a vérengzésben. A – sokszor politikai állásponttól függő – becslések ezrektől vagy tízezrektől több mint 300 000-ig terjednek. A háborús bűnöket vizsgáló tokiói nemzetközi bíróság 250 000-ben jelölte meg a halottak számát. De nem a pontos szám a fő kérdés. Ami megmagyarázásra vár, az ennek a védtelen lakosság elleni támadásnak az égbekiáltóan vadállati jellege. Ha nem a kínaiak utolsó szálig való kiirtása volt a cél, akkor mi okozta ezt az őrjöngő erőszakot, gyilkolást és fosztogatást? Mitől omlott össze teljesen a fegyelem egy hadseregben, amelyet korábbi háborúkban rendezett viselkedéséről ismertek? Sokféle választ kínáltak már: a japán kultúra vadhajtásait, a szamuráj erkölcskódexet („a harcos útját") és más effélét; tudatosan előre kitervelt elrettentő műveletet, amelyet tokiói utasításra hajtottak végre, hogy ezzel megadásra kényszerítsék Csang Kaj-sek kormányát; a brutálisan vezényelt, harctól elcsigázott katonák indulatainak tömeges levezetését.

Nem látszik valószínűnek, hogy a mészárlásra a tokiói kormány adott volna parancsot. A császár és tanácsadói ekkor még törődtek a nemzetközi közvéleménnyel. Japán számára élet-halál kérdés volt a folyamatos nyersanyagutánpótlás és iparcikk-behozatal Nagy-Britanniából, illetve az Egyesült Államokból. A washingtoni politikai körök semlegesek akartak maradni, de a nagyközönség a kínaiakkal rokonszenvezett. Japán ezért nem üzent hadat Kínának; egy „incidens" miatti rendteremtés kevésbé fenyege-

tett azzal, hogy másutt zokon veszik. Emellett hadüzenet esetén Amerika az úgynevezett semlegességi jogszabályai miatt kénytelen lett volna mindkét féllel megszakítani a kereskedelmet, leállítani azoknak a stratégiai jellegű áruknak a szállítását, amelyeket se Japán, se Kína nem nélkülözhetett. Japán érdekeit semmi esetre sem szolgálta volna, ha véres kilengésekről szóló híradásokkal botránkoztatja meg az amerikai publikumot. A japán tábornokok azt is hamar fölismerték, hogy a tömeges nemi erőszak fokozta a kínaiak ellenállását. A jelenség leküzdésére a japán hadügyminisztérium döntése alapján koreai, kínai, délkelet-ázsiai nőket, sőt itt-ott európaiakat is toboroztak, de rendszerint inkább erővel elhurcoltak, akik azután tábori bordélyokban, vagyis „vigaszállomásokon" szolgáltak.

Egy másik japán irányelvnek viszont nagyon is megfelelt a tömeges gyilkolás, tudniillik annak, hogy nem ejtettek foglyokat. A japán katonák a partraszállás pillanatától azt hallhatták tisztjeiktől, hogy „takarítsák el" a foglyul ejtett katonákat, miközben előrenyomulnak Nankingig. Mivel jórészt gerilla-hadviselés zajlott, a japánok általában nem tettek különbséget katonák és civilek között. Saját fölötteseik eleve kegyetlenül bántak velük, és tovább durvította őket az, hogy idegen földön véres harcokat folytattak. Minden kínait ellenségnek tekintettek, a nőket és gyermekeket is. Egyszerűbb volt végezni velük, mint etetni őket.

Nanking párját ritkítóan kíméletlen ostromában sok japán vesztette életét, amíg Csang Kaj-sek elhatározta, hogy föladja fővárosát, és fejvesztve átkelt a folyón hadserege nagy részével, amelyet több ezer – zömmel kiváltságos helyzetű – polgári személy kísért. A Nankingban maradt mintegy félmillió ember között sok vidéki menekült és civilbe öltözött katona volt. Amikor a győzelemtől szó szerint megrészegült japán csapatok parancsot kaptak, hogy csináljanak rendet, nemigen tudták kitalálni, miként különböztessék meg a város lakóit a volt katonáktól. A kérges kéz rendszerint elégséges indoknak bizonyult a kivégzéshez.

Ez azonban önmagában nem ad magyarázatot a Nankingban történtek bestialitására. Amit a japánok a kínaiakkal műveltek, az inkább ahhoz hasonlít, ahogyan hinduk és muszlimok bántak egymással 1947-ben, vagy a szerbek a bosnyákokkal az 1990-es években, vagy éppen a nácik a zsidókkal. Nem érték be a gyilkolással, előbb megalázták, minden emberi méltóságuktól megfosztották az áldozatokat. Ez megkönnyíti az ölést, mert kivetkőzteti őket emberi mivoltukból. Ugyanakkor a japánok egy beléjük sulykolt gyalázatos eszme jegyében is cselekedtek. Éveken át hallhatták, hogy a kínaiak alacsonyabbrendűek, a japán isteni fajta. A kínaiak iránti megvetés a Meidzsi-korszakba, azokig a kínai–japán háború idején készült nyomatokig nyúlik vissza, amelyeken a japánok magasak, fehérek és életerősek, a kínaiak pedig sunyin meglapuló, sárga kreténék. A soviniszta japán sajtó által szajkózott kormánypropaganda azt nevelte a katonákba, hogy szent háborút vívnak. Nem számít, milyen kegyetlenséget követnek el a császár nevében, a nemes ügy szentesíti. A tokiói Szugamo börtön egyik amerikai lelkésze sokat beszélgetett a háború után ott fogva tartott japán háborús bűnösökkel, és azt szűrte le, hogy azok „úgy hitték, a császár ellensége biztosan rossz, tehát minél brutálisabban bánnak a foglyaikkal, annál hűségesebbek a császárhoz".

Nanking alighanem kiemelhető mint legborzalmasabb atrocitás, de számos másik követte Kínában, Mancsukuóban, a Fülöp-szigeteken, Szingapúrban, Malájföldön, Thaiföldön, Indonéziában és Burmában. Mintha a militarista szörnyeteg, amelyet a Meidzsi-kor végén a kései Edo-kor idegenellenességéből és a németektől kölcsönzött fajelméletekből gyúrtak össze, végre iszonytató életre kelt volna. Emberi döntések és jóval Hirohito uralkodása előtt rosszul megválasztott utak sorozata vezetett hozzá. Ugyanakkor reménytelenül hibás parancshierarchiáról is árulkodott, amelyben csatatéri banditák felülbírálták katonai elöljáróikat, tokiói hadnagyok megfélemlítettek tábornokokat, és vezérkari főnökök terrorizálták a civil hivatalnokokat meg a császári udvart.

Tokióban nem sok jel utalt arra, hogy irtózatos dolog történt. A császár megdicsérte tábornokait a jól végzett munkáért. Egyetlen ember mutatott valamiféle megbánást Nanking miatt: Macui Ivane tábornok, a közép-kínai területi hadsereg parancsnoka a nacionalisták fővárosának bevétele idején. Nanking után lemondott beosztásáról, kopaszra borotválta a fejét, és buddhista kolostorba vonult. A háború utáni tárgyalásán „nemzeti szégyennek" nevezte a vérontást, mégis fölakasztották, miközben sok alacsony rangú tiszt, aki a helyszínen ténylegesen vezényelt, büntetlen maradt.

Miközben a császári csapatokat még a kínai hadműveletek kötötték le, a Szovjetunió és Mancsukuo közötti határvillongások már újabb konfliktus kirobbanásával fenyegettek. A kvantungi hadsereg sok tisztje, például Cudzsi Maszanobu, egy mániákus katona, aki a háború befejezéséig mindenféle gaztetteket követett el, alig várta, hogy megtámadhassa a szovjet hadsereget. Cudzsi az Északi Csapás frakciót támogatta, miként a Császári Út számos tagja. Kelet-Szibéria elfoglalásával akarták visszaszorítani a Szovjetuniót. Araki Szadao, aki eléggé képtelen módon Konoe művelődésügyi minisztere volt, egyszer azt mondta, ha a szovjetek nem hagynak föl Japán bosszantásával, kénytelen lesz „úgy kitakarítani Szibériát, ahogy a legyeket hajtják ki a szobából".

Az Északi Csapás frakció nagyrészt a hadseregre támaszkodott, és sok fiatal tisztet vonzott. Azok viszont, akik szerették volna elkerülni a háborút a Szovjetunióval, és inkább dél felé tekintettek, ahol Délkelet-Ázsia természeti kincseinek ellenőrzése lehetővé tehette, hogy a haditengerészet felerősödjék egy esetleges csendes-óceáni háborúra, zömmel tengernagyok, tábornokok és az Ellenőrzés frakció magas rangú tisztjei voltak. A császár nem óhajtott háborúzni a szovjetekkel, és egészében véve inkább a haditengerészettel rokonszenvezett. Egyáltalán nem alakult ki azonban konszenzus a következő lépést illetően: állapodjanak meg Csang Kaj-sekkel, és vonuljanak vissza Kína belső területeiről; simítsák el a vitákat a Nyugattal; készüljenek totális háborúra a Nyugattal; hozzanak össze egy kínai bábrezsimet Nankingban; fűzzék még szorosabbra a kapcsolatokat a náci Németországgal; erősítsék meg a hadsereget, illetve a haditengerészetet; mérjenek csapást északon; mérjenek csapást délen? De mint már oly sokszor, a tokiói kutyát a katonai farok csóválta, ismét Mandzsúriában.

1938 nyarán Korea, Mancsukuo és a Szovjetunió ingoványos és ködös határvidékén kitörtek a harcok. Szovjet

katonák megerősített vonalat építettek ki a Tumen folyó mancsukuói oldalán, és a japánok úgy döntöttek, megpróbálkoznak velük. A szovjetek rendelkeztek bombázókkal és harckocsikkal. A japánok nem, viszont komoly reményeket helyeztek magasabbrendű „szellemükbe". Kétheti csatározás után mindkét oldalon sok volt a halott, a japánoknál több, mint az oroszoknál, de különösebb térnyerés vagy -vesztés nem történt. A császár utasította törzskarát a háború leállítására. Cudzsi tábornok ettől függetlenül parancsot adott embereinek, hogy folytassák a harcot. A szellemük majd átsegíti őket a nehézségeken. Nem egészen egy év múlva Nomonhannál, Külső-Mongólia határán a Molotov-koktélokkal, kardokkal, tábori ágyúkkal és néhány könnyű páncélossal fölfegyverzett japánok megtámadták Zsukov tábornok szovjet harckocsizó dandárjait. A szúnyogoktól hemzsegő, pokoli terepen egy hónapig folyt a harc, és vérfürdővel végződött. Japán hullák borították a síkságot, a Góbi-sivatag saskeselyűi lakmároztak belőlük. Több mint húszezer japánnal végzett az éhség, a szomjúság, valamint a szovjet bombázás. Cudzsi tábornokot szépen előléptették. Az északi csapás tervét azonban elvetették. Ettől kezdve minden hadművelet délre irányult.

5. Háború a Nyugat ellen

Boldogító pillanatot élt át a császár és sok alattvalója 1941. december 7-én, amikor japán torpedók és zuhanóbombázók Pearl Harborban elsüllyesztették az USA flottájának nagy részét. Hirohito császár ebből az alkalomból felöltötte haditengerészeti egyenruháját, és udvaroncok följegyezték, hogy őfelsége „ragyogó hangulatban" volt. Hajasi Fuszao, *A nagy-kelet-ázsiai háború támogatásául* szerzője épp Mancsukuóban utazgatott, amikor meghallotta az újságot. Azt írta, úgy hatott rá, „mintha nehéz teher gördült volna le a vállamról". Takamura Kótaró, a költő, szobrász és párizsias bohém örömkönnyeket hullatott. Itó Szei irodalomkritikus úgy érezte, „mintha egyik pillanatról a másikra új emberré váltam volna..." Pearl Harbor után Szingapúr, Holland Kelet-India, a Fülöp-szigetek következtek... Az ázsiai fölszabadítás szent háborúja *(szeiszen)* nem is kezdődhetett volna jobban.

Egy japán szemtanú, Okuna Takao neves irodalomkritikus az alábbiakban foglalta össze az élményt:

„Amint megkezdődött a Nagy-Britannia és az Egyesült Államok elleni háború, azonnal megváltozott az egyszerű emberek hangulata, de még olyan értelmiségieké is, akik elítélték mint megszállást... Mindenki aggódott, mi jön ezután... Ugyanakkor örömmámorban úsztunk, hogy végre sikerült visszavágnunk a nagyhatalmaknak, Nagy-

Britanniának és Amerikának, ezeknek a pökhendi fehér fickóknak. Ahogy egymás után érkeztek a győzelmi hírek, az aggodalmak elhalványultak, a félelem büszkeségbe és örömbe fordult... Ezzel az egyetlen csapással eltűnt az elmaradott ország színes bőrű népének a fejlett világ fehér lakóival szembeni összes kisebbrendűségi érzése... Mi, japánok történelmünk során még soha nem voltunk ennyire büszkék a fajtánkra, mint akkor."

Ez alighanem a leghívebb beszámoló, amelyet kaphatunk. A Pearl Harborra támadó zuhanóbombázók egyetlen nap alatt eltörölték a sok szégyent, a hosszú éveket, amikor mindegyre azt hallhatták, hogy ők a fennhéjázó Nyugat áldozatai, a vélt vagy valós kioktatást és lefitymálást, miközben megalázottan próbálták behozni tetemes hátrányukat, nem is beszélve arról, hogy a „civilizáció és felvilágosodás" Nyugat által vezetett tanodájának legszorgosabb nebulóit kellett játszaniuk. A világ most végre olyan komolyan vehette a japánokat, ahogy ők saját magukat.

Az 1937-es első győzelmek után egyre több japánt zavart a Kínában folyó „szent háború". Korabeli japán háborús filmek meglepő nyíltsággal mutatták be a közkatonák megpróbáltatásait – bár áldozataikét csak elvétve. A háborús propaganda ritkán összpontosult Japán ellenségeinek elvetemültségére. A filmek az önfeláldozás szellemét ünnepelték, azt, hogy mindenki megteszi a magáét a nemzetért, a kínai sárban leragadt szegény katonák éppúgy, mint a nép odahaza. A végeérhetetleneknek tetsző kínai csatározások nem hoztak örömet, nem teljesítették be az áhított eredményt, a kínaiak kapitulációját. Úgy tűnt, a kormánynak fogalma sincs, mit tegyen, egyébként pedig a testvéri szeretetre és kulturális rokonságra alapozott új ázsiai rend

minden propagandája hamisan csengett, amíg japánok harcoltak más ázsiaiakkal, bármennyire alacsonyabbrendűeknek ítélték is amazokat az isteni császárság fiaihoz képest.

A Nyugat elleni háborúig Tokió meglehetősen elnyugatiasodott hely maradt. Lakói baseballt játszottak, bár a sportág amerikai terminológiáját gondos munkával japán kifejezésekkel helyettesítették. A mozik hollywoodi filmeket vetítettek. Az emberek nyugati komoly- és könnyűzenét hallgattak, nyugati könyveket olvastak. A német és olasz muzsikát és irodalmat sosem tiltották be. 1941 és 1945 között csak az „angolszászokkal" társított Nyugatot irtották ki a japán életből – vagyis mindazt, amit a japán liberálisok a Meidzsi-restauráció óta csodáltak és utánozni igyekeztek. A japán háború sok egyéb mellett a liberalizmus ellen is folyt.

Az ekkorra nagyrészt már elnémított politikai pártokat föloszlatták, és a Birodalmi Kormányzást Segítő Társulással helyettesítették, amelyet azért hívtak életre, hogy „egy ütemre dobogjon százmillió szív" – a vezérkari főnököktől egészen a közösségbe szervezett lakónegyedek legalantasabb (de nem kevésbé pöffeszkedő) háztömbbizalmijaiig. Továbbra is tartottak parlamenti választásokat, de a jelölteket majdnem egytől egyig a Birodalmi Kormányzást Segítő Társulás állította a megbízható, keményvonalas nacionalisták közül. Túlhajtott császárimádatot kényszerítettek az általános iskoláktól kezdve minden intézményre. A császár puszta említésére mindenki kötelezően fölpattant, és haptákba vágta magát. A japán szellemet majdhogynem vallásos kultusszá fokozták. Azt magyarázták az embereknek, hogy az önmegtagadás, kitartás

és önfeláldozás egyedülállóan japán erény – ezért hangsúlyozta sok háborús film a nehézségeket –, a szellemi fölény és a puszta akaraterő minden fizikai akadályt legyőz.

A fajtisztaság legalább annyira hozzátartozott a háborús propagandához, mint Németországban, bár nem egészen ugyanazokkal a népirtó következményekkel. Mivel a japán propaganda hivatalosan a liberalizmus – úgymint individualizmus, pluralizmus, materializmus, kapitalizmus és demokrácia – ellen irányult, Japán és Németország a Nyugat egyazon eszméjével harcolt. Míg azonban a nácik a zsidókban látták mindezen galádság megtestesítőit, a japánokat arra tanították, hogy tapossák el az „angol–amerikai fenevadakat”, akiket a karikatúrákon züllött, cilinderes pénzeszsákokként ábrázolt Churchill és Roosevelt képviselt. Magát az angol nyelvet is szennyezés forrásának tekintették. Egy háborús karikatúrán a japán diák szemétkosárba dobja angolkönyvét („Te kutya!”), miközben édesanyja sintó pap módjára tisztító sót hint szét.

Majdnem százesztendei nyugatiasítás után a japánok most csak azért is megmutatták, mennyire ázsiaiak. Nem csupán a császári fegyveres erők vívtak szent háborút, hogy kiebrudalják a fehér embert Ázsiából, de a nyugati, liberális gondolkodás minden maradványát is ki kellett gyomlálni az ázsiai elmékből. Ez az újsütetű ázsiaiasítás éppolyan erőltetett és álságos volt, mint a valcerező és whistező nagyurak nyugatias modoroskodása a Meidzsi-kor elején. Értelmiségiek és katonai propagandisták úgy használták a „modernitás legyőzése” és a „Nyugat legyőzése” kifejezést, mintha a kettő ugyanazt jelentené, és Japán egész modernizálási vállalkozását fenekestül föl kellene forgatni. Érthető, miért bírt erős érzelmi vonzerővel a

Japánban mint valamennyi ázsiai nép filozófiai és politikai tanítómesterében testet öltött ázsiai büszkeség önfelmagasztaló eszméje. Az új japán rend azonban – bár részben a tizennyolcadik és tizenkilencedik századi idegenellenesség szélsőséges változataként jelentkezett – éppolyan sokat köszönhetett a nyugati eszméknek, mint Taisó-kori értelmiségiek marxizmusának. Jócskán kölcsönzött az európai fasizmustól, és távol-keletiesebb gondolkodásbeli beidegződésekbe oltotta azt.

A náci Németország és Japán mégsem ugyanaz. A nemzetiszocializmus forradalmi elmélet volt, amelyet egy populista párt valósított meg. A japán katonai, udvari, gazdasági és hivatali elit egyfajta fasizmus felhasználásával kényszerített rendet egy olyan vállalkozásra, amely állandóan azzal fenyegetett, hogy kicsúszik a kezéből. A fegyveres erők Tódzsó tábornok által képviselt és a császár támogatását élvező Ellenőrzés frakciója megpróbálta háttérben tartani a radikálisabb Császári Út frakciót, hogy elkerülje a forradalmat. Hitler és helytartói már hatalomra jutásuk előtt grandiózus terveket szőttek a világról. A japán elit azonkívül, hogy egy emberként viszolygott a liberalizmus minden válfajától, mintha az újabb és újabb kész helyzetek igazolására próbálta volna összetákolni politikai dogmáit. És legalábbis néhány tagja már a Pearl Harbor elleni támadás előtt tudta, hogy a küldetés, amelybe Japán belefogott, a nemzeti öngyilkossággal egyenlő.

Akkor hát miért csinálták? Mi ütött Jamamoto Iszoroku tengernagyba, miért támogatta a Pearl Harbor elleni támadást ő, aki korábban arra figyelmeztette Konoe miniszterelnököt, hogy Japán legfeljebb egy évig dacolhat ered-

ményesen az Egyesült Államokkal? A legvalószínűbb magyarázat ismét nem valami führeri diktátum, mint Németország esetében a Szovjetunió lerohanásakor, hanem a japán kormányzat legfelsőbb szintjeinek gyöngesége, sőt bénultsága. Ha néhányan háborúzni óhajtottak a Nyugattal, senki sem tudta föltartóztatni őket, kivéve talán magát a császárt.

A végső leszámolás előjátéka 1940 januárjában kezdődött, miután az Egyesült Államok „nemzetvédelmi érdekből" leállította a repülőgép-üzemanyag és fémhulladék Japánnak történő eladását. A japánok tudták, ez lehetetlenné teszi, hogy huzamos ideig fenntartsák katonai jelenlétüket Kínában. Az amerikaiak is tisztában voltak ezzel, ebből eredt új álláspontjuk. További megszorítások következtek mindennemű vas- és acélhulladékra. Japán egyértelmű választás elé került: visszavonul Kínából, vagy benyomul Délkelet-Ázsiába az ottani nyersanyagokért. Mivel Kína katonai ellenőrzését létfontosságúnak ítélték Japán nemzeti fennmaradása szempontjából, az első lehetőség szóba sem jöhetett. A németek megszállták Franciaországot. Japán ezután további hidakat égetett föl Amerika irányában azzal, hogy csatlakozott a tengelyhatalmakhoz. 1941 júliusában japán csapatok szállták meg Indokína déli részét. Az amerikaiak, valamint a britek és a hollandok ekkor úgy döntöttek, megtiltják az olajexportot. Japán újságok a tőlük megszokott önsajnáló hangnemben közölték, hogy az amerikaiak, a britek, a kínaiak meg a hollandok, vagyis az ABCD hatalmak (American, British, Chinese, Dutch) Japán nélkülözhetetlen utánpótlási vonalát szorongatják.

Japán még mindig kivonulhatott volna Kínából, de Tódzsó tábornok, a hadügyminiszter kijelentette, semmiképpen „nincs alku a csapatok Kínában állomásoztatásáról..." Mivel a fegyveres erők olaj nélkül nem működhettek, ez azt jelentette, hogy az olajban gazdag Holland Kelet-Indiát kell megcélozni. Maradt természetesen még egy választási lehetőség, amelyet a hadiflotta vezérkari főnöke, Nagano Oszami tengernagy öt nappal az amerikai olajembargó előtt vetett föl: mivel fogytán az idő, és a haditengerészet naponta négyszáz tonna olajat használ föl, Japán haladéktalanul támadja meg az Egyesült Államokat, mert ez kínálja a legjobb „esélyt a győzelem kivívására". Ha a japánok megszállják a Fülöp-szigeteket, a hadiflotta bizonyosan képes lesz ellenőrzése alá vonni a Csendes-óceánt.

Nagano admirális azonban még mindig kissé előrébb járt kollégáinál. Se a császár, se Tódzsó, se Konoe nem akart összetűzni az Egyesült Államokkal, de végképp nem azonnal. Úgy döntöttek, hosszas diplomáciai tárgyalgatás közben fölkészülnek egy esetleges háborúra. Különféle javaslatokat tettek Washingtonnak. Japán kivonul Indokínából, mihelyt a „kínai incidens" Tokió megelégedésére rendeződik, és a gazdasági szankciókat föloldják. Vagy Japán fontolóra veszi a békekötést Kínával, amennyiben japán csapatok maradhatnak Kínában a térség biztonságának szavatolására. Vagy Japán ígéretet tesz, hogy nem ragadja el Délkelet-Ázsia más részeit, ha a továbbiakban ellátják olajjal. E javaslatok egyike sem talált kedvező fogadtatásra. Mihez kezdhettek most? A japán vezetők úgy határoztak, októberig várnak. Ha az amerikaiak addig nem térnek jobb belátásra, a háború elkerülhetetlenné válik.

Eljött az október. Konoe magánrezidenciájára hívta a hadseregügyi és a haditengerészeti minisztert, a külügyminisztert, valamint Szuzuki Teiicsit, a tervhivatal elnökét. Szuzuki tábornok az öt évvel későbbi tokiói perben így számolt be erről a sorsdöntő értekezletről:

„E tanácskozás eredményeként eléggé nyilvánvalóvá vált, hol van a kutya elásva. A haditengerészet voltaképpen úgy gondolta, lehetetlen hadba szállni Amerika ellen, de ezt nem kívánta nyíltan kimondani. A hadseregnek nem okvetlenül hiányzott a háború, viszont hevesen ellenezte a kínai csapatkivonást. A külügyminiszter arra a határozott álláspontra helyezkedett, hogy az amerikaiakkal folytatott tárgyalásokon semmi kilátás sincs a sikerre, ha nem egyezünk bele, hogy kivonjuk fegyveres erőinket Kínából. A miniszterelnök ennélfogva csakis úgy előzhette meg a háborút, ha vagy hivatalos színvallásra készteti a haditengerészetet, vagy pedig megérteti a hadsereggel a flotta kimondatlan szándékait, és elfogadtatja a fegyveres erők kivonását. Láttam, hogy a kormányfő szorult helyzetbe került, mert nem érezte képesnek magát, hogy akár a hadsereget, akár a haditengerészetet meggyőzze.”*

Más szóval senkinek sem akaródzott vállalnia a felelősséget egy következetes politikáért. A miniszterelnök nem parancsolt a fegyveres erőknek. A hadseregügyi és a haditengerészeti miniszter pedig nyugodtan sodródott az eseményekkel. A polgári kormány ezért végső soron hatalmának szétforgácsolódásával fizetett. Marujama Maszao politológus a rendszerszerű felelőtlenség logikus folyo-

* Idézi Masao Maruyama (Ivan Morris szerk.): *Thought and Behaviour in Modern Japanese Politics* (Oxford, Oxford University Press, 1969).

mányaként magyarázza a japán katasztrófát. Úgy véli, a császár olyan volt, mint valami hordozható szentség, és akik a vállukon cipelték, azoknak fogalmuk sem volt, merre tartanak, egyszerűen a sors mindenkori fordulataira reagáltak, mintha a politika olyan lenne, akár az időjárás: egy felhőszakadás itt, egy kis napsütés amott, aztán váratlanul egy borzalmas földrengés. A *kamikaze,* azaz „isteni szél” kifejezés éppen ilyen jelenségre utal, arra a tizenharmadik századi esetre, amikor a mongol megszállók hajóhada tájfun miatt sziklákra futva pusztult el. Valahányszor kétségbeejtő helyzetbe kerültek – Perry sorhajókapitány 1853-as megjelenésekor vagy az 1944-es amerikai győzelmek közepette –, a japán vezetők isteni szélért fohászkodtak, hogy mentse meg a nemzetet. Miként senkit sem vonhattak felelősségre a földrengésekért, amelyek félelmetes gyakorisággal romboltak le japán városokat, ugyanúgy senki sem érezte magát felelősnek a Nyugat elleni háborúért sem, legfeljebb talán a császár, de hát ő csupán szentségként működött.

Nem tudhatjuk, mennyire helytálló Szuzuki tábornok elbeszélése a Konoe-villában lezajlott értekezletről. Elvégre egyes katonák már alig várták, hogy harcolhassanak. Marujama professzor elemzése kissé túlzottan sematikusnak is tűnik, de az nem vitás, hogy rendszerszerű problémával állunk szemben. A politikai számonkérés lehetőségének hiánya nagyon megkönnyítette, hogy emberfölötti, vagy legalábbis japán hatáskörön kívüli tényezőket okoljanak százmilliók sorsáért, olyan elvont fogalmakat, mint „a kikerülhetetlen történelmi erők”, vagy az ABCD-szorongatás, vagy akár egyetlen amerikai lépés, például a híres jegyzék, amelyet Cordell Hull külügyminiszter adott

át 1941. november 26-án a washingtoni japán nagykövetnek. Ekkorra Konoét már az a Tódzsó tábornok váltotta föl a miniszterelnöki székben, aki egyúttal a hadügyi és a belügyi tárcát is birtokolta.

A Hull-jegyzékben „kölcsönös elvi nyilatkozat tervezete" szerepelt. Az Egyesült Államok követelte, hogy a japánok vonuljanak ki Indokínából és Kínából, de nem jelölte meg, mikor és Kína mely részeiről. Se Mancsukuót, se Koreát nem említette. Japán eleve hadba lépett volna, ha az Egyesült Államok november 15-éig nem oldja föl a gazdasági szankciókat – cserébe homályos japán csapatkivonási ígéretekért „megfelelő idő elteltével", amint Kínában „helyreáll a béke". A Hull-jegyzék csupán ürügyet szolgáltatott. A Pearl Harbor elleni támadás terve már elkészült. Haditengerészeti bombázók gyakorolták a légitámadást újra meg újra a Kagosimai-öbölben. A legtöbb kétellyel küzdő személyiség, Jamamoto tengernagy dolgozta ki a legapróbb részletekig. Abban a reményben állt kötélnek, hogy egy megsemmisítő csapás szelídebbre hangolja majd az amerikai követeléseket a tárgyalóasztalnál. A japán szellemből adott bemutató bizonyára elég lesz ahhoz, hogy észre térítse a dekadens, anyagias amerikaiakat. Ha nem, akkor érvényes Tódzsó tábornok megjegyzése: „Az ember olykor kénytelen behunyni a szemét, és ugrani."

Bár a japánok sosem fogalmazták meg a faji irtó hadjárat elvét, ázsiai szent háborújuk során döbbenetes kegyetlenségeket követtek el. Megkínoztak, és gyakran agyondolgoztattak hadifoglyokat. Délkelet-ázsiai rabszolgamunkásaikkal még a nyugati hadifoglyoknál is mostohábban bántak. Százezrek pusztultak el éhségtől, szomjúságtól és az embertelen bánásmód miatt a vasútépítkezéseknél vagy kényszermunkára alapozott más beruházásoknál. Kínában és Mancsukuóban speciális egységek borzalmas orvosi kísérleteket végeztek kínaiakon és néhány európain. Koreai, kínai és délkelet-ázsiai nőket kényszerítettek tábori bordélyokba, sokan belehaltak, akik pedig megmaradtak, egész életükre kiható testi-lelki sérüléseket szenvedtek. Polgári személyeket mészároltak le Kínában, Szingapúrban, Malájföldön, a Fülöp-szigeteken, Burmában és másutt. A katonai rendőrség, a Kempeitai a huszadik század legbrutálisabb szervezetei közé tartozott.

A szent háború japán áldozatokat is követelt. A hátországban élelmiszerhiány köszöntött be. A rizsfogyasztást már egy évvel a Pearl Harbor-i támadás előtt jegyrendszerrel szabályozták. A Japánban eleve nagyarányú tüdőgümőkóros halálozás az 1930-as évek végén évi 140 000 körül járt, 1943-ban meghaladta a 170 000 főt. Háztömbbizalmik és más buzgólkodók a „defetista" vagy „*kokutai*-ellenes" viselkedés legcsekélyebb jelét is jelentették a gondolatrendőrségnek vagy a Kempeitainak. Azokat, akiknek rokonai vagy valaha ők maguk is az Egyesült Államokban éltek, önkényesen letartóztatták mint „kémeket". A „külföldies magatartás" halvány gyanúja már kellemetlen találkozáshoz vezethetett a titkosrendőrséggel. A városi nőket „törzsökös" népviseletbe öltöztették. A gyermekeket arra tanították, hogyan kell katonához méltóan meghalni. A japánok egyre inkább berzenkedtek a katonás keretek közé szorított, fojtogatóan rideg élet ellen, de azt mondták nekik, a háború előtti szabadság és kényelem visszasírása

helyett a folyton magasztalt japán szellem segítségével vegyenek erőt magukon.

A japán katonai kormányzat otthon és külföldön tapasztalható brutalitását még fenyegetőbbé tette a béke és szeretet propagandája. A *Kokutai no hongi* (A nemzeti rend alapjai) azt ígérte, Japán az egész világot egyetlen birodalmi tető alá *(hakkó icsiu)* gyűjti. Miután Japán 1940-ben csatlakozott a tengelyhatalmakhoz, császári rendelet tudatta: „Az igazság előmozdítása a földön és a világ egyetlen háznéppé összefogása az a császári őseinktől örökül hagyott, szigorú parancs, amelyet éjjel-nappal szívünkön viselünk." Konoe miniszterelnök ugyanebben az évben kijelentette, hogy „Japán nemzeti politikájának alapvető célja a szilárd világbéke megteremtése a *hakkó icsiu* fennkölt eszméjével összhangban..." Tódzsó tábornok 1942-ben azt nyilatkozta, az új ázsiai rend „az erkölcsi igazságosság alapján", „Japán köré szervezetten" jön létre.

1943-ban a Nagy-kelet-ázsiai Közös Felvirágzás Övezete minden részéből küldöttek érkeztek egy tokiói konferenciára. Vang Csing-vej a nankingi kínai kollaboráns kormány képviseletében, valamint a Fülöp-szigeteki José Laurel, a burmai Ba Maw és a bengáli nacionalista Subhas Chandra Bose. Ünnepélyes ígéret hangzott el a nemzeti függetlenség és a nemzeti hagyományok tiszteletben tartására. Az ázsiai delegátusok csoportképhez sorakoztak föl, amelyen középütt jóságos patriarchaként mosolygott Tódzsó tábornok. Hivatalos közleményt adtak ki: „A jelen nagy-kelet-ázsiai kiáltvány híven tükrözi valamennyi ázsiai nép közös eszményeit. A nagy-kelet-ázsiai terv teljességgel az igazságosságon alapul, és szemben áll Nagy-Britannia és Amerika kizsákmányoló, agresszív, kirekesztő

önzésével. Nagyszerű leckeként szolgál, amelyet kinyilvánítunk a világ minden népének."

A japánok tudták, hogy tisztán katonai erővel nem építhetnek kelet-ázsiai birodalmat, ezért a nyugati gyarmati elnyomás alóli nemzeti felszabadítás ígéretét a japán egyediség sajátosan egyetemes verziójával ötvözték. Úgyszólván exportálták az egyedülállóan japán szellemet, hogy megvilágosítsanak másokat. Mintha a japán propagandisták a visszájára akarták volna fordítani a kultúraátadás folyamatát. Miután Japán évszázadokon át magába szívta Kína és a Nyugat kultúráját, most másokat akart a japán kultúra átvételére kényszeríteni. Meidzsi-kori idealisták Japánról mint a nyugati modernizáció mesteréről beszéltek. Most viszont szigorúan japán tanulnivalót akartak továbbadni. Az egész birodalomban sintó szentélyek épültek. Koreaiakat és tajvaniakat nevük japánosítására kötelezték. Indonéz, burmai és filippínó kisiskolások évfolyamaival tankönyvből bifláztatták a szamurájszellemet. Persze hatástalanul. Az egyediség nem exportálható. A legtöbb ázsiai egyébként sem akart japánná válni. És még akik fölszabadítókként és tanítókként tekintettek a japánokra, azok is megváltoztatták a véleményüket, amint a japán hadsereg nyers erővel tukmálta rájuk birodalmi áldásait.

Ezalatt az amerikaiak egyre közelebb jutottak a japán anyaországhoz. A japán fegyveres erőkön belüli intézményi rivalizálás és frakcióharc, valamint a parancshierarchia hagyományos áttekinthetetlensége szétzilálta az ország háborús erőfeszítéseit. De még ha Japánt katonazsenik vezetik, mint ahogy nem ez történt, ezt a háborút akkor sem nyerhették volna meg. Amerika egyszerűen

gyorsabban, hatékonyabban több repülőgépet, hajót meg egyéb szükséges hadfelszerelést gyártott, mint Japán. A japánokat már csapataik Kínában tartása is megerőltette. Délkelet-ázsiai és csendes-óceáni állásaikat nem bírták volna védeni. Japán mindenből kifogyott: kőolajból, vadászgépből, élelmiszerből. Nem maradt mása, csak emberanyaga, és miután megkezdődött az anyaország bombázása, ez az erőforrás is rohamosan fogyatkozott.

1942-ben elesett Guadalcanal, 1943-ban Tarawa; a következő évben Kwajalein, azután Leyte, Luzon, Guam, Saipan, végül pedig Iwo Jima (Iódzsima), ahonnét B–29-es bombázók könnyen elérték, és a továbbiakban sorra rombolták le a japán városokat. Egy japán tiszt verset írt guadalcanali élményeiről:

Az elesésektől sár borít,
Sebeinkből vér folyik,
Bekötnünk nincs mivel,
Legyek rajzanak rájuk,
Hessegetni őket nincs erőnk,
Fölbukunk, mozdulni sem bírunk,
Hányszor gondoltam már az öngyilkosságra!

Az öngyilkosság volt az az áldozat, amelyet minden, az ellenség fogságába esett katonától elvártak. Sőt a civilektől is. 1944-re Japán vezetői már tudták, hogy szokványos eszközökkel a háború megnyerhetetlen, de a legmegátalkodottabbak váltig állították, hogy még ha minden japánnak meg kell is halnia, a *kokutai* örökké élni fog. Ily módon a szamurájok ősi kiváltságából nemzeti kötelesség lett. Amikor az amerikaiak partra szálltak Saipanon, a fanatizmus nőket és gyermekeket késztetett arra, hogy a tengerbe vessék magukat a szirtfalról. Okinaván közel 170 000 civil vesztette életét. Ezreket hajtottak amerikai gépfegyvertűzbe, hogy fedezzék a japán csapatokat. Másokat arra kényszerítettek, hogy katonáknak engedjék át búvóhelyüket, e célból borotvával, késsel vagy szükség esetén puszta kézzel öljék meg családtagjaikat, majd saját magukat. Százezrek lelték halálukat Tokió, Oszaka és Fukuoka emberkéz támasztotta tűzvészeiben, de az uralkodó elit még ekkor is a köznép elégtelen szellemét, nem megfelelő császárhűségét hibáztatta a japán istenek alkonyáért.

Iskolás gyerekekkel leveleket írattak japán frontkatonáknak, amelyekben arra biztatták őket, hogy „haljanak hősi halált". 1945-ben a hadsereg öngyilkos taktikája már nemzeti vezérelvvé vált. Az „Isteni Szél" különleges támadóegységek" ötlete annak az Ónisi Takidzsiró tengernagynak az agyából pattant ki, aki Japán veresége után maga is öngyilkosságot követett el. Sokszor a legjobb egyetemekről kikerült fiatalembereket szorították rá, hogy önként jelentkezzenek a japán szellem eme végső tanúsítására. Tengeralattjárókat és vadászgépeket építettek kifejezetten öngyilkos bevetésekre. Bár csupán minden harmadik öngyilkos pilóta talált el ténylegesen amerikai célpontot, ez a taktika nagy kárt tett az amerikai flottában, és sok emberéletet követelt. Azt azonban még Ónisi tengernagy sem gondolhatta komolyan, hogy általa megnyerheti a háborút. Talán azt remélte, a módszerrel – egy idős államférfi szavaival élve – „előnyösebb hadi helyzetet" sikerül teremteni, és az ellenség tárgyalásra kényszerül. A kívánt hatás vitathatatlanul gyilkos volt, ugyanakkor teátrális is: maga a japánság eszméje, amelynek magvait a kései

Edo-korban vetették el, de csak az 1930-as évek végén fajult a nemzet kóros tudatállapotává, kifelé irányuló agresszióból merő önpusztítássá.

Valójában egyetlenegy ember vethetett volna korábban véget ennek az egész nyomorúságnak, mégpedig maga a császár. Háborús kabinetjének bármiféle döntést egyhangúlag kellett meghoznia, máskülönben összeomlik a kormányzat. A háború befejezésének mindennél fontosabb kérdésében Hirohito miniszterei távolról sem vélekedtek egyhangúlag. 1945 májusában Truman megerősítette a szövetséges hatalmak álláspontját, miszerint Japánnak feltétel nélkül kell kapitulálnia, azután a katonai rezsimet a szövetségesek demokratikus kormánnyal váltják föl. A washingtoni külügyminisztérium szakértői, köztük Joseph Grew volt tokiói nagykövet javaslataitól eltérően semmiféle ígéretet sem tettek a császári trón megóvására. Mivel a trón számított a *kokutai* legfőbb szentségének, a császár semmivel sem inkább hajlott a feltétel nélküli megadásra, mint tábornokai.

1945 júniusában bombatalálat érte a tokiói császári palotát. Talán ez segített az uralkodónak a figyelem-összpontosításban, talán az aggasztó jelentések, hogy alattvalói kezdik elveszíteni a türelmüket. A császárt meghökkentette a kibombázott lakosság tiszteletlensége – mi több, a már-már ellenségesen közömbös légkör –, amikor sietve áthajtatott Tokió központjának üszkös romjain. A főváros – miként Japán szinte minden népes települése – törmelékhalmazzá vált. Polgári lázadás jelei egyelőre nem mutatkoztak, de a veszélyét nem lehetett kizárni. Konoe herceg, a volt miniszterelnök komoran figyelmeztette, hogy egy

kommunista forradalom még a szövetséges győzelemnél is nagyobb fenyegetés a *kokutai*-ra nézve.

A császár tehát úgy határozott, saját istenadta uralkodói jogának veszélyeztetése nélküli békéért folyamodik. Puhatolódzás kezdődött Sztálin irányában, kiderítendő, hogy a szovjetek képesek-e békét kieszközölni. A japán ajánlatok azonban bizonytalanul és késve érkeztek. A szovjeteknek nem fűződött érdekük a közvetítéshez. Miközben a követek föl-alá jártak Tokiótól Moszkváig, a japánok arra készültek, hogy mindhalálig harcoljanak. Ami a hadiiparukból megmaradt, azzal feszített ütemben gyártották az emberi torpedókat, öngyilkos repülőgépeket, emberi rakétabombákat és speciális „ütközőhajókat" a megszállókkal való végső összecsapásra.

Truman a potsdami értekezleten júliusban említést tett Sztálinnak „szokatlan rombolóerejű, új fegyveréről". Sztálin már tudott róla kémei révén, úgyhogy bemutatta krokodilmosolyát, és minden jót kívánt az újdonsághoz az amerikaiaknak. A Truman, Churchill és Csang Kaj-sek által kiadott potsdami nyilatkozat feltétel nélküli megadást követelt. Továbbra sem szavatolta semmi a trón fenntartását, de a szövetségesek azt ígérték, „a japán nép szabadon kinyilvánított akaratával összhangban" létesítenek kormányt. Néhány japán, így Tógó Sigenori is fölismerte, hogy ez a legtöbb, amit Japán remélhet. De ha kiáll a szövetségesek feltételeinek elfogadása mellett, akkor hasonló gondolkodású kollégáival együtt börtönbe kerülhet mint „defetista". A legfelsőbb katonai parancsnokság hajthatatlanul ki akart tartani a végsőkig. Szuzuki Kantaró miniszterelnök, nyugalmazott tengernagy azt tette, amit japán vezetők már oly sokszor: sodortatta magát az események-

kel. A potsdami nyilatkozatot figyelmen kívül hagyták, folytatódtak a japán előkészületek a végső harcra, és augusztus 6-án Truman rászabadította különleges fegyverét Hirosima városára. Egyetlen szempillantás alatt százezer, vagy talán annál is több férfi, nő, gyermek halt meg. Két nap múlva szovjet csapatok törtek be Mancsukuóba. Három nappal Hirosima bombázása után Nagaszakit is megsemmisítették.

Aznap este, miután híre jött a nagaszaki bombatámadásnak, a császár egy fülledt föld alatti bunkerban értekezletre hívta össze legfelsőbb hadvezetési tanácsát. A tanács hat tagja izzadt díszegyenruhájában, mialatt a császár mereven ült egy aranyozott paraván előtt, és vitájukat hallgatta. Ha a továbblépést illetően nem jutnak megegyezésre, akkor a kormány megbukik, és még több ember hal meg. Ami most következett, az a misztikus dogmára alapozott politika groteszk tetőfoka volt. Mindenki egyetértett egyvalamiben, a *kokutai* megőrzésében. Nem tudtak megállapodni viszont ennek a megfoghatatlan dolognak a jelentésében. Tógó külügyminiszter világi, alkotmányos monarchia keretei között képzelte el a császárság intézményét, mint az állam szervét, ahogy azt a Taisó-kori jeles jogtudós, Minobe Tacukicsi határozta meg. A hadsereg és a flotta részéről megjelent kollégái viszont isteni fényben szemlélték a császár kiváltságait. Uralkodói jogát nem tehették alku tárgyává. Ezenkívül a hadseregügyi miniszter Japán szövetséges megszállását sem akarta elfogadni, nemhogy egy háborús bűnöket vizsgáló nemzetközi bíróságot.

A lényeg tehát a következőképpen festett: most, hogy Japán fél évszázados háborúskodás után a teljes pusztulással nézett szembe, a japán államrend definiálásának alap-

vető kérdésére egyszerűsödött le a probléma. Amerikaiak, kínaiak, európaiak, délkelet-ázsiaiak millióinak élete függött ettől. Szuzuki tengernagy, ez a régi vágású, tétova japán konszenzuskereső a császárhoz fordult döntésért. A császár még mindig hivatalának szent misztikumán rágódott. Ha az ellenség az Iszei-öbölnél száll partra, akkor elfoglalhatja a két legfontosabb sintó szentélyt, ahol a császári jelvényeket őrzik. Ilyen körülmények között, gondolta ekkor késõbbi visszaemlékezése szerint az uralkodó, nehéz lenne a *kokutai* védelme. Közölte „szent véleményét", hogy el kell fogadni a szövetségesek feltételeit.

Augusztus 15-én japánok milliói életükben először hallották a császár hangját a rádióban. Sokan térden állva zokogtak, de egyébként is alig értették szóvirágos udvari nyelvezetét. Kapitulációs beszédét a nagy-kelet-ázsiai propagandához hasonló fordulatokkal fűszerezte. Mint mondotta, nemcsak azért döntött a megadás mellett, hogy megakadályozza „egy új és rendkívül kegyetlen bomba" további alkalmazását, hanem azért is, hogy „az elviselhetetlen elviselése és az elszenvedhetetlen elszenvedése által" kikövezze „az utat egy nagyszerű békéhez minden eljövendő nemzedék számára".

A császár sok mindenről nem szólt. Nem említette a szovjet invázió veszélyét, sem saját népe lázadásától való félelmét. Akárcsak magát a háborút, befejezését is sok japán az isteni gondviselés művének tekintette. De az efféle gondviselés is manipulálható. Jonai tengernagy, a legfelsőbb hadvezetési tanács tagja 1945. augusztus 12-én kendőzetlen számvetést készített:

„Úgy gondolom, a kifejezés talán nem ideillő, de a szovjetek hadba lépése és az atombombák bizonyos értelemben

az istenek ajándékai. Így nem kell azt mondanunk, hogy belföldi körülmények miatt hagyjuk abba a háborút."

Japán romokban hevert. A belföldi körülmények soha többé nem lehettek a régiek. A háború roncsai alá temetett életek millióival egy sajátos, egyszerre modern és archaikus, nyugati és őshonos, másokra és magukra a japánokra nézve egyaránt pusztító Japán-eszme is eltemetve feküdt. Az ember azt remélte, örökre. A rákövetkező esztendőkben mégis jöttek olyan idők, amikor meg-megmozdult – vajon végvonaglás volt ez, vagy makacs továbbélésének jele? Talán még ma is korai ezen töprengenünk.

6. Tokiói boogie-woogie

Douglas MacArthur tábornok 1945. augusztus 30-án érkezett meg Ausztráliából a Jokohama melletti Acugi haditengerészeti repterére. Miután a szövetséges erők főparancsnoka kiszállt a gépből, megállt a lépcső tetején, fél kezét a farzsebébe dugta, ráharapott Popeye-pipájára, és pilóta-napszemüvegén át fölmérte a meghódított földet. Gondosan begyakorolta ezt a hanyagul fenséges, védjegyévé vált pózt. Különféle szögben többször megismételte, hogy valamennyi sajtófotós jól lekaphassa.

Nem tudhatjuk, pontosan mi járt ebben a pillanatban a főparancsnok fejében, de a hosszú légi úton elhangzott monológjairól szóló beszámolók azt sejtetik, küldetéses embernek érezte magát. MacArthur nem volt Japán-szakértő, sőt alig tudott valamit az országról. De – saját elmondása szerint – George Washington, Abraham Lincoln és Jézus Krisztus útmutatásával ki akarta szabadítani ezt a szellemi sötétségben élő keleti nemzetet a feudalizmus rabigájából, és békés demokratává tenni népét. A feladat a Meidzsi-restauráció óta a legradikálisabb átalakításnak, újabb nyugati ébresztőnek ígérkezett. Ám ezúttal Németország helyett Amerika szolgált mintául, egyedüli mintául. Hivatalosan a többi szövetséges hatalom, így a Szovjetunió is osztozott Japán megszállásában. Valójában kezdettől amerikai műsor volt ez.

A főparancsnok missziója csaknem száz esztendővel azután kezdődött, hogy Perry sorhajókapitány befutott fekete hajóival. „Az egyetemes jenki nemzet" (Perry elképzelése szerint mindenesetre) már akkor is azért jött, hogy fényt gyújtson a japán sötétségben. Zászlóshajója, a *Powhatan* fedélzeti ágyúi biztosították, hogy a japánok megértsék az üzenetet. Japán hivatalos kapitulációjának óráján nem feledkeztek el erről a hajdani küldetésről. Perry zászlóját, amelyet gondosan megőriztek az annapolisi haditengerészeti akadémián, Japánba röpítették a *Missouri* csatahajón rendezendő ceremóniához. Miután fölvonták a régi lobogót, és MacArthur a szerepét túljátszva szónokolt szabadságról, türelemről meg igazságosságról, az USA haditengerészetének másfél ezer vadászgépe és négyszáz B–29-es bombázó dübörgött át az égbolton zárt kötelékben.

A japán császári hadsereget és a haditengerészetet föloszlatták. A megmaradt hadfelszerelés és raktárkészlet vagy tönkrement, vagy eltűnt a feketepiacokon, ezáltal megalapozva jó összeköttetésekkel bíró japán gengszterek, politikai machinátorok és jobboldali politikusok pályáját. A japán hadigépezet szétzúzása azonban csak a kezdetet jelentette. A politikai intézményrendszert megreformálták, és a *zaibacu*-kkal is foglalkoztak. A japán bürokráciát viszont nagyjából meghagyták, hogy végrehajtsa a főparancsnok reformjait. Japánt Németországgal ellentétben maguk a japánok igazgatták, a főparancsnok és stábja bábmesterként gyakran a sötétben mozgatta a szálakat. 1946-ban általános választásokat tartottak, és a megszállt Japánt – az egyeduralkodó főparancsnok vigyázó szeme előtt – hivatalosan továbbra is japán kormányok irányították. Egy fontos láncszem tehát megmaradt a háború előtti, alatti és utáni Japánban. Nem teljesen jótékony hatással.

A főparancsnok missziója azonban valami mélyebb és nagyszabásúbb volt merő politikai reformnál. Magát a japán kultúrát, az évezredeken át kártékony konkolyként burjánzott egész japán mentalitásegyüttest kellett átvizsgálni, megtisztítani és újjáalkotni. A főparancsnok ezekben a kérdésekben kíséretének néhány konzervatív tagjától kapott tanácsot, olyanoktól, akik „a japán észjárás" ismeretével dicsekedtek. Nagyjában-egészében olyan konzervatív férfiaktól, akik úgy vélték, a japán gyermeteg nép, vadulásra hajlamos, ha nem tartják erősen kézben. Ha nem is minden tanácsadója, MacArthur komolyan vette azt a feladatát, hogy erőnek erejével demokráciát vezessen be. Ehhez azonban politizálásnál jóval több kellett. A japán lélek megreformálójának tekintette magát.

Gondolkodására jellemző az az 1951-es megjegyzése, miszerint a modern civilizáció szempontjából a japánok olyanok, mint egy tizenkét éves kisfiú. Érdemes megemlíteni, milyen összefüggésben hangzott el az USA szenátusának egy vegyesbizottsági ülésén. MacArthur Németországhoz hasonlította Japánt. A németek, mint mondotta, „érett fajta". A japánok „még jelentős nevelésre szorulnak". Németországban a természettudomány, a kultúra és a vallás éppolyan fejlett, mint más nyugati nemzeteknél. Ahhoz, hogy a német társadalomból lecsapolják a náci mérget, nem kell megváltoztatni a német kultúrát, amely végül is Luthert, Beethovent és Goethét adta a világnak. A náci rezsim kificamította a német kultúrát, vezetői előre megfontolt brutalitással világuralomra törtek. A németeket nem kell megtanítani egy másfajta civilizációra. (Mac-

Arthur ezt nem elismerésnek szánta, úgy vélte, a németek még inkább elítélendőek, hiszen több eszük is lehetett volna.) A japánok ellenben gyermetegségüknek megfelelően cselekedtek. MacArthur eseményértelmezése szerint „belebotorkáltak" a militarizmusba, mert ennél okosabb nem tellett tőlük. Ez kimondatlanul azt is jelentette, a japánok a maguk éretlen állapotában még eléggé képlékenyek ahhoz, hogy szigorú, de igazságos irányítás mellett fejlődjenek.

Perry sorhajókapitány az 1850-es években szintén elmélkedett a japánok gondolkodásáról, és az alábbi jelentést küldte fölötteseinek a haditengerészeti minisztériumba: „Világosan láttam, hogy minél inkább elzárkózom, és minél többet követelek tőlük, annál nagyobb tiszteletben hajlandóak részesíteni ezek a szertartásos külsőségekre fogékony emberek engem, s ennélfogva célkitűzésemet is, és a fejlemények megmutatják majd, mennyire helytállóak ezek a következtetések." A főparancsnok most pontosan ugyanezt vallotta, és attól a pillanattól, hogy az acugi támaszponton kilépett a gépéből, egészen 1951-es távozásáig alig találkozott japánokkal, csupán a császárral és más előkelőségekkel, igen hivatalos külsőségek között. A képtelenségig tartózkodó és méltóságteljes főparancsnok beszédeket mondott és rendeleteket hirdetett ki, de éppolyan megközelíthetetlen maradt, mint alattvalóik számára a japán uralkodók. A demokrácia nagy tanítómesterének közelébe ugyanúgy nem férkőzhetett senki, ahogy magához a császárhoz sem.

A párhuzam nem kerülte el a japánok figyelmét, de kénytelenségből tapintatosan viselkedtek. 1946-ban egy tokiói varietéműsorban elénekeltek egy számot, amelyben

szerepelt a következő szöveg: „Mindenki a demokráciáról beszél. De hogy lehetne demokráciánk két császárral?" A főparancsnok munkatársainak fülébe jutott a dolog, és betiltották a dalt. Egy szintén tokiói kabukiszínház egyik csillagának különösen remekbe sikerült alakítása elragadtatott kiáltásokat váltott ki a közönségből. „Edo [Tokió] legjobbja!" – lelkesedett valaki. „Japán legjobbja!" – toldotta meg egy másik néző. „MacArthur tábornok!" – kurjantotta egy hang, majd csönd támadt, mert ezt már senki sem bírta túllicitálni. Ott lett volna persze a másik császár, de az ő nevét színházban ordibálni mégsem ildomos, és a japánok egyébként is tudták, hogy most a főparancsnok az úr, nem pedig Hirohito, aki a tábornok védelme alatt áll. A császár is az amerikaiak gyámkodását élvezte, hogy a japán átalakulás szimbólumává emelkedhessen. Egyesek az amerikai bölcsesség jelének látták, hogy nem vált gazdátlanná a császári trón; számukra ez azt mutatta, a csavaros eszű főparancsnok megérti a japánok felfogását. Mások, köztük sok japán liberális, akiknek Japán háborús veresége a saját fölszabadulásukat jelentette, a főparancsnok legkártékonyabb mulasztásaként értékelték a dolgot.

A megszállás első éveiben a „feudalizmus" kulcsszót alkalmazták mindarra, amit a japán kultúrában helytelenítettek. A kabukiszínházról úgy vélték, velejéig feudális. A visszafogott és arisztokratikus nószínházat és a népszerű bábjátékot, a bunrakut valamilyen okból kevésbé szigorúan ítélték meg. Időlegesen betiltották vagy erősen cenzúrázták azokat a kabukidarabokat, amelyekben hűséges szamurájok vagy öngyilkossági jelenetek szerepeltek. Ugyanígy járt a *Kodzsiki,* a részben a hajdani császárok erényeit

ecsetelő, nyolcadik századi mondagyűjtemény. A Fudzsit, a sintó vallás szent hegyét is a feudalizmus ártalmas jelképének bélyegezték. Japán filmekből kivágták a híres hegyet ábrázoló kockákat. A szamurájfilmeket persze egy az egyben betiltották.

A tanítókat, akik gyermekek egész nemzedékét arra oktatták, hogy a japán császári ház isteni eredetű, és a császárért meghalni dicsőség, most utasították, tagadják meg mindezt, inkább a *demokurasí* értékeit dicsérjék. Mivel nem tudtak azonnal új tankönyveket nyomatni, a régiek tilalmas bekezdéseit fekete tintával kihúzták. A japán hadihajók és egyéb harceszközök képét hasonló módon takarták el.

A japánokba akarták csepegtetni a *demokurasí*-t, noha addig hírből sem ismerték a fogalmat, amely egyebek között a három s-t – szex, mozi (screen), sport – is magában foglalta. A baseballt eredendően demokratikus játékként szorgalmazták. Az amerikai oktatókat zavarta a japán férfiak és nők feudalisztikus viszonya: a párok nyilvánosság előtt még egymás kezét sem fogták meg, nemhogy csókolództak volna. A háború előtt a hollywoodi filmekből Japánban kivágták a csókjeleneteket. A megszálló hatóság tehát elrendelte, hogy ettől fogva tessék csókolódzni a japán filmekben. Az első alkotás, amely vállalkozott erre a merészségre, a *Húszéves ifjú* címet viselte, és szenzációt keltett. Egy túlbuzgó megszálló tisztnek az a pompás ötlete támadt, hogy a countrytánc ideális megoldás lenne a japánok feudalizmustól való megszabadítására, és megismertetett ezzel az újdonsággal egynéhány falusit.

Jókora adag idealizmus és naivitás rejlett az amerikaiak japáni demokráciahozó kísérletében. Az idealizmus, mint

mindig, képmutatást szült, mert mialatt javában okították a japánokat a szólásszabadságra, a megszállási intézkedések bírálatát betiltották. A főparancsnokról rajzolt karikatúrákat elkobozták. A főparancsnokság tisztviselői annyira igyekeztek az erény és feddhetetlenség mintaképeiként bemutatni az Egyesült Államokat és polgárait, hogy az elmarasztaló véleményeket cenzúrázták. John Steinbeck amerikai nyomort ábrázoló regénye, az *Érik a gyümölcs* éppúgy indexre került, mint a hirosimai és nagaszaki atombombázásról készült regények. Bármennyire propagálták is a japánok egymás közti csókolódzását, a kézen fogva sétálgatást meg a népi táncot, helyi lányokkal barátkozó amerikai katonákat tilos volt fényképezni. Minthogy azonban a szólásszabadság is az amerikai életformához tartozott, a megszállási cenzúra említését szigorúan tiltották.

Az amerikai kultúra akkor terjedt a legeredményesebben, ha nem hivatalosan, vagyis önkéntes alapon adták át. Csaknem tíz esztendei kulturális nélkülözés és katonai propaganda után a japánok zöme ki volt éhezve mindenre, ami külföldi és fölvidító. A háború alatt Japánban kifejezett tilalom alá estek „a személyes boldogságról szóló filmek". Így Glenn Miller és Betty Grable alkalmasint többet tettek a japán fölszabadításért, mint akárhány magasröptű előadás a *demokurasí*-ról. Az 1920-as és 30-as évek fordulója óta nem akadt ennyi *ero guro nanszenszu*: közkedveltté váltak a sztriptízműsorok, akárcsak a csinos lányokat olyan izgalmas címek alatt bemutató képes magazinok, mint *L'Amour, Liebe, Nightclub* és *Neo-Riberal* (sic!). Milliók éheztek, kóboroltak hajléktalanul. Árvák aludtak a vasútállomásokon. De az 1948-as év nagy slágere, a „Tokiói boogie-woogie" ilyesformán szólt:

Tokiói boogie-woogie,
Ritmusa subidubi.
Dibidobb, kalapál a szívem.
Dalolja a világ lelkesen:
Tokiói boogie-woogie.

A főparancsnokság puritánkodó tisztjei által „a helyi lakossággal való fraternizálásról" kibocsátott átmeneti tilalmak dacára az amerikai erőkhöz elsőként a „pan-pan lányok" kerültek közel, amatőrök és profik, akik harisnyáért, pénzért, élelemért vagy egyszerűen hálóhelyért „fraternizáltak" a jenki katonákkal. Az amerikai divatholmik filléres utánzatában lődörögtek lerombolt városközpontok kiégett parkjaiban, sáros bombatölcséreiben, és a hollywoodi sztárok affektálását majmolták. Irigykedés és megvetés egyként irányult a pan-pan lányok felé, akik a háború utáni Japánban a kommersz amerikai kultúra pionírjai közé tartoztak – csakúgy, mint a gyerekek, akik csokoládét és rágógumit kunyerálva szaladtak minden GI Joe után. (A nyalánkságokat jellemző bőkezűséggel rendszerint a romok között száguldozó dzsipekről osztogatták.)

Az amerikai tömegkultúrát lenéző értelmiségiek a francia irodalomban kerestek vigasztalást. A kifinomultabb irodalmárok némelyike választékos műveltségű nihilista mezt öltött. A marxizmus azonnal visszatért az egyetemekre, tokiói és kiotói kávéházakba. De bármilyen alakban vagy álarcban is, a művészet és szórakoztatás virágzott a megszállás alatt, a militarista évek fojtogató megkötéseihez semmiképpen sem hasonlítható cenzúra kicsinyes szabályai ellenére. Japánt se tanítani, se bátorítani nem kellett arra, hogy keblére ölelje az intellektuális és művészi szabadságot.

A kultúra egyébként egy kicsit elterelte a figyelmet a lényegről. Japán problémái nem a kabukiszínházból meg a Fudzsiból fakadtak. Az igazi gondot a császár köré épített *kokutai,* a szent államrend jelentette, amelynek nevében eltiporták a polgári szabadságjogokat.

A *kokutai* megőrzésének görcsös igyekezete akadályozta meg a háborús idők vezetését – magát Hirohito császárt is beleértve – abban, hogy már Hirosima és Nagaszaki előtt beismerje a vereséget. Egyes amerikaiak, különösen a japán észjárás konzervatív szakértői amellett kardoskodtak, hogy a szövetségesek ezen a ponton engedjenek. Joseph Grew, az Egyesült Államok háború előtti tokiói nagykövete például azt akarta, hogy a szövetségesek szavatolják a császári ház fennmaradását. Mások – gyakran liberálisabb beállítottságúak – úgy gondolták, ez meghiúsítana minden erőfeszítést, hogy a modern japán militarizmus gyökeréig hatoljanak. Ez az ellentét érződött a MacArthur-adminisztrációban is, amelyet megosztottak a Roosevelt-féle New Deal liberális támogatói és a keményvonalas jobboldaliak. A New Deal-tábor zöme – miként maga MacArthur is – tele volt eszményekkel, de alig tudott valamit Japánról. A jobboldaliak egy picit tájékozottabbaknak képzelték magukat. Minden valószínűség szerint csak véletlen, hogy az utóbbiak némelyike, például Charles Willoughby (született Weidenbach) tábornok német származású volt.

Az 1945-ös japán kapituláció után a tokiói kormányt két hónapig Higasikuni Naruhiko herceg, egy szürke egyéniség vezette, akit erős szálak fűztek a császári családhoz. A helyettese Konoe Fumimaro herceg, a kínai háború ide-

jének miniszterelnöke lett. Mindketten továbbra is azt remélték, a *kokutai* nagyjából változatlanul folytatódik, még a császári hadsereg nélkül is. Némi reformra persze sor kerül, de lassan és korlátozott mértékben. Higasikuni kinevezett néhány különleges tanácsadót. A japán nép szellemi mozgósításával – a nemzet vereségéért a nem kielégítő szellemet okolták – Isivara Kandzsit, a mandzsúriai cselszövőt bízta meg, aki még 1945 szeptemberében is Ázsia és a Nyugat jövendő összecsapásáról tartott beszédeket. Ugyancsak tanácsadói közé tartozott Kodama Josio, az otromba jobboldali machinátor, aki egy vagyont keresett a megszállt Kínában. Kodama 1945 augusztusában szorgosan bordélyokat létesített az amerikai csapatoknak, miközben a régi rend fenntartásán igyekezett. Miután a főparancsnokság októberben úgy döntött, eltörli a szólásszabadság és a polgári jogok törvényi korlátozásait, Higasikuni elérkezettnek látta az időt a lemondásra. Isivara maga is meglepődött, hogy nem emeltek vádat ellene háborús bűnösként. 1949-ben elhunyt. Kodamát bíróság elé állították, egy darabig börtönben ült, de továbbra is kétes szerepet játszott a jobboldali politikában, mígnem az 1970-es évek derekán le nem lepleződött egy nagyszabású korrupciós botrányban.

Nemcsak jobboldali ideológusok, háborús bűnösök és reakciós hercegek próbálták megóvni a *kokutai*-t. Nagyobb jelentőséggel bírtak az amerikaiak által „mérsékelteknek" tekintett urak, például Josida Sigeru, egy cikornyás stílusú angolbarát, aki az 1930-as években, amikor nagykövetként szolgált Londonban, churchilli manírokat vett föl. A tipikus háború előtti liberálisnak tartott Josida a Higasikuni-kabinet külügyminisztersége után 1946-ban lépett elő kormányfővé. Josida vérmérsékletében és stílusában a Taisó-korszakhoz tartozott. Az 1930-as évek végi és 40-es évek eleji szélsőséges militarizmust a modern állammá fejlődő Japán balszerencsés, de egészében véve nem jellemző epizódjának vélte. Legjobban annak örült volna, ha visszatér az a fajta rendszer, amely a hadsereg közbeavatkozása előtt létezett, amikor Japánt paternalisztikus civil elit kormányozta kvázidemokratikus módon. A császárság intézményét természetesen meg akarta őrizni, a minden szempontból amerikai stílusú demokráciát pedig Japán számára alkalmatlannak gondolta. Bármennyire liberálisnak számított a háború előtt, ez most konzervatívvá tette.

Josida szövetségeseket talált konzervatív nézeteihez a MacArthur-adminisztrációban, de nem a New Deal-es táborban. Az amerikai véleménykülönbségek ravasz manipulátoraként „idealistákra" és „realistákra" osztotta meg a főparancsnokság tisztségviselőit. Maga a főparancsnok rá jellemzően felemás álláspontot foglalt el. Szorgalmazott olyan korai intézkedéseket, mint a *zaibacu*-k feldarabolása, a gondolatrendőrség eltörlése, teljes körű választójog a nőknek, kommunisták és más politikai foglyok szabadon bocsátása, és a legfontosabb: egy új, liberális alkotmány életbeléptetése. A japán baloldal és a liberálisok örömmel üdvözölték ezeket a reformokat. Josida és konzervatív elvbarátai cseppet sem ujjongtak mindezen, de nem tudták megakadályozni. A császárt illetően azonban közeledtek egymáshoz a japán és az amerikai célkitűzések. A főparancsnokság nem ugyanúgy látta a császár jövőbeni szerepét, mint Josida, a még jobboldalibb japánokról nem is szólva, de nem kevésbé óhajtotta a trón megőrzését.

Jól szemlélteti ezt a megszállási cenzúra egy apró, de hitvány példája. Kamei Fumio baloldali rendező 1946-ban készítette *A japán tragédia* című dokumentumfilmjét. Régi filmhíradók, újságkivágások és fotók kollázsával fedte föl a japán háborús propaganda természetét. A film több – egyenruhás és egyéb – képet is tartalmaz Hirohitóról, és nyíltan fölveti háborús bűnösségének kérdését. *A japán tragédia* átjutott a cenzúrán, és Tokióban tervezett forgalmazása előtt néhány vidéki moziban mutatták be. Váratlanul azonban az amerikai cenzorok mégis betiltották. A fordulatot Josida idézte elő, aki kifogásokat emelt, és Willoughby tábornok stábjánál latba vetette összeköttetéseit, hogy a főparancsnokság állítsa le a film további vetítését. Willoughby leplezetlenül csodálta Franco tábornokot, sőt japáni tartózkodása után még tanácsadójául is szegődött. Kiváló kapcsolatokat ápolt Hirohito császár udvarával, rendszeresen vendégeskedett császári kacsavadászatokon.

A film betiltását azzal indokolták, hogy „radikális látásmódja" nagyon könnyen „zavargásokat és rendbontásokat provokálhat". A főparancsnokság ugyanezzel a hivatkozással tartotta a császárt a trónján. Az ausztrálok, a britek és a szovjetek háborús bűnökért vádat akartak emelni Hirohito ellen. MacArthur váltig állította, hogy Japán kormányozhatatlanná válna a császár nélkül. Ez jól illett az elképzeléshez, miszerint a gyermeteg japánok császári útmutatás nélkül ámokfutást rendeznének, de vajon igaz volt-e? Hirohito családtagjai arra számítottak, hogy a császár lemond, erkölcsi felelősséget vállal a háborúért. Korabeli közvélemény-kutatások arra vallanak, hogy a japánok zöme helyeselte, talán még üdvözölte volna is ezt. Maga a

főparancsnok akarta másként. Miként a Meidzsi-kor előtti Japán sógunjai, szimbolikus erőként akarta fölhasználni a császárt, egyfajta szentségként saját hatalma legitimálására. Josida miniszterelnök és más konzervatívok végül többek között azért értettek egyet a főparancsnokság összes reformjával, mert attól féltek, hogy ez a szentség – és ezáltal a *kokutai* utolsó maradványa – elvész, mielőtt saját céljaikra hasznosíthatnák.

Először azonban a főparancsnokságnak meg kellett fosztania a trónt politikai hatalmától és vallási misztikumától. Ez intézményi és alkotmányos változtatásokat igényelt: a sintó rituálét el kellett választani az államügyektől, a császárt isteni papkirály helyett „a nemzeti egység jelképévé" tenni. Egy tömegtájékoztatási mesterfogás is kellett hozzá. A császár átváltozását egyetlen hivatalos fényképfelvétel szimbolizálta, amely akkor készült, amikor a császár 1945 szeptemberében főparancsnoki audiencia céljából az amerikai nagykövetségre érkezett. MacArthur kigombolt nyakú ingben, mindkét kezét lazán farzsebébe dugva tornyosul az apró termetű monarcha fölé, aki feszes vigyázzban áll protokollszerű zsakettjében, résnyire nyitott szájjal. A fotót valamennyi japán újságnak leadták. Nagyon nehéz felfogásúnak kellett lennie annak, aki nem vette észre az amerikai–japán kapcsolatok igazi természetét.

Hirohito 1946 januárjában amerikai oktatói instrukciójára és a japán konzervatívok fölháborodására megtagadta isteni mivoltát. Egy hónap múlva elkészült az új japán alkotmány tervezete. Nem könnyű szülés volt. A főparancsnok először japán jogtudósokat kért föl a régi Meidzsi-alkotmány felülvizsgálatára. Josidához hasonlóan angolbarát hírében álló, tekintélyes „mérsékelteket", de a német

jogi hagyományok szellemében képzett jogászokat is, akik idegenkedtek a népfelség amerikai fogalmától. Egyikük sem nagyon látta értelmét a Meidzsi-alkotmány megváltoztatásának. Próbálták meggyőzni az amerikaiakat, hogy a Meidzsi-alkotmány az ősi japán hagyomány tartozéka, nem helyettesíthető egy egészen eltérő civilizáció termékével. Emlegettek növényeket, amelyek csak bizonyos fajta talajban nőnek. Úgy látszik, szem elől tévesztették azt a tényt, hogy a Meidzsi-alkotmány nagyrészt porosz eredetű volt. Mindenesetre jóformán csak megpiszkálgatták. Miután fáradozásaik híre kiszivárgott a sajtóba, a japánok zöme megvetéssel kezelte őket. Ennyit az ősi hagyományról.

MacArthur szélnek eresztette a japán jogtudósokat, és megbízta kormányzati részlegének vezetőjét, Courtney Whitneyt, aki a háború előtt a tábornok ügyvédje volt, hogy állítson össze amerikai munkacsoportot az alkotmány megszövegezésére. Egy hetet kaptak a feladat elvégzésére. Fiatal és tapasztalatlan amerikaiak zárkóztak be MacArthur főhadiszállásának bankett-termébe. Beate Sirota, egy bécsi születésű, húszesztendős zsidó nő foglalkozott a társadalmi jogokkal. Hogy megtudja, miként intézik az ilyesmit, a könyvtárból kikölcsönzött más alkotmányokat. Kiderült, hogy a szovjet és a weimari alkotmány a leghasznosabb. Egy fiatal zászlósnak, Richard Poole-nak kellett megfogalmaznia a császár új státusára vonatkozó rendelkezéseket. Ő változtatta a császárt emberi istenségből „szimbólummá”. Beate Sirotának sikerült külön rendelkezéseket beiktatnia a nők jogainak tárgyában.

Az alkotmány japánra fordított változata helyenként nehézkesen olvasható, de a megszállás egyik legnépszerűbb

és legidőtállóbb produktumának bizonyult. A Josida-féle konzervatívoknak nem tetszett, mégis tudomásul vették, és később rájöttek, miként húzhatnak hasznot belőle. Akadt azonban a japán társadalomnak egy szűk, ám időnként hangos és befolyásos rétege, amely kifejezetten utálta: a jobboldali keményvonalasoké. Sajnálták, hogy puszta szimbólummá fokozták le a császárt, viszont kikeltek magukból a legradikálisabb újítás, a 9. cikkely miatt, amely elvette Japántól a saját fegyveres erők fenntartására és hadviselésre vonatkozó szuverén jogot. Még az ifjú Richard Poole is megkérdőjelezte az alkotmányos pacifizmus realitását, de közölték vele, hogy az utasítás magától a tábornoktól származik, szóval nincs apelláta.

A jobboldali keményvonalasok megbotránkozása 1946-ban nem sok vizet zavart. A legtöbb japán nagyon is örült, hogy soha többé nem kell háborúznia. Mellesleg a 9. cikkely módot adott, hogy az erkölcsi kielégülés melengető fényében sütkérezzenek, mint a történelem első pacifista nemzete. A háború utáni első évek idealizmusának e nagy szimbóluma azonban azzal a nem kívánt következménnyel is járt, hogy továbbörökítette a Meidzsi-állam egyik fő problémáját. A katonáknak és matrózoknak 1882-ben kiadott uralkodói parancs rögzítette, hogy a fegyveres erők a császárnak, nem pedig az államnak tartoznak hűséggel. Ez a háborús ügyeket a parlamentáris politizálás köréből a császári trón magasabb, de nem elszámoltatható szintjére emelte. Mivel mostantól az Egyesült Államok intézte Japán hadügyeit, az elszámoltathatatlan trónt egyszerűen áthelyezték Washingtonba. Ez mind Japánban, mind külföldön sokakat megnyugtathatott, de fikarcnyival sem erősítette a japán demokráciát egy olyan területen, ahol az bőven ráfért volna.

A japán észjárás megreformálása egy történelmi leckét is magában foglalt. A büntetés nem volt elegendő, világosan meg kellett mutatni a japánoknak, mit tettek helytelenül. Kelet- és Délkelet-Ázsia-szerte fölakasztottak vagy bebörtönöztek – nem minden esetben méltányos és alapos bírósági eljárás után – japánokat, akik a piszkos munkát végezték. A nagy számonkérésre azonban a japán hadsereg volt tokiói főhadiszállásán, ugyanazon a helyen került sor, ahol Misima Jukio regényíró pár évtizeddel később harakirit követett el. 1946 májusától 1948 novemberéig tizenegy nemzet, köztük a Szovjetunió bírái ítélkeztek tábornokok, politikusok és diplomaták fölött, akik a császár nevében hadat viseltek. Törvényszék elé állították a nankingi vérengzés vezénylő tábornokát, néhányat azok közül, akik megszervezték Mandzsúria elfoglalását, a Pearl Harbor elleni támadás fő kitervelőit, egy jobboldali ideológust (aki őrültséget színlelt, és fölmentették), valamint a császár legközelebbi tanácsadóját. E gyászos gyülekezetből egyedül maga a császár hiányzott.

A távol-keleti nemzetközi katonai bíróságot a nürnbergi mintájára hozták létre. Miként Nürnbergben, itt is visszahatóan alkalmaztak a más országok megszállásának kitervelésére és végrehajtására vonatkozó új jogszabályokat, és a „civilizáció" nevében olyan testület osztott igazságot, amelyben Sztálin egyik fullajtárja is helyet foglalt. Akárcsak a németeket, a japánokat is emberiség elleni bűnökkel vádolták, egy új tényállással, amelyet a náci népirtás nyomán fogalmaztak meg. Durva párhuzamot vontak a németek és a japánok háborúja között. A japán háború egyik legmegrázóbb epizódjára, a nankingi vérengzésre Auschwitz szimbolikus súlya terhelődött, noha a japán

kormány sohasem követett módszeres népirtási politikát. A csüggedt férfiak, akik Tokióban üres tekintettel meredtek vádlóikra, összességükben véve meglehetősen elütöttek a nürnbergi náciktól. Göring, Hess, Ribbentrop, Frank és a többiek egy bűnös rezsimben vettek részt, amely 1933-ban ragadta magához a hatalmat. A tokiói vádlottak sok esetben magasan iskolázott úriemberek voltak a régi civil elitből, amely a háború kezdete előtt kormányozta Japánt. A többiek pedig katonák.

Se a náci pártnak, se Hitlernek nem létezett japán egyenértékese. A japánokat sokféle bűn terhelte, de ezeket a *kokutai* és a császár mint annak isteni vezetője nevében követték el. Minden katona és tengerész császári útmutatást kapott, hogy „olybá vegye fölöttese parancsát, mintha Magam adtam volna". Mivel azonban a főparancsnokság úgy határozott, hogy a császár ártatlan, és még tanúként is ki kell hagyni a tárgyalásból, a tokiói történelmi lecke hazug és politikailag kártékony módon kifacsarodott. A „militaristák" nyakába varrtak minden felelősséget. Ők vitték tévútra a császárt, ahogy ők vezették félre a japán népet is. A bírák szemet hunytak a tény fölött, hogy Hirohito nemegyszer tájékozottabb volt a tábornokainál, és figyelmen kívül hagyták a számottevő közlelkesedést, amely legalábbis a háború kezdeti szakaszában a külföldi katonai kalandokat kísérte. És ha ártatlan az az ember, aki hivatalosan mindenért felelősséget viselt, nehéz volt belátni, hogyan találhatják bűnösnek azokat, akik úgy gondolták, az ő szent parancsait követik.

A pert közvetítette a japán rádió, és kimerítően tudósított róla a sajtó. A legtöbb embernek azonban túlságosan korgott a gyomra ahhoz, hogy sokáig foglalkozzék törté-

nelmi leckékkel. Igaz, a nankingi, manilai és megszámlálhatatlan egyéb mészárlás hírei megdöbbenést váltottak ki, miként annak a bizonyítékai is, hogy az illetékesek a háború egész folyamán hazudtak. Nem sok egyszerű állampolgár érzett erős rokonszenvet a háborús főbűnösök iránt. A legtöbben úgy vélték, azt kapták, amit megérdemeltek. Mivel katasztrofális vereségbe vezették Japánt, viseljék a következményeket. De a főparancsnokság trónvédelmezése elhomályosította a legeslegfontosabb tanulságot – a politikai felelősség kérdését, a *kokutai* természetét, a birodalmi ideológia és a többi ázsiai ellen elkövetett bűnök közötti összefüggést. Ha a japánok a militaristák kivételével mind ugyanolyan vétlenek, mint a császáruk, akkor áldozatok. És ha kínai polgári személyek megölése bűncselekmény, akkor Hirosima és Nagaszaki, de még Tokió, Oszaka és az összes többi japán város bombázása is az. Egy szó, mint száz, a főparancsnokság kihúzta a japánok nyakát a hurokból.

Csak egyszer fenyegetett az a veszély, hogy az igazság fölborítja a gondosan megrendezett tárgyalást. 1947 decemberében került sor a csendes-óceáni háború kezdetekori miniszterelnök, Tódzsó Hideki vallomástételére. A kerek teknőckeretes szemüveget viselő, kopaszra borotvált fejű és kapafogú Tódzsó tábornok a gonosz japánok kedvenc amerikai karikatúrája, úgyszólván a japán militarizmus Fu Manchuja volt. Az érdeklődők feketepiaci árakat fizettek, hogy láthassák, milyen szereplést nyújt a vádlottak padján. Bár személyes felelősséget vállalt a háború elvesztéséért, kollégáitól eltérően veszélyes elszólást engedett meg magának. „Egyikünk sem mert volna a császár akarata ellenében cselekedni" – jelentette ki. A vád gyorsan lezárta

kérdéseit. Nyomást gyakoroltak Tódzsóra, hogy változtassa meg a vallomását, és egy hét múlva a tábornok kötelességtudóan leszögezte, hogy a császár mindig is szerette és kívánta a békét.

1948. december 22-én, egy fagyos, borongós napon hideg rizsből és szakéból álló egyszerű étkezés után hét japán vádlottat, köztük Tódzsót végezték ki kötél által a Szugamo börtönben. A börtönt az 1970-es években lebontották, a bitófák helyén impozáns felhőkarcolót emeltek Sunshine 60 néven. Tódzsó tábornokot máig sem felejtették el; az 1990-es években egy nagy sikerű háborús film hősként festette le. A többiekre, Arakira, Itagakira és Kidóra azonban már kevesen emlékeznek. A még mindig a tokiói pert feszegető japánok ugyanazok, akik módosítani szeretnék a 9. cikkelyt: olyan jobboldali történészek, újságírók és politikusok, akik elvetik azt a felfogást, miszerint Japán bármilyen szempontból bűnösebb, mint a háborúban érintett többi nemzet. Visszautasítják a történelmi leckét, mint amerikai propagandát, amelyet szerintük azután a japán baloldal szajkózott.

A japán baloldal is talált okot az elégedetlenkedésre. Eleinte, amíg a New Deal-esek voltak nyeregben, és a „feudalizmus" szúrta leginkább a főparancsnokság kormányzati részlegének szemét, szocialistákat és kommunistákat nemcsak kiengedtek a börtönből, de még erősen biztatták is őket, hogy segítsék a reformokat. Ennek lelkesen eleget tettek. Ügybuzgó japán hivatalnokok felülvizsgálták a munkaügyi jogszabályokat, és Japán történelmében első ízben tényleges befolyáshoz jutottak a gyakran kommunisták vezette szakszervezetek. Munkások milliói

léptek soraikba. A sztrájkok és tüntetések mindennaposakká váltak. Egyes esetekben munkások vették kezükbe a gyárak irányítását. Egy alkalommal megrohamozással fenyegették a császári palotát. Marxista tudósok elképzeléseket dolgoztak ki a tervgazdaságra. A gazdaságba történő állami beavatkozás volt az egyik terület, amelyen New Deal-esek, japán bürokraták és marxisták farkasszemet néztek egymással. 1947–48-ban először alakított kormányt Japánban szocialista politikus. Amerikai bátorítással, de japán hivatalnokok hajtották végre az egyik legelsöprőbb reformot, a termőföld újraelosztását a nagybirtokosoktól bérlőiknek. Ez a haladó, a baloldal részéről tetszéssel fogadott intézkedés egyszersmind lehetőséget kínált annak a vidéki forrongásnak a mederbe terelésére, amely Kínában a kommunistákat segítette. A nyomorban tengődő, elgyötört földbérlők adták Japán szent háborújának legkíméletlenebb közkatonáit. Most falusi kisgazdák új rétege jött létre, azzal a nem szándékolt következménnyel, hogy segítettek a konzervatívoknak mind a mai napig hivatalban maradni.

Szintén a főparancsnokság szándékán kívül állhatott, hogy reformjai a választott politikusok rovására erősítették a bürokratákat. Az újonnan megalakított külkereskedelmi és ipari minisztériumra (angol rövidítéssel: MITI) bízták a központi gazdasági tervezés irányítását. A New Deal-esek arról is meg voltak győződve, hogy a japán imperializmusért jórészt a magánkézben lévő nagyvállalatokat terheli a felelősség. A megoldást abban látták, ha kiveszik ezeket a cégeket a tulajdonos családok kezéből. Ez a feladat is a hivatalnokokra várt, voltaképpen ugyanazokra, akik a *zaibacu*-kat annak idején, sokszor a magántulajdonosok óhaja

ellenére, beillesztették a hadigazdaságba. A baloldali érzelmű amerikaiak nem sejtették, hogy a nagytőkével szembeni ösztönös ellenszenvük miatt éppen azoknak az intézményeknek adnak további hatalmat, amelyek elősegítették Japán háborúba taszítását. Ennek következményeként a politikusok a vállalati és hivatali érdekek közvetítőivé alacsonyodtak.

Nehéz pontosan megjelölni a pillanatot, amikor az antifeudális, reformista igyekezet a visszájára fordult, és a kommunizmus minden állítólagos megnyilatkozása elleni konzervatív fellépéshez vezetett. Amerikai bankárok és gazdasági vezetők kezdettől fogva riadtan figyelték a főparancsnokság reformjait. 1947 februárjában a főparancsnok szükségét érezte, hogy betiltson egy általános sztrájkot, mert attól tartott, a kommunisták tönkreteszik a japán gazdaságot. A tomboló hiperinfláció mellett csakugyan volt ok az aggodalomra. Hamarosan más intézkedésekre is sor került: köztisztviselők többé nem sztrájkolhattak. A magánkonszernek tervezett földarabolása is jelentősen kisebb mérvű lett. Josida és más konzervatívok elégedetten látták, hogy a főparancsnokságon a „realisták" kezdenek fölülkerekedni az „idealistákon". A japán baloldal viszont úgy érezte, az amerikaiak a kezdeti bátorítás után cserbenhagyták.

Két ok segít megmagyarázni az eseményeknek ezt a fordulatát. Először is az 1940-es évek végén republikánus többségű washingtoni törvényhozásnak már nem akaródzott az amerikai adófizetők pénzéből támogatnia Japánt. Másodszor pedig Mao kommunistái közel álltak a győzelemhez Kínában. Olyan befolyásos és gyakorlatias személyiségek, mint George Kennan, úgy gondolták, ideje

félretenni a demokratikus eszményeket, és a gazdaság talpra állítására összpontosítani. 1949 februárjában egy Joseph Dodge nevű harcedzett bankárt küldtek Tokióba, hogy segítsen leküzdeni az inflációt, egyensúlyba hozni a költségvetést. Dodge abban summázta a lényeget, hogy a japán dolgozók és fogyasztók hozzanak áldozatot a köz javáért. A rátermett bürokraták által vezényelt és délkelet-ázsiai természeti erőforrásokkal táplált, exportra termelő ipar válhatott a hajtómotorjává Japán mint a kommunizmus elleni védőbástya újjáélesztésének. A hazai baloldallal a „vörös-tisztogatás" keretében számoltak le: eltávolították a potenciális bajkeverőket az államapparátusból, a szakszervezetekből és a magánvállalkozásokból.

A főparancsnokot, bár sosem barátkozott éppen a „vörösökkel", lehangolták a történtek, mert látta, hogy kicsúszik a kezéből a japán ügyek irányítása. Zene volt viszont mindez a japán konzervatívok füleinek, akik most szépen egymásra találtak egy bürokratákból, politikusokból és nagyvállalati vezetőkből álló – régről ismert, megbízható arcokat is magában foglaló – új elitben. Ez az új elit sok szempontból hasonlított az 1920-as évekbeli régire, de a hatalomésehes tábornokok kellemetlen konkurenciája nélkül. Dodge inflációellenes intézkedései rengeteg embert tettek munkanélkülivé, ez az 1949-es választásokon tíz százalékot szerzett a Kommunista Pártnak, de Josida Liberális Pártja így is megsemmisítő szavazatfölénnyel győzött.

A következő évben kitört koreai háború épp kellő indítólökést biztosított a japán gazdaságnak. Az immár nagybankok körül újjászervezett *zaibacu*-k szigorúan szabott árakon minden szükségessel ellátták a felkészületlen amerikai csapatokat. A „visszarendeződés" miatt amúgy is

elkeseredett baloldaliak, liberálisok és pacifisták végképp viszolyogva figyelték, hogy újabb ázsiai konfliktusba rángatják Japánt. A végső csapást a japán hadseregpótlék létrehozása jelentette rendőrségi tartalékállomány formájában, amelyet – a főparancsnok kívánságával szemben – Washington erőltetett a japán kormányra, jóllehet ellenkezett a pacifista alkotmánnyal. De a gazdaság növekedett, és egy éhes nemzetnek ez többet számított. A háború fő áldozata a több millió koreai mellett magának a főparancsnoknak a karrierje lett. Truman elnök az incshoni győzelem dacára megsokallotta MacArthur nagyzási hóbortját. Miután a főparancsnok nyíltan kijelentette, hogy szeretné Kínára is kiterjeszteni a háborút, ha kell, atombombákkal is, menesztették.

Ez rendkívüli hatást váltott ki Japánban. Miközben jobb- és baloldaliak egyaránt sebeiket nyalogatták, az *Aszahi* liberális hírlap köszönetet mondott MacArthurnak, amiért megtanította a japán népnek „a demokrácia és pacifizmus értékét", és „jóságosan vezette ezen a fényes ösvényen". A cikk a főparancsnok atyai szívét melengető szavakkal folytatódott: „Mintha saját gyermeke növekedését figyelné, örömét lelte abban, ahogy tegnapi ellensége, a japán nép lépésről lépésre haladt a demokrácia felé..." A császár meglátogatta, hogy köszönetét fejezze ki mindazért, amit tett. A hanedai repülőtérre vezető utat könnyes szemű japánok százezrei szegélyezték, akik papírzászlócskákkal integettek a tábornoknak. Az NHK rádió a „Gyertyafény-keringő"-t játszotta. Josida miniszterelnök búcsút intett, miközben a *Bataan,* ugyanaz a gép, amely 1945-ben az acugi bázisra szállította a főparancsnokot, végleg elhagyta Japánt.

MacArthur küldetése a visszarendeződés ellenére sok döbbenetes sikerrel járt. A tábornok idealizmusát többé-kevésbé megörökítette az alkotmány. A japánok általános választójogot, szólásszabadságot kaptak, és elméletben jogot a boldogság keresésére szabadon, minden megkülönböztetés nélkül. Úgy tűnt, a militarizmus végérvényesen a múlté, és a parlamentáris demokráciával Szakamoto Rjómától Fukuzava Jukicsiig, a Népi Jogok Mozgalma aktivistáitól a háború utáni demokratákig sok nemzedék álma vált végre valóra. A főparancsnok hagyatéka azonban alapvető fogyatékosságokat mutatott. A pacifizmus ára a teljes függőség másoktól, akik a védelemről gondoskodnak. Ez életben tartotta a jobboldali revansizmust, és véglegesen megosztotta a politikai véleményeket éppen abban az egy dologban, amelyben konszenzus kellett volna: magát az alkotmányt illetően. A háborús bűnösök pere és az alkotmány tehát megoldatlan kérdéseket hagyott hátra a japánoknak monarchiájukkal kapcsolatban és tisztázatlan hozzáállást a múltjukra vonatkozóan. Japán legalább egy tekintetben görbe tükröt tartott az elé a nemzet elé, amely oly nagy igyekezettel próbálta átformálni: a fennen szárnyaló eszmények még nyilvánvalóbbá tették a hiányosságokat.

7. 1955 meg a többi

1948 szentestéjén egy vékony testalkatú, középkorú férfit bocsátottak szabadon viseltes khaki egyenruhában és ellenzős sapkában a Szugamo börtönből. Puha ajka széles mosolyra nyílt, ahogy beszállt egy amerikai dzsipbe. Kisi Nobuszuke mindössze három évet töltött a Szugamo fegyintézetben mint háborús főbűnök gyanúsítottja. Tódzsó tábornok kereskedelmi és ipari minisztereként szolgált, amikor Japán megtámadta Pearl Harbort. Azt megelőzően Mancsukuo iparának teljhatalmú ura volt. Tulajdonképpen ő állt legközelebb Albert Speer japán megfelelőjéhez. Háborús hatásköre a lőszerellátástól a rabszolgamunkáig terjedt. Ha a háborút katonák vívták is, a meghódított területeket a hozzá hasonló emberek igazgatták.

Sok háború utáni barátság szövődött vagy mélyült el a Szugamóban. Kisi zárkatársa, Szaszakava Rjóicsi az 1930-as években egy kis fasiszta pártot vezetett, és nyerészkedésével hírhedtté vált a megszállt Kínában. A háború után különféle többé-kevésbé kétes üzletekkel, többek között egy hatalmas szerencsejáték-vállalkozással gyarapította vagyonát. Háborús összeköttetései meg egy kazal homályos eredetű pénz félelmetes kulisszák mögötti tényezővé tették a háború utáni konzervatív politikai berkekben. Szaszakavát ugyanaznap engedték ki, mint Kisit. Tíz év sem telt bele, és Kisi alakított kormányt Japánban.

1948-ban azonban még Josida Sigeru töltötte be a miniszterelnöki hivatalt. Bár Josida és Kisi ugyanazokban a magas körökben mozogtak, nem kedvelték egymást. A Toszában született Josida, a Népi Jogok Mozgalma egyik aktivistájának fia hamisítatlan konzervatív volt a vidéki szamuráj őseire büszke, csósúi Kisivel, a vakbuzgóbb japán jobboldal jellegzetes képviselőjével szemben. Kisi simulékonyabban viselkedett, mint a gorombáskodó Josida, aki Japánban máig emlékezetes módon lehülyézett egy szocialista képviselőt a parlamentben. De Kisit ösztönei a Tokiói Császári Egyetemre való jelentkezésétől kezdve hosszú pályafutása végéig csakis a liberalizmussal ellenkező oldalhoz vonzották. Fiatalemberként Kita Ikkit, az 1936-os katonai zendülés mögött álló nemzetiszocialista agitátort csodálta. A Minobe és jobboldali ellenfelei közötti alkotmányjogi vitában Kisi az ultranacionalista nézeteket tette magáévá. Mancsukuóban közel került Tódzsó tábornokhoz és a kvantungi hadsereghez. 1939-ben helyeselte a kapcsolatok szorosabbra fűzését a náci Németországgal. Az üzletemberek és a hadsereg huzakodásában az utóbbit támogatta. A Szugamo börtönben pedig rendületlenül hitt abban, hogy Japán „igazságos háborút" vívott.

Noha Kisi a háború után a demokrácia védelmezőjévé vált, politikája bizonyos szempontból figyelemre méltóan következetes maradt. A háború előtt és alatt azt vallotta magáról, hogy nemzetiszocialista: tekintélyelvű, nacionalista, és abban az értelemben szocialista, hogy a tervgazdaságot tartja helyes útnak a nemzet megerősítésére és javainak gyarapítására. Sosem hitt a liberális angolszász stílusú laissez faire-kapitalizmusban. 1953-ban szót emelt „a gyeplőt a lovak közé dobó" gazdaságpolitika ellen. Úgy

látta, inkább központosított ipartervezésre van szükség, amelyet „gondosan kell kidolgozni, mint az orosz ötéves tervet". Közvetlenül azelőtt, hogy ezt a kijelentést tette, Nyugat-Németországban járt, ahol kellemes találkozást bonyolított le régi kollégájával, a volt náci gazdasági miniszter Hjalmar Schachttal. Kisi gazdasági elképzelései igen közel álltak és maradtak a japán gondolkodás fő irányához.

A konzervatívok vezetéséért folytatott harcban Kisi táplálta azt a közkeletű nézetet, miszerint Josida a főparancsnok talpnyalója, amerikás fiú, szófogadó japcsi. Ez nem egészen felelt meg az igazságnak. 1951-ben, miközben MacArthur még hazafelé repült az Egyesült Államokba, John Foster Dulles már úton volt Tokióba, mint különmegbízott, hogy békeszerződést kössön a japánokkal. Menet közben rádión tárgyaltak. Dulles olyan utasításokat kapott, hogy gyakoroljon nyomást a japánokra komoly hadsereg fölállítása érdekében. Josida – és a főparancsnok – már évek óta civakodott Washingtonnal ebben a kérdésben. MacArthur 1948-ben kifejtette, hogy egy ilyen lépés ellentétben állna az elveivel, és „a japán nép szemében nevetséges megvilágításba helyezné" az amerikaiakat. Miután fölszólították, hogy hozasson létre nemzeti rendőrségi tartalékállományt a japánokkal, még mindig úgy emlegette Japánt, mint „a csendes-óceáni térség Svájcát", és húzta az időt. 1950-ben a koreai háború kitörésével a további ellenállás hiábavalóvá vált, és hetvenötezer japán „rendőrt" levetett amerikai egyenruhába öltöztettek, gépfegyverekkel, harckocsikkal, páncélöklökkel szereltek föl. Josida úgy tett, mintha a császári hadsereg e veteránjai nem lennének valódi katonák. Az iparvidékekre vezényelték őket, hogy letörjék a kom-

munista agitációt. De hamarosan újabb harceszközöket kaptak, és japán önvédelmi erőkre keresztelték át őket.

Dulles még többet követelt. 350 000 japánt kívánt fölfegyverezni. Josida ellenállt a békealkotmány e nyilvánvaló megsértésének. Arra figyelmeztetett, hogy ez nagyon nagy felfordulást okozna nemcsak Japánban, hanem egész Ázsia-szerte. Nyomatékképpen titokban arra biztatta a szocialistákat, hogy tüntessenek a hivatala előtt. Hetvenötezres szinten tartotta a japán önvédelmi erőket. Végül kompromisszumot kötöttek, amelyet Josida tulajdonképpen győzelemként könyvelhetett el. Az Egyesült Államok meghatározatlan ideig korlátozás nélkül használhatta Japán felségterületét katonai támaszpontok céljára. Okinava roppant hadi létesítménnyé vált amerikai közigazgatás alatt. Japán azt ígérte, idővel átveszi a felelősséget saját védelméért. Az időpontot nem jelölte meg. Addig a szép napig az Egyesült Államok gondoskodhatott Japán biztonságáról, a szigetország pedig nyugodtan az államilag irányított ipari növekedésre fordíthatta minden erejét. 1951 decemberében San Franciscóban békeszerződést, és azzal egyidejűleg biztonsági egyezményt írtak alá. Japán visszanyerte szuverenitását – egy bizonyos pontig. Az alkotmányos problémáról többé nem esett szó. A Josida-alku megköttetett.

A megszállás befejeződése azt jelentette, hogy a csalódott japánok végre szabad folyást engedhettek indulataiknak. A baloldali értelmiségiek, a Kommunista Párt és szakszervezeti vezetők által 1952. május 1-jén utcára vitt diákok és munkások tömegtüntetéseket rendeztek a biztonsági szerződés ellen. A császári palota előtti téren a sokaság a karhatalmi alakulatokra támadt. A rendőrök könnygázzal, gumibottal válaszoltak, tüzet is nyitottak. Két személy veszítette életét, sokakat durván bántalmaztak vagy összetapostak a felfordulásban. Ez korántsem csillapította a japán liberálisok és baloldaliak haragját. A Szovjetunióra sokszor ábrándos szemmel tekintő és a kínai kommunistákkal lelkifurdalásosan szolidáris baloldal kikívánkozott az Egyesült Államokkal kötött bármiféle biztonsági megállapodásból. Úgy vélte, Japánnak ezúttal ázsiai szomszédai oldalán kell állnia, mintegy vezeklésül azért a történelmi tévedéséért, hogy nyugati stílusú imperialista hatalommá próbált válni. Soha többé nem háborúzhat szomszédaival. Elvégre ezt jelenti a katonai erő alkalmazásáról való lemondás. A japán baloldal számára szentírássá vált MacArthur tábornok alkotmányának 9. cikkelye.

A Kisi-féle jobboldaliak lelkesen sorakoztak föl a hidegháborúban az amerikaiak mellett, viszont mind a 9. cikkelyt, mind a császár új, világi státusáról rendelkező 1. cikkelyt illetően alkotmányrevíziót óhajtottak. A Josidához hasonlóan pragmatikus konzervatívok szívesen elnézték, hogy az amerikaiak a kommunistákkal verekszenek, miközben Japán a maga dolgával törődik, és remélték, hogy az alkotmányos vita egyszerűen elül majd. De nem és nem. Az alkotmánymódosításhoz kétharmados parlamenti többség kellett, és mivel erre nem nyílt kilátás, az elégedetlenség zavargásokban, Japán háborús történetéről folytatott szócsatákban, tankönyvpolémiákban, Amerika-ellenes kirohanásokban jutott kifejezésre, és megafonos autók járták az utcákat, amelyekben egyenruhás suhancok jobboldali revansista jelszavakat fröcsögtek.

Az 1950-es évek elején Ozu, Mizogucsi és Kuroszava alkotásaival aranykorát élte a japán film. A movivászon

azonban a jobb- és baloldali antiamerikanizmusnak is tökéletes hordozófelületet kínált. Jobbról *A Jamato csatahajó*, *A csendes-óceáni sas* és hasonló művek ünnepelték a császári haditengerészet szellemét, bátor és makulátlan becsületű tengernagyait. A bal térfélen olyan filmpamfletek születtek, mint a radikális pedagógus-szakszervezet védnöksége alatt készült *Hirosima,* amely rasszista cselekményként ábrázolja az atombomba ledobását. Befejező képsorain amerikai turisták érkeznek a városba, és szuvenír gyanánt szedik össze az áldozatok csontjait. Nem kevésbé vonzották a közönséget az amerikai katonák báziskörnyéki viselt dolgairól szóló félpornográf filmek. A támaszpontos filmek a virágzó szexipar pezsgő alműfaját képezték. E játékfilmek némelyike feltűnően acsarkodó. Egy népszerű képregényfüzet később megfilmesített hősnője nemibeteg japán szajha, aki annyi amerikaival fekszik le, amennyivel csak bír, hogy vérbajjal fertőzze meg az USA haderejét. Ugyanezt az elbájoló témát szőtte azután tovább egy tokiói pódiumbörleszk *A tacsikavai támaszpont: tíz hosszú év asszonygyalázásai* címmel.

Bár Hirosima és Nagaszaki nőtt az Amerika-ellenes pacifizmus elsődleges szimbólumává, a baloldal a japánok háborús bűneit sem értékelte alá. Épp ellenkezőleg, az 1950-es években a szigetországban kritikusabban tárgyalták a háborút, mint Németországban, s ez néha megdöbbentő következményekkel járt. Veterán frontharcosok töredelmes beszámolót írtak Kínában elkövetett rémtetteikről, mire kommunistának bélyegezték őket, kiadójuk pedig jobboldali huligánok fenyegetéseinek hatására visszavonta a könyvet. A baloldali értelmiségi körök és a befolyásos pedagógus-szakszervezet irányvonalát azonban dogmatikus marxizmus terhelte: a kínai kommunisták bátor szabadságharcosokká nemesedtek a japán imperialista tőke és a „császári rendszer” elleni fölszabadító háborúban. Úgy vélték, Hirosimának a béke fáklyavivőjévé kell tennie Japánt, az új ellenség Ázsiában az amerikai imperializmus és annak japán lakájai.

A jobboldal Kisivel az élen kitartott amellett, hogy Japán igazságos háborút vívott. Pótcselekvésként lassacskán ez a kérdés váltotta föl az alkotmányról folytatott szükségszerű vitát. Valahányszor a baloldal Japán dokumentált háborús barbarizmusát hozta föl az alkotmányos pacifizmust támogató érvként, a jobboldal tagadta, hogy az ország bármit vétett volna, vagy pedig többet, mint más nemzetek a háborús időkben. A tankönyvek körül a pedagógus szakszervezet és a konzervatív művelődésügyi minisztérium között mindmáig folyó huzavona valójában erről szól. A 9. cikkely, amelyet Nixon amerikai alelnök 1953-ban „jóhiszemű tévedésnek” nevezett, alapvetően nem történelmi okokból végletesen megosztotta a jelenkori japán közvéleményt. A japán bulvársajtóban szűnni nem akaró háborús vita szembeszökő vonása a történészszakma tüntető távolmaradása, a historikusok ugyanis jobbára a szigorúan tudományos orgánumokban közölték írásaikat.

A baloldal talán sikeresebben szerepelt volna a háború utáni Japánban, ha kevésbé dogmatikus és belviszályra hajlamos. Az 1952-es zavargások után a kommunisták kezdtek háttérbe szorulni. A Kommunista Párt megpróbálta a vörös lobogó alá gyűjteni a társadalom peremén élő és hátrányos helyzetű csoportokat: a koreaiakat, az „érinthetetlen” *burakumin*-okat, a napszámosokat. A másként gon-

dolkodókkal szembeni türelmetlenség és az erőszakos tisztogatások miatt azonban mindinkább perifériára került a Kommunista Párt. A jobb- és balszárnyra tagolódott szocialisták viszont továbbra is az alsóházi mandátumok körülbelül egyharmadát birtokolták, hol többet, hol kevesebbet. Őket támogatta a legnagyobb szakszervezet, amelyet keményvonalas baloldaliak vezettek, és még mindig tekintélyes erőt képviselt. A konzervatívok a Demokrata Párt és a Josida által irányított Liberális Párt között oszlottak meg.

1955-ben egy pillanatra úgy tűnt, mintha a Szocialista Párt esélyt kaphatna. Jobb- és balszárnya békét kötött, Japán Szocialista Párttá olvadt egybe. Ez azonban mozgósította a liberálisokat meg a demokratákat, akik kölcsönös rágalmazás és hátbatámadósdi után létrehozták a Liberális Demokrata Pártot (LDP). A pártegyesítés kovácsa Kisi, hajtóereje a nagytőke volt. Az LDP első vezetője, Hatojama Icsiró megint csak a régi *kokutai* elit veteránjai közé tartozott, abba az elitbe, amelyet a szövetséges főparancsnokság tisztogatásnak vetett alá, amiért az 1930-as években elnyomta a szólásszabadságot. Ez az új párttömörülés „1955-ös rendszer" néven vált ismertté.

1955 decemberében a Kiotói Egyetem egy radikális hallgatója – nemsokára világhírű filmrendező – az alábbi sorokat írta naplójába: „Tíz évvel a háború után a felületes szemlélőnek úgy tűnhet, mintha a demokratikus erők visszaestek volna. Holott valójában előrenyomultak. A parttalan ábrándozás ideje lejárt. A tömegek a sarkukra álltak, és belépünk a realizmus korába." Néhány évvel később Ósima Nagisza minden illúzióját elveszítette.

A Japán Szocialista Párt önként vállalt hátránnyal indult. A fúzió után a balszárny uralta a pártvezetést. A pacifizmus népszerű volt Japánban, de a párt azon célja, hogy a kapitalizmus elleni forradalomra vezesse az ázsiai munkásokat, aligha illeszkedett a japánok zömének szerényebb törekvéseihez. Az LDP viszont gyorsan LDP-rendszerré alakította az 1955-ös rendszert. A nagytőke, Washington, magas rangú bürokraták és a konzervatív vidéki körzeteknek kedvező választási szisztéma segítségével az LDP félelmetes politikai gépezetet épített ki. Ez a pénzen alapult: építőipari vállalatoktól, bűnszövetkezetektől, CIA-s megvesztegetési alapoktól és kereskedőcégektől kapott, szavazatnyerő helyi intézkedések költségvetésének hálózatán átcsorgatott, olyan pártfrakciók által kezelt pénzen, amelyeknek tagjai mindaddig számíthattak parlamenti székükre, ameddig a pénz választóikhoz áramlott. A frakciók nagy hatalmú főnökök köré rendeződtek, akik egymást váltogatták a pártvezéri és miniszterelnöki poszton, hogy előbb-utóbb mindenki hozzáférhessen a húsosfazékhoz. Az olajozott működés érdekében az LDP-rendszer színfalak mögötti manipulátorokra támaszkodott, itt jutottak szerephez az olyan tapasztalt nyerészkedők, mint Szaszakava Rjóicsi és Kodama Josio. Hivatalba lépésekor mindegyik LDP-s miniszterelnök fogadkozott, hogy letöri a frakciókat. Egyik sem tette meg. A szocialisták negyven évig nem kaptak újabb esélyt a kormányalakításra, és akkor sem sokáig tudtak élni vele.

Így tehát igaza lett Ósima Nagiszának, a filmrendezőnek. Új kor jött el, de nem az általa remélt. 1956-ban új jelszó bűvölte el a japánokat: „A háború utáni korszaknak vége." Ezzel a mondattal kezdődött a gazdasági fehér

könyv, amely csaknem negyvenesztendős nyaktörő gazdasági növekedés alapjait vetette meg. Bár japán értelmiségiek és politikusok körében később általánossá vált, hogy ősi japán erényeknek – engedelmesség, önfeláldozás, szorgalom – vagy „nemzeti jellemvonásoknak" – műszaki ügyesség, kimagasló érzékenység, csoporttudat – tulajdonították a gazdasági sikert, a háború utáni konjunktúra fölött a japánok mellett amerikaiak is bábáskodtak: Douglas MacArthur és Joseph Dodge majdnem annyival járult hozzá, mint a háborút túlélt bürokraták és konzervatív politikusok, akiknek figyelemre méltóan zökkenőmentes átmenetet sikerült megvalósítaniuk a háború előtti *kokutai*-ból az LDP-rendszerbe.

Bekövetkezett azonban még egy fölbolydulás, a radikális baloldal hanyatló befolyásának még egy rohama. Miután Kisi 1957-ben miniszterelnök lett, buzgón hozzálátott, hogy egyszer s mindenkorra rendezze a megoldatlan alkotmányos problémát. Japán független, szuverén hatalmi státusának helyreállításához mind az alaptörvényt, mind a biztonsági szerződést felül kellett vizsgálni. Az utóbbi, amely japán földön szabad kezet adott az Egyesült Államoknak, sok japánt – a jobb- és a baloldalon egyaránt – emlékeztetett az 1860-as évek egyenlőtlen szerződéseire. Újra meg újra feldühödött tömegek támadták meg az amerikai támaszpontokat. Kisi nacionalista lévén óhajtotta a revíziót, de azért is, mert olyan rendszert szeretett volna, amelyben két konzervatív párt ellenőrzi egymást. Hitt abban, hogy amíg nincs alapvető egyetértés az alkotmányt illetően, és Japánt egyenlőtlen szerződés alázza meg, addig a politika a radikalizálódott baloldal meg egyetlen, hatalmi

monopóliuma által könnyen korrumpálódó konzervatív párt harca marad. Bármit vétkezett is a múltban, Kisi elemzése helyesnek bizonyult.

A japán érdekérvényesítés útjának egyengetése érdekében Kisi mindenekelőtt kimerítő látogatásra indult Délkelet-Ázsiába, ahol bocsánatot kért a japán katonák által elkövetett kegyetlenkedésekért. Azonkívül golfozott Washingtonban Eisenhower elnökkel. Alkotmánymódosítási próbálkozásaival mégsem jutott semmire. Mindazonáltal erősen igyekezett, hogy a baloldalt és a konzervatívokat is megnyerje a biztonsági szerződés felülvizsgálatához. Csak az volt a bökkenő, hogy nem sokan bíztak a régi apparatcsikban. A rendőrség ütőerejének megnövelésére irányuló kísérlete dugába dőlt, zavargások törtek ki miatta a parlament épülete előtt. Ezután „erkölcsi nevelést" vezetett be az iskolákban, ez az intézkedése a háború előtti hazafias propagandát idézte. Nem csoda, hogy a szocialisták meggondolták magukat a szerződésmódosítást illetően, és úgy döntöttek, mégis szembehelyezkednek Kisivel.

Az alku, amelyet Washingtonban ígértek neki, valamelyes javulást jelentett. Eszerint az USA a jövőben „konzultál" a japánokkal a területükön fölvonultatandó csapatokról és hadfelszerelésről. Eisenhower tokiói látogatással kívánta megpecsételni az új egyezséget. 1959 végén radikális egyetemisták nyomultak a parlamenthez, és levizelték a kapuját. Először tízezrek, majd százezrek csatlakoztak a demonstrációkhoz. Rendőrbarikádokat söpörtek el. A pacifista honszeretettől és Kisi elleni gyűlölettől hevített liberális hírlapok a biztonsági szerződés ellenzőit támogatták. Egy rendőrattakban agyontapostak egy fiatal lányt.

Hamarosan csaknem egymillióan tódultak az utcákra, és angolul kántálták, hogy „Yankee go home!”.

Aszanuma Inedzsiró, a Szocialista Párt elnöke „a japán és a kínai nép közös ellenségének” nevezte az „amerikai imperializmust”. Egy jobboldali fanatikus leszúrta – mintha a háború előtti japán politika támadt volna föl. Eisenhower elnök megbízottjának gépkocsiját a repülőtérről a városba menet megostromolta a csőcselék. Eisenhower japáni látogatását le kellett fújni, noha ígéret hangzott el, hogy a vén manipulátor, Kodama Josio által szervezett gengszterek segítséget nyújtanak a rendőrségnek az útvonal-biztosításban. Egy pillanatig úgy tűnt, mintha küszöbönállna a forradalom. A régi rend és az annak támogatásával nem alaptalanul vádolt Egyesült Államok elleni minden gyűlölet és gyanakvás viharrá sűrűsödött Tokió utcáin. Kisi azzal a gondolattal játszott, hogy beveti a japán önvédelmi erőket, de szerencsére jobb belátásra tért.

1960 májusában majdnem ugyanekkora zűrzavar támadt a parlamentben. A szocialisták bojkottálták a szerződés alsóházi ratifikálását, előbb különféle módszerekkel obstruálták a vitát, majd irodájába zárták a házelnököt. A házelnök, aki a háborús bűnösök tokiói perében Tódzsó tábornok védőügyvédje volt, odarendelte kiszabadítására a rohamrendőrséget. Éjfél után az LDP rendőri védelem alatt szavazást erőszakolt ki, miközben szocialista párti képviselőnek színét sem lehetett látni az ülésteremben. Kisi győzött, de csak egy hajszállal. Tudta, hogy le kell mondania. Merényletet kíséreltek meg ellene. A háború után látványosan újraéledt karrierje véget ért – mármint a nyilvánosság előtt, mert a színfalak mögött továbbra is félelmetes bábjátékos maradt.

A publikus Kisi ellőtte a puskaporát, de előtte a radikális baloldal is. 1960-ban jó néhány hónapig tartó, véres sztrájkba kezdtek a szénbányászok, akik azért veszítették el a munkájukat, mert a kormány úgy döntött, kőolajjal fedezi Japán energiaszükségletét. Az 1960-as évek végén és a 70-es években nagyszámú diák tüntetett a vietnami háború ellen, de vajmi csekély hatással. Miként Németország és Olaszország esetében, a radikális baloldal gyilkos frakciókra forgácsolódott szét, amelyeknek tagjai repülőgép-eltérítésekkel és pokolgépes merényletekkel próbálták előmozdítani a világforradalmat, de az 1960-ashoz fogható nagyságrendű esemény többé nem történt. Miután a gyűlölt Kisi eljátszotta a népharag villámhárítójának szerepét, Josida védence, egy szürke pénzügyi bürokrata, Ikeda Hajato került a helyére. Japán alkotmányos gondjait azonban Ikeda sem oldotta meg. Viszont nem is bolygatta őket. Más módot talált a viszály lecsöndesítésére, az elégedetlenkedők kiengesztelésére.

Kisi 1958-ban a kereskedelmi és ipari tárcát bízta rá kabinetjében. Ikeda minisztériuma, a MITI Kisi egykori kereskedelem- és iparügyi, a háború alatt hadfelszerelésivé átszervezett minisztériumának örökébe lépett. A MITI Japán háború utáni gazdasági terjeszkedésének idegközpontja volt. Ikeda egy jól ismert munkaerő-gazdálkodási szakember elgondolását fölkarolva azt ígérte, minden japánt gazdagabbá tesz. 1960 decemberében a személyi jövedelmek megkettőzéséről közreadott terve tudatos lépés volt arra, hogy elterelje az emberek figyelmét az alkotmányos kérdésekről. A még egyenletesebben szétterített pénz lekenyerezhette a Japán Szocialista Párt mérsékelt szárnyát. Azt remélték, a pénz teljesen elfeledteti az emberekkel a

politikát. Az atyai LDP-államban a japán gazdaságot a nemzet javára irányító, hozzáértő technokraták stabilitást és fölvirágzást szavatoltak. Ez volt az Ikeda-féle elrendezés lényege.

A bomlasztó balos szakszervezeteket vagy bűnözőbandákkal félemlítették meg, vagy a magánvállalatok új szakszervezeti rendszerével ásták alá, amelyek azt ígérték, úgy gondoskodnak munkásaikról, mint a vállalati család gyermekeiről. A legnagyobb cégek az élethossziglani foglalkoztatás biztonságát ajánlották dolgozóiknak feltétlen hűségért cserébe. Mindezek a – gyakran ősi japán hagyományként beállított – megoldások tulajdonképpen az Ikeda-terv részét képezték. Akárcsak a fáradhatatlan építkezés, amely a japán nagyvárosokat, de különösen a vidéket egybefüggő építési területté változtatta, amelyen egyre újabb utak, hidak és gátak létesültek. Ez jót tett az építőiparnak és maffiakapcsolatainak. Jót tett az építést és mezőgazdasági fejlesztést felügyelő minisztériumoknak. Jót tett a japán ipar egészének. Jót tett a politikusoknak, akik üzleti lehetőségekhez juttatták vidéki választókerületeiket. Jót tett tehát az LDP-nek, amelynek kasszáját megtöltötték a minden új beruházásnál csurranó-cseppenő kenőpénzek és sápok.

Japán bruttó nemzeti terméke az 1960-as években reálértéken számolva évi 10,6%-kal nőtt. Az országot korábban szétszakítással fenyegető ellentétek most csak marginálisan érződtek: jobboldali zavarkeltők még mindig lengették a régi harci lobogókat, és katonai indulókat bömböltettek megafonos autóikkal, a legradikálisabb diákok pedig vérre menő tisztogatási akcióikban egymást szedték ízekre. A japánok zömét azonban politikailag eltompította a nemzeti

prosperitás új korszaka. Dagadt a keblük, amikor szinte az Eiffel-torony hasonmása emelkedett fel Tokióban, csak épp magasabbra annál. 1964-ben az első szuperexpressz vonatszerelvénye három és fél óra alatt süvített Tokióból Oszakába. És a főváros az egész világot látta vendégül az olimpiai játékokon. A japánok végre-valahára egy pillanatig megbékélhettek önmagukkal és a világgal.

Ikeda, feladatát végrehajtván, még az olimpia évében elhunyt. Josida egy újabb védence, Szató Eiszaku lépett a helyére. Akárcsak a testvérbátyja, Kisi Nobuszuke, politikai álommanó módjára Szató is port hintett a szemekbe azon kérdések tárgyában, amelyek legnagyobb valószínűséggel vitát kavarhattak Japánban. A külpolitikát egyszerűen közelítette meg. Azt mondotta, a történelem során „valahányszor Japán szembehelyezkedett az Egyesült Államokkal, annak kárát látta, ha pedig a két ország szorosan együttműködött, Japán jól járt. Ennélfogva arra törekedtem, hogy mindenben együtt haladjak az Egyesült Államokkal a világbéke biztosítására." Szató békét, csakis békét ígért. Ezért 1972-ben Nobel-békedíjjal jutalmazták.

Utószó: A háború utáni korszak vége

Akkor hát befejeződött az újkori Japán története? Természetesen nem. De az a történet igen, amelynek elmesélésére vállalkoztam. 1964 óta sok minden zajlott le Japánban: kormányok buktak bele megvesztegetési botrányokba; elhunyt Hirohito császár, és megkezdődött az új uralkodási időszak, a Heiszei; a buborékgazdaság olyan látszatot keltett, mintha Japán mindjárt bekebelezné a világot; vallási terroristák mérgesgáz-támadást intéztek Tokió ellen; szétpattant a buborékgazdaság. És mellesleg sok más is történt. De a háború utáni rend az amerikai megszállás alatt fölépült és 1955-ben konszolidálódott formájában máig épen maradt. Alapzatán repedések keletkeztek, a tartógerendákon a korhadás jelei mutatkoznak, de az épület áll. Amíg recsegve-ropogva össze nem omlik, 1964-nél nincs jobb határvonal a modern Japán tündöklésének, bukásának, majd újbóli tündöklésének lezárására.

Akadtak pillanatok, amikor úgy tűnt, mintha valódi változás készülődne. 1976 tele ilyen drámai helyzetet hozott magával. Az előző esztendőben diákként érkeztem Tokióba. Akkoriban itt-ott még látszottak a háború apró nyomai. Félkarú vagy féllábú veteránok ültek fehér kimonóban a gyorsvasút állomásain, szomorú háborús dallamokat nyöszörgettek szájharmonikájukon. Az emberek látták őket, mégis elsiettek mellettük, talán kissé meg is szaporázták

lépteiket, úgy tűnt, nem veszik észre ezeket az öregeket, mintha hátborzongató jelenlétük csupán egy másodpercre hűtené le a növekvő bőség balzsamos levegőjét.

A Sindzsuku állomás előtt, az 1960-as évek diáktüntetéseinek és színpadias happeningjeinek kedvelt terepén figyeltem, ahogy az emberek földimogyoróval dobálják Tanaka Kakuei, a levitézlett miniszterelnök hevenyészett karikatúráját. A „mogyoró" kifejezést (*peanuts*, azaz „fillérek") azok a közvetítők használták, akik a Lockheed Corporation kenőpénzét repülőgép-megrendelésekért cserébe szétosztották Tanaka meg a többi politikus között. A főmachinátor Kodama Josio, a háborús nyerészkedő volt, aki együtt ült Kisi Nobuszukéval. Amikor híre terjedt ennek a legutóbbi botránynak, egy fiatal pornószínész a kapitalista korrupció elleni tiltakozásként sportrepülőgépével becsapódott a Lockheed tokiói székházába. A kamikazepilóták egyenruháját viselte. Utolsó szavai így szóltak: „Éljen a császár!" Ekképpen visszhangozza bohózat a történelem tragédiáit.

Tanaka már két éve lemondott hivataláról amiatt, amit a japán média az ő „pénzpolitikájának" nevezett, mégis megdöbbent, amikor vádat emeltek ellene kenőpénzek elfogadásáért. Valósággal úgy érezte, hátba döfték. Elvégre a megvesztegetés a japán politika mindennapi részévé vált. Semmi sem intéződött el anélkül. Tanakát végül nem oknyomozó újságírók buktatták meg – mint sokan hitték –, hanem régi vetélytársa, Fukuda Takeo, egy dörzsölt exbürokrata, aki Kisi Nobuszukéhoz hasonlóan Mancsukuóban kezdte pályáját. A Fukuda-frakció tagjai szivárogtatták ki az ügy részleteit a sajtónak. Fukuda Tanaka félreállításával és az LDP-ből való kiakolbólításával állt bosszút azért,

hogy Tanaka megkísérelte elbitorolni az LDP-rendszert. Tanaka befolyását azonban így sem tudta megsemmisíteni. Tanaka frakciója még jó néhány évig ellenőrizte az LDP-t, miután a főnök átült a parlamentben a függetlenek közé.

Tanaka maga volt a túláradóan szívélyes, lelkesen ügybuzgó, tökéletes populista politikus, Fukuda pedig a tipikus bürokrata politikus. Amióta Ikeda egyezséget kötött a japán néppel, hogy technokrata nagyvonalúsággal elfojtsa a politizálást, bürokraták uralták az LDP-t. Ők határozták meg az irányelveket, írták a miniszterek parlamenti beszédeit, és vették át nyugalomba vonulásuk után helyüket az LDP hierarchiájában. A politikusok dolga a szavazatnyerő pénzforrások előteremtése volt, hogy az LDP hatalmon maradhasson. Az LDP-n belüli frakciórivalizálás biztosította, hogy egyik politikus se izmosodhasson meg túlságosan, vonhassa végül irányítása alá az egész rendszert. Tanaka azonban a politikai lángelme és az elképesztő arányú pénzmozgatás kombinációjával közel jutott ehhez. Pártfogása annyi embert tett a lekötelezettjévé, hogy ez a falusi marhakupec fia, aki még középiskolát sem végzett, kis híján megtörte a bürokrácia uralmát. A jelenkori történelemben először politikusok dirigáltak a hivatalnokoknak. Ennek eredményeként Tanaka összehasonlíthatatlanul gazdagabbá és összehasonlíthatatlanul korruptabbá változtatta Japánt.

A populista azonban még nem demokrata reformer. Tanaka sosem próbálta megújítani az LDP-rendszert. Manipulálta, hogy a lehető legnagyobb számú embernek szerezzen hasznot és munkát. Az építőiparra támaszkodott. Egy építési nagyfőnök lányát vette feleségül. Az építőiparral alapozta meg politikai pályáját. Tanaka azt ígérte, az

egész japán szigetvilágot egyetlen építkezéssé változtatja. 1985-ös szélütése után befolyása lehanyatlott, de a beruházási program, és az abból eredő pénzfolyam, amely fenntartotta az LDP-t, akkor is lankadatlanul hömpölygött tovább: újabb utak, újabb hidak, újabb gátak, újabb konferenciaközpontok, újabb repülőterek, újabb *pacsinko-* (flipperszerű játék) szalonok, újabb múzeumok, újabb városházák, újabb szállodák, alagutak, kalandparkok és ipartelepek nőttek ki a földből. Ezek közül sok hasznos, sőt égetően szükséges volt. Sok meg nem. Japánban most egymást érik a fölösleges alagutak, sehová sem vezető utak, élettelen folyók, hidak, amelyeken senki sem kel át, félig üres múzeumok, és olyan kalandparkok, amelyekre nem sokan kíváncsiak. Ezek az Ikeda-terv és a tanakai „pénzpolitika" nem épp szemet gyönyörködtető emlékművei.

A rideg pénzügyi mutatószámokat tekintve azonban Tanaka fantasztikus sikert hagyott hátra. Az 1980-as években tokiói yuppie-k aranyfüstöt nassoltak. Egy príma japán ingatlan áráért föl lehetett vásárolni egy kisebb országot. Japán szerzők az eljövendő „japán évszázaddal" hencegő könyveket írtak: ma Tokió, holnap az egész világ! Külföldiek a Japán elleni eljövendő háborúról írtak könyveket, vagy a mindent meghódító jenről, vagy a föltartóztathatatlan japán rendszerről, amellyel csak ugyanolyan harcias saját iparvédő intézkedésekkel szállhatunk szembe. Nyugati üzletemberek tizenhetedik századi értekezéseket olvastak a szamuráj hadművészetről. Japán üzletvezetési technikákat ismertető kötetek azonnal bestsellerré váltak. Úgy tetszett, a nagy japán föllendülés sosem ér véget.

Sok japán mégis úgy érezte, valami hiányzik ebből a gazdag és egyre rondább országból. Nem véletlen, hogy

a legjobb egyetemeken végzett férfiak és nők vezették az aum sinrikjó kvázibuddhista szektát, amely 1995-ben szaringázzal kísérelt meg tömeggyilkosságot a tokiói metróban. Sok tudós vagy a technokrata bürokrácia számára képzett szakember akadt köztük. Az Ikeda-terv eme örökösei a jelent illető politikai felelősségtudat hiányában gyilkos vallási utópiákkal töltötték meg a fejüket. A csoport egetverő szerencsétlenség előidézésére, az általa értelmetlennek tartott társadalom látványos elpusztítására törekedett, hogy a háború utáni bőség hamvaiból egy csodálatos új világ emelkedjen ki.

Az 1980-as években konzervatív politikusok és értelmiségi támogatóik a modern Japán értékvesztése miatt is nyugtalankodni kezdtek. Különösen a jó élettől elpuhult fiatalok látszottak gyámoltalannak, mintha irányt téveszt tettek volna. A 80-as évek közepén alakított kormányt Nakaszone Jaszuhiro, egy volt tengerésztiszt, a Tanaka-frakció tagja, és újfajta nacionalizmussal próbálkozott. Azaz a hivatali idejéhez köthető propaganda nagyon úgy hangzott, mint a régi nacionalizmus: az etnikailag egyöntetű állam kiválósága, a császárság intézményének tisztelete, a páratlan japán szellem. Ezt részben ellenméregnek szánták a pedagógus-szakszervezet és a marxista értelmiségiek által évek óta hajtogatott baloldali dogmákra, részben pedig kétbalkezes kísérlet volt arra, hogy értelmet adjanak egy olyan nemzetnek, amelynek nincs más politikai célja, mint gazdasági hatalmának kiterjesztése. De a szócséplés a japánság lényegéről leginkább a politikai vita gyatra pótszeréül szolgált.

Nakaszone nacionalizmusa egyébként sem igen volt egyéb üres handabandázásnál. Még azt a politikai

lendületet is nélkülözte, amellyel Kisi próbálta módosítani az alkotmányt. Nakaszone időnként úgy fogalmazott, mint egy háborús időkbeli patrióta, ugyanakkor az Egyesült Államok elsüllyeszthetetlen repülőgép-hordozójának nevezte Japánt. Tengernyi nacionalista retorika sem változtathatott az amerikai–japán kapcsolatok féloldalasságán. Az 1991-es Öböl-háború, amelyet részben Japán olajellátásáért vívtak, fájdalmasan nyilvánvalóvá tette ezt: a japánok csak külső szemlélőként figyelhettek, nem segédkezhettek egy őket közvetlenül érintő válságban. Japán szerepe arra korlátozódott, hogy rengeteg pénzt fizessen az Egyesült Államoknak meg szövetségeseinek, azt is késve, és nem sok köszönetet kapott érte. Ezt nem csak a japán nacionalisták érezték megalázónak.

Két évvel az Öböl-háború után az újabb korrupciós botrányoktól és néhány befolyásos politikus dezertálásától megtépázott LDP elveszített egy választást. Rövid ideig úgy látszott, mintha az LDP-rendszer nagy nehezen csakugyan véget érne. Talán egy ellenzéki pártokból alakított új kormány végrehajtja a szükséges reformokat, új életet lehel japán elmeszesedett politikai rendszerébe. Az egyik fő LDP-s dezertőr, egy Ozava Icsiró nevű veterán pénzmozgató még arról is beszélt, hogy felülvizsgálják az alkotmányt, ezáltal, mint mondta, „normális országgá" változtatják Japánt. Kifejtette, legfőbb ideje, hogy a japánok egyéniségekké váljanak, megtanuljanak kockázatot vállalni és saját érdekeikért kiállni. Az alkotmánymódosítás képessé tenné Japánt arra, hogy önállóbb szerepet játsszék a világban. Az oly régóta a csökkenő vidéki lakosság javára részaránytalan választási rendszer felülvizsgálata pedig

masszív kétpártrendszerhez vezetne, amely véget vetne az LDP dominanciájának.

Kiderült, hogy megint tévedésből kukorékolt a kakas. A választókerület-kiigazítások nem jutottak olyan mélyre, hogy eltérést eredményezhessenek. Az ellenzéki vezetők egymás közti csetepatékra fecsérelték el az erejüket. Ozava az LDP-n kívül nem tudott elég pénzt osztogatni, hogy elérje, amit akar, és kielégítse pártja tagjait. 1994-ben ismét az LDP került hatalomra, és koalíciós partnerül a sok párt közül épp a szocialistákat sikerült megnyernie. 1997-re Ozava és az LDP többi rebellise végleg felsült.

Valami mégis változott, nem politikai akarat révén, hanem gazdasági körülményeknek köszönhetően: a nagy konjunktúra irtózatos tőzsdekrachba torkollott. Mélybe zuhantak az ingatlanárak, bankok mentek csődbe, és a japán buborék visszatekintve éppolyan képtelenségnek tűnik, mint a tizenhetedik századi amszterdami tulipánmánia. A diadalmaskodó japánok és a vészharangkongató nyugatiak szokatlan csöndbe dermedtek. Az LDP-rendszer persze ettől nem hullott szét, de többé-kevésbé megrendült az emberek beléje vetett bizalma. A bürokrataelit tagjai jócskán veszítettek tekintélyükből. A stabilitás és növekedés szavahihető, megbízható kezesei helyett valóságtól elrugaszkodott, nagymellényű hebehurgyáknak látszottak. Most is az LDP kormányoz, de csak jobb híján, és már nem egyedül. Kénytelen más pártokkal osztozni a hatalmon, olyanokkal, mint a jobboldali buddhista szervezethez kötődő Kómeitó. És az 1950-es évek óta először fordul elő, hogy még a magasan képzett nagyvállalati felső vezetők munkahelye sincs többé élethossziglan biztosítva. A könyvtárakban, kávézókban és a gyorsvasút állomásain kifo-

gástalan sötétkék öltönyös férfiakat látni, akik újságot olvasnak, úgy tesznek, mintha dolgoznának, de valójában csak elkallódtak a lassan elemeire bomló társadalomban. A gazdasági krach – egyelőre – nem döntött nyomorba sok japánt. Ötvenesztendei rohamos fejlődés busás anyagi tartalékokat halmozott föl. De az Ikeda-tervnek befellegzett.

Még az egyébként minden más fővárosnál zsivajgóbb Tokió is furcsán visszafogottnak tűnik, mintha az emberek azon merengenének, vajon mit is ronthattak el. Amikor ezeket a sorokat írom, Koizumi Dzsunicsiró a miniszterelnök, aki 2001-ben egyenes beszédével, fiatalos megjelenésével és radikális reformígéreteivel vált médiasztárrá. Mind minden elődje, ő is azt mondta, megszünteti a pártfrakciókat, kordába szorítja a zavaró bürokráciát. Az ő vezetésével megfékezhető a sápszedés régi, korrupt rendszere, a nyakló nélküli építkezés és a különféle kasszák elszámolás nélküli pénzforgalma. Az emberek azt remélték, talán itt a japán Gorbacsov, a reformer, aki lebontja a rendszert. Nem így történt, és a közvélemény politikát, politikusokat illető cinizmusa napról napra erősebb. Fiatal demokráciában ez mindig vészjósló jel. A csalódott nacionalizmussal és gazdasági elkeseredéssel társulva még inkább antiliberális irányba lökheti Japánt.

Azt rebesgetik, Tokió jelenlegi főpolgármestere, Isihara Sintaró az az ember, akire érdemes figyelni. Egyesek kétségbeesett reménykedéssel beszélnek róla, mint aki után már nincs több dobás, mások félelemmel, gyűlölködve. Isihara az 1950-es években népszerű regényíróként vált ismertté. Akárcsak Koizumit, csodálják kameraképes külsejéért és szókimondásáért, nézeteit könyvek, videokazetták, képes újságok és televíziós csevegőműsorok végtelen sora terjeszti. Miként előtte más populisták, Isihara is hangot adott az LDP-rendszer bürokratizálódottsága miatti rosszallásának. Leghíresebb, lázongó kamaszokról szóló regénye 1955-ben, az LDP megalapításának esztendejében jelent meg, egy évvel azelőtt, hogy a gazdasági fehér könyv kihirdette a háború utáni korszak végét. Isihara mondanivalója azóta nem sokat változott. Az Egyesült Államokat hibáztatja, amiért lagymatag és lelkiekben sekélyes nemzetet hozott létre. Véleménye szerint Japán igazságos háborút vívott, és úgy gondolja, legfőbb ideje, hogy a háború utáni Japán elvágja a washingtoni köldökzsinórt, újra elfoglalja az őt megillető domináns hatalmi pozíciót Ázsiában.

Meglehet, ez is csak handabanda, a csalódottság és a háborús vereség miatti szűnni nem akaró megalázottságérzés kifejeződése, de nem csak Isihara saját nemzedéke reagál erre az érzelmes nacionalizmusra. A fiataloknak is tetszik, s azt hiszem, ez a bal- és jobboldali dogmáktól fojtogatóvá vált szellemi légkör következménye. Meg azé a politikai berendezkedésé, amely tudatosan elnyomta a nyilvános vitát a gazdasági növekedés rögeszmés középpontba állításával. Meg az Egyesült Államoktól való gyermeteg függésé. Amíg ezek a problémák nem oldódnak meg, addig nincs vége a háború utáni korszaknak.

De hát miként oldhatók meg? Ezen a ponton történetünk visszakanyarodik a kiinduláshoz, abba az időbe, amikor Japán először szembesült a Nyugat erejével, abba az időbe, amikor egyes vélemények szerint kezdetét vette a Nyugat elleni hosszú háború. 2002 kora tavaszán, Tokióban írom ezt, és az jár az eszemben, hányszor hallottam az elmúlt hetekben japánoktól teljes komolysággal, hogy

bárcsak újra eljönnének a fekete hajók, megmozdítanák a politikai rendszert. Azt mondják, csak külső nyomás szakíthatja szét a csomókat, amelyek működésképtelenné vált régi módszerekhez pányvázzák a szigetország társadalmát. Értem, mire gondolnak, mégis, alig várom a napot, amikor a japánok felszabadítják magukat, és végre búcsút intenek a fekete hajóknak, mert többé nincs szükségük rájuk.

Kislexikon

sógunok: Japán katonai kormányzói. Az elnevezés szó szerinti jelentése: „hadvezér". A sógunok 1603-tól 1867-ig mind a Tokugava-családból kerültek ki. Uralmuk időszaka a Tokugava- vagy Edo-kor.

Edo: A Tokugava-sógunok székhelye. 1867 után, a Tokugavák uralmának befejeztével Tokióra nevezték át, és a modern Japán fővárosa lett.

***bakufu*:** Katonai kormányzat, sógunátus.

szamurájok: A harcosok osztályának tagjai. A szamurájok köre a sóguntól a legalacsonyabb rangú csatlósig terjedt. A számukra alantas kereskedéstől és iparűzéstől eltiltott szamurájok leginkább rosszul fizetett állami tisztviselők voltak. Békeidőben sokan munka nélkül maradtak, de ők képezték az egyetlen kasztot, amely fegyvert viselhetett, és rituális öngyilkosságot követhetett el.

***rangaku*:** Hollandtudomány. Mivel a Tokugava-kor elején holland kereskedők voltak az egyedüli európaiak, akik Japánban élhettek, a japán tudósok a holland nyelv megtanulása révén férhettek hozzá az európai tudományos ismeretekhez.

Szacuma: A feudális időkben Kjúsú szigetének déli részén elhelyezkedő hűbérbirtok. Szacuma a három nagybirtok egyike, amelynek szamurájai föllázadtak a Tokugavák

ellen. A Meidzsi-kor számos kiemelkedő személyisége származott innen, például az államférfi Ókubo Tosimicsi. Szacumai hős, Szaigó Takamori vezette az elégedetlen szamurájok felkelését az új tokiói kormány ellen.

Csósú: A Honsú fősziget délnyugati csücskén elhelyezkedett hűbérbirtok. Csósúi szamurájok hol a szacumai harcosokkal szövetségben, hol azok riválisaiként lázadoztak a Tokugava-kormányzók ellen. Itó Hirobumi, a nagy Meidzsi-kori államférfi éppúgy Csósúban született, mint a modern császári hadsereg létrehozója, Jamagata Aritomó.

Tosza: A három rebellis hűbérbirtok közül a legszegényebb és leginkább szabadelvű. Sikoku sziget déli részén feküdt. Tosza leghíresebb alakja Szakamoto Rjóma, a falusi kardforgató, aki végül megfogalmazta a Meidzsi-alkotmányt.

bakumacu: A Tokugava-*bakufu* utolsó évei, amikor Japán intrikákkal, véres fölkelésekkel, kóborló fegyveresekkel és vértől csöpögő kabukiszíndarabokkal teli, veszedelmes hellyé változott.

Meidzsi-restauráció: A Tokugavák uralma elleni felkelés, amely új kormányzatot hozott létre Tokióban, ahol a császár immár a sógun egykori kastélyában székelt. Meidzsi a közvetlenül a restaurációt követő császári uralkodási korszak neve.

bunmei kaika: „Civilizáció és felvilágosodás”. A fő jelszó a Meidzsi-korban, abban az időszakban, amikor Japán megpróbált nyugati mintát követő, modern nemzetté válni.

fukoku kjóhei: „Gazdag ország, erős hadsereg”. A másik Meidzsi-jelszó, a „civilizáció és felvilágosodás” katonai és gazdasági hatalmat hangsúlyozó variációja.

diéta: Országgyűlés. A japánok idegen nyelvekre e szó megfelelőivel fordítják parlamentjük nevét.

Taisó: Meidzsi császár fia, Josihito uralma. Hivatalosan 1912-től 1926-ig tartott, de régensként már 1922-től Josihito örököse, Hirohito országolt, mivel édesapja nem tudta tovább ellátni feladatait.

kokutai: Államrend. Többé-kevésbé misztikus elképzelés a japán nemzetről mint az istencsászár által kormányzott, autoritariánus, családszerű államról. A szent rend lényegét a művelődésügyi minisztérium által 1937-ben kiadott *Kokutai no hongi* (A nemzeti rend alapjai) fogalmazta meg.

Kódóha: A Császári Út frakció. Az 1920-as évek végén főként fiatal katonatisztek és szellemi atyamestereik csoportja forradalmi programot dolgozott ki, amely arra törekedett, hogy megszabadítsa Japánt az olyan ártalmas nyugati hatásoktól, mint a liberalizmus, az individualizmus és a kapitalizmus, „helyreállítsa” az isteni császár abszolút hatalmát, majd a császár által megszemélyesített japán szellem révén meghódítsa a világot. 1936 februárjában a Császári Út hamvába holt államcsínnyel próbálta megvalósítani elképzeléseit.

Tószeiha: Az Ellenőrzés frakció, az előbbi riválisa a fegyveres erőkön belül. Bár tagjai nem feltétlenül ellenezték a Császári Út radikálisainak céljait, mérsékeltebb megközelítésre hajlottak. Az 1936-os puccskísérlet elfojtása után az Ellenőrzés frakció uralta a katonapolitikát.

***zaibacu*-k:** A Meidzsi-kor elejére, az állami üzemek magánkézbe adásának idejére visszanyúló gazdasági konglomerátumok. A magántulajdonú vállalatok – például a Micui (Mitsui) és a Micubisi (Mitsubishi) – kormányzati segítséggel sok különféle fiókcéget, így bankokat, bányákat, nehézipari üzemeket és kereskedelmi társaságokat öleltek fel, ezáltal jórészt monopolizálták a japán gazdaságot. Bár a családi cégeket a második világháború utáni amerikai megszálláskor megfosztották tulajdonuktól, a *zaibacu*-k rendszere megváltozott, ám nem feltétlenül kevésbé monopolista formában tovább működik.

Ajánlott irodalom

Ha az ember semmi mást nem olvas el Japán újkori történetéről, nagyjából minden tudnivalót tartalmaz Marius Jansen könyve: *The Making of Modern Japan* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2000). Mély hálával tartozom Jansen professzor mesterművének. De vannak más klasszikusok is, amelyeket nem nagyon lehet kihagyni. Kézikönyvként ma is állandóan forgatom John K. Fairbank, Edwin O. Reischauer és Albert M. Craig munkáját: *East Asia: The Modern Transformation* (Boston, Houghton Mifflin Co., 1960).

A Tokugava-kori Japán és a Nyugat összecsapásáról sok hasznosat árult el Donald Keene: *The Japanese Discovery of Europe* (London, Routledge and Kegan Paul, 1952), különösen Honda Tosiaki, a fölvilágosult imperialista bemutatásával. Perry sorhajókapitány érkezésének és az általa kiváltott politikai küzdelmeknek jól dokumentált beszámolója Peter Booth Wiley: *Yankees in the Land of Gods* (New York, Viking, 1990); a Perry tolmácsától, Samuel Wells Williams tiszteletestől vett idézetek ebből a könyvből valók. A kései Tokugava-kori Japán szellemi légköréről az alábbi művekből tájékozódtam: Masao Maruyama: *Studies in the Intellectual History of Tokugawa Japan* (Princeton, Princeton University Press, 1974) és Grant K. Goodman: *Japan: The Dutch Experience*

(London, Athlone, 1986). Ugyancsak fölbecsülhetetlen értékű forrás, kivált a mitói iskola és annak folyományai vonatkozásában Bob Tadashi Wakabayashi: *Anti-Foreignism and Western Learning in Early-Modern Japan* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1986). Sokat írtak Szakamoto Rjómáról, a kardforgatóból lett alkotmánytudósról. Én ezt a könyvet használtam föl: Marius Jansen: *Sakamoto Ryoma and the Meiji Restoration* (Princeton, Princeton University Press, 1961). Aki szeretne jobban elmélyülni e korszak szellemi életében, nézze meg a következő kötetet: Marius Jansen: *China and the Tokugawa World* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1992).

Annak megértésében, hogyan érezhette magát egy művelt japán a Meidzsi-korban, alighanem Nacume Szószeki regényei segítenek, különösen a *Kokoro* (1914). Ezt és az időszak más könyveit tárgyalja Donald Keene: *Dawn to the West* (New York, Holt, Rinehart and Winston, 1984). Keene maga is igen közel áll a Meidzsi-kor szelleméhez, rendkívül értékes kalauz és kiváló fordító. Takamura Kótaró verseinek idézett fordításai tőle valók. A másik Meidzsi-kori nagyságtól, Fukuzava Jukicsitól vett idézetek forrása Eiichi Kiyooka (ford.): *The Autobiography of Fukuzawa Yukichi* (New York, Columbia University Press, 1964). Jó könyv a Meidzsi-színházról J. Thomas Rimer: *Towards a Modern Japanese Theater: Kishida Kunio* (Princeton, Princeton University Press, 1974). A japán film korai időszakáról még mindig alapmű Donald Richie – Joseph L. Anderson: *Tha Japanese Film* (New York, Grove Press, 1959). Fametszeteknél jóval többről szól Julia Meech-Pekarik: *The World of the Meiji Print* (New York,

Weatherhill, 1986). Tele van csodálatos leírásokkal. Pierre Lotinak a Szarvasbőgés Pavilonban zajlott eseményekről szóló bekezdéseit saját könyvéből vettem. Misima Jukio Meidzsi-prüdéria miatti sopánkodása egy gyönyörű fotóalbumhoz – Yato Tamotsu: *Naked Festival* (New York, Weatherhill, 1968) – írott előszavából való, de a kötet jelenleg botrányos módon nem kapható.

A modern nacionalizmus ideológiájáról nem ismerek lebilincselőbb könyvet, mint Carol Gluck: *Japan's Modern Myths: Ideology in the Late Meiji Period* (Princeton, Princeton University Press, 1985). Nem is tudom, mihez kezdtem volna nélküle. Nélkülözhetetlen a japán birodalomépítésről szóló Ramon Myers – Mark Peattie (szerk.): *The Japanese Colonial Empire, 1895–1945* (Princeton, Princeton University Press, 1984). A Népi Jogok Mozgalma és a hatalom elleni egyéb felkelések vonatkozásában nagy hasznomra volt Roger W. Bowen: *Rebellion and Democracy in Meiji Japan* (Berkeley, University of California Press, 1980).

A kort föleleveníto, elégikus leírást ad a Taisó-időszaki Tokióról Edward Seidensticker: *Low City, High City* (New York, Knopf, 1983). Érdemes elolvasni néhány fordítását is, de legalább az *A Strange Tale from East of the River* címűt a nagy nosztalgikustól, Nagai Kafútól. Kevésbé élvezetesek, de egyesek számára talán ugyanolyan izgalmasak Kita Ikki írásai. Idézeteim forrása Matsumoto Kenichi: *Kita Ikki Ron* (Tokyo, Gendai Hyoronsha, 1981), de Kitáról angol nyelven az irányadó mű George M. Wilson: *Radical Nationalist in Japan: Kita Ikki, 1883–1937* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1969). Éppilyen érdekes, bár nyilvánvalóan korának ter-

méke D. C. Holtom: *Modern Japan and Shinto Nationalism* (Chicago, University of Chicago Press, 1943). Az 1936-os lázadásról szóló fontos forrás Ben-Ami Shillony: *Revolt in Japan: The Young Officers and the February 26, 1936 Incident* (Princeton, Princeton University Press, 1973). A császári ház újkori történetéről és különösen Hirohito neveltetéséről óriási haszonra vált Herbert P. Bix: *Hirohito and the Making of Modern Japan* (New York, Harper Collins, 2000).

Mandzsúria újabban fölkapott téma, de aki erről ír, nem engedheti meg magának, hogy figyelmen kívül hagyja Louise Young művét: *Japan's Total Empire* (Berkeley, University of California Press, 1998). Rengeteget használtam, különösen a tömegkultúráról és a kormánypropagandáról tájékozódtam belőle. A nankingi vérengzés talán még divatosabb téma. Szinte minden, amit írtak róla, politikailag elfogult. Tisztességes liberális/baloldali japán véleményt közöl Honda Katsuichi: *The Nanjing Massacre* (New York, M. E. Sharpe, 1999). A Nankingban harcolt japán katonától vett idézetem forrása Arnold C. Brackman: *The Other Nuremberg* (London, Collins, 1989), a háborús bűnök tokiói bíróságáról szóló kitűnő beszámoló. A nomonhani csata kimerítő leírását tartalmazza Alvin D. Cox: *Nomonhan: Japan against Russia, 1939* (Stanford, Stanford University Press, 1985).

A Pearl Harbor-i támadásról az egyik legjobb és legismertebb beszámoló Gordon Prange: *At Dawn We Slept: The Untold Story of Pearl Harbor* (New York, McGraw-Hill, 1981). A támadást megelőző diplomáciai tevékenységről hasznomra volt Ralph E. Shaffer (szerk.): *Toward Pearl Harbor: The Diplomatic Exchange between Japan and the United States, 1899–1941* (Princeton, Princeton University Press, 1991). A japán reakciókból idéz Hayashi Fusao: *Daitoa Senso Koteiron* (Tokyo, Yamato Bunko, 1978). Okuna Takao szavait citáltam belőle. Hozzám hasonlóan talán mások sem minden megállapításával értenek egyet, de a háborús idők gondolkodásmódjaira vonatkozó információforrásom mégis John W. Dower: *War without Mercy: Race and Power in the Pacific War* (New York, Pantheon, 1986). Jóval vékonyabb, de nem kevésbé gondolatébresztő tanulmány e tárgyban Tsurumi Shunsuke: *An Intellectual History of Wartime Japan, 1931–1945* (London, Kegan Paul International, 1986). Újra meg újra lekerül a polcomról Akira Irye: *Power and Culture: The Japanese–American War 1941–1945* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1981). Japán kapitulációját jól dokumentálja Robert J. Butow: *Japan's Decision to Surrender* (Stanford, Stanford University Press, 1954). A háborúról mindmáig használható, általános, némileg baloldali/liberális irányban elfogult képet ad Ienaga Saburo: *The Pacific War 1931–1945* (New York, Pantheon, 1978).

A legjobb, legkimerítőbb és véleményem szerint legméltányosabb elemzés a szövetséges megszállás alatti Japánról John Dower: *Embracing Defeat: Japan in the Aftermath of World War II* (New York, W. W. Norton, 1999). Bennfentes véleményért nagy haszonnal forgatható Theodore Cohen (Herbert Passin szerk.): *Remaking Japan: The American Occupation as New Deal* (New York, Free Press, 1987). Igen eredeti betekintés a megszállás alatti kultúrpolitikába Kyoko Hirano: *Mr. Smith Goes to Tokyo: Japanese Cinema under the American Occupation, 1945–1952* (Washington, D. C., Smithsonian, 1992). A to-

kiói perek tanulmányozásakor Arnold C. Brackman már említett könyve mellett szintén kihagyhatatlan Richard H. Minear: *Victor's Justice: The Tokyo War Crimes Trial* (Princeton, Princeton University Press, 1971). Határozott álláspontja csak egy a könyv értékei közül. Szintén hasznomra volt tudományos alaposságával Meirion és Susie Harris: *Sheathing the Sword: The Demilitarization of Japan* (London, Hamilton, 1987).

A vén gazfickónak túl sokat tulajdonít, mindazonáltal hasznos volt Dan Kurzman: *Kishi and Japan: The Search for the Sun* (New York, Astor-Honor, 1960). A romba dőlt Tokió életét és a város újjászületését szépségesen idézi föl Edward Seidensticker: *Tokyo Rising: The City since the Great Earthquake* (New York, Knopf, 1990). Ósima Nagisza naplóbejegyzésének forrása saját esszégyűjteménye: Oshima Nagisa: *Taikenteki Sengo Eizoron* (Tokyo, Asahi Shimbunsha, 1975). A háború utáni alkotmány konzervatív nézőpontú tárgyalásaként ajánlom (és idéztem) a következő művet: Kataoka Tetsuya: *The Price of a Constitution: The Origin of Japan's Postwar Politics* (New York, Crane Russak, 1991). Jól mutatja be a háború utáni gazdaságot Chalmers Johnson: *MITI and the Japanese Miracle* (Stanford, Stanford University Press, 1982). A dokumentációban pedig nagy segítséget nyújtott David J. Lu: *Japan: A Documentary History* (New York, M. E. Sharpe, 1997).

Természetesen rengeteg művet sorolhatnék még föl. Kiváló, tudományos igényű munkák maradtak ki ebből az összefoglaló listából, de azokra a könyvekre szorítkoztam, amelyeket különösen hasznosnak találtam rövid Japán-történetem megírásakor. Remélem, ízelítőnek megteszi, étvágyat gerjeszt a további, dúsabb fogásokhoz.

Tartalom

Európa Könyvkiadó, Budapest
Felelős kiadó az Európa Könyvkiadó igazgatója
Tördelte a Kopf Bt.
Nyomta a Szekszárdi Nyomda
Felelős vezető Vadász József igazgató
Készült Szekszárdon, 2006-ban
Felelős szerkesztő Gy. Horváth László

A sorozatot Barkóczi András szerkeszti

A sorozatot Fábián István tervezte
Készült 9,72 (A/5) ív terjedelemben
ISBN 963 07 8116 6